

KARADENİZ

BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ

Kış/ Zima/Winter 2012 ■ Yıl/Год/Year 4 ■ Sayı/Число/Volume 16
ÜÇ AYDA BİR YAYINLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК
AN INTERNATIONAL QUARTERLY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

ISSN: 1308-6200 – <http://www.karadenizdergi.com>

Sahibi/ Учредитель/ Owner

Hayrettin İVGİN

Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti. Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar-ANKARA
(+90) 312 4259353 – kulturajans@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Erhan İVGİN

Editör/ Главный редактор/ Editor

Doç. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Genel Koordinatör/ Директор/ Director

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Ali ASLAN

Yayın Kurulu/ Редакция/ Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet BURAN ■ Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN ■ Prof. Dr. Bekir DENİZ ■ Prof. Dr. Caval KAYA ■
Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA ■ Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN ■ Prof. Dr. Hüseyin TÜRK ■ Prof. Dr. İhsan
BULUT ■ Prof. Dr. Mustafa ÜNAL ■ Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ ■ Prof. Dr. Remzi KILIÇ ■ Prof. Dr. Roin
KAVRELİŞVİLİ ■ Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN ■ Prof. Dr. Tina GELAŞVİLİ ■ Doç. Dr. Gulnara Şaibovna
ADCİMAMBEKOVA ■ Doç. Dr. Ahmet Evren ERGİNAL ■ Doç. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ ■ Doç. Dr. Nadya
TIDIKOVA ■ Dr. Ludmila EGOROVA

Redaksiyon/ Редакция/ Redaction

Arş. Gör. Fatih EGE – Arş. Gör. Samet AZAP – Arş. Gör. Sedanur DİNÇER ARSLAN – Arş. Gör. Serkan
DERİN – Arş. Gör. Cihan TUNCER

Teknik Sorumlu/ Ответственный по технической части / Technical Manager

Öğr. Gör. Arif Cem TOPUZ : arifcemtopuz@hotmail.com

Uluslar Arası İlişkiler / Международные отношения/ international relations expert

Öğr. Gör. Vedi AŞKAROĞLU : vediaskaroglu@ardahan.edu.tr

Yabancı Dil Danışmanları/ Советники по иностранным языкам/ Foreign Language Consultants

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ / Öğr. Gör. Vedi AŞKAROĞLU / Öğr. Gör. Kemal Gürcan ERTEKİN

Yazışma Adresi/ Адрес издательства/ Correspondance Address

Doç. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Ardahan/TÜRKİYE Tel.: (+90) 5308852928

e-mail: erdoganaltinkaynak@mynet.com – dergikaradeniz@gmail.com

Baskı/ Типография/ Press

SAGE Yayıncılık Rek.Mat.San.Tic.Ltd.Şti.

*Bu dergi Tubitak/ULAKBİM, Index Copernicus (IC), Central and Eastern European Online
Library (CEEOL), Ulrich's Web (UPD), Modern Language Association of America (MLA) ve ASOS Index
tarafından indekslenmektedir.*

*This journal is indexed by Tubitak/ULAKBİM, Index Copernicus (IC), Central and Eastern European
Online Library (CEEOL), Ulrich's Web (UPD), Modern Language Association of America (MLA) and
ASOS Index.*

Hakem Kurulu/ Консультативный совет – Редколлегия/ Editorial Board

Prof. Dr. Ali AKAR	Muğla Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN	Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Walter ANDREWS	(ABD)
Prof. Dr. Tayyar ARI	Uludağ Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Erman ARTUN	Çukurova Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR	Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Aygün ATTAR	Giresun Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Hasan BAHAR	Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Cevat BAŞARAN	Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Vladimir BELYAKOV	(Rusya Federasyonu)
Prof. Dr. Uwe BLAESING	(Hollanda)
Prof. Dr. Bernt BRENDMEON	(Norveç)
Prof. Dr. İhsan BULLUT	Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Nalan BÜYÜKKANTARCIOĞLU	Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Ömür CEYLAN	Kültür Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet CİHAN	Nevşehir Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Maria CİKİA	(Gürcistan)
Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR	Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Halit ÇAL	Gazi Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Necati DEMİR	Gazi Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Bekir DENİZ	Akdeniz Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV	Muğla Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. A. Bican ERCİLASUN	Gazi Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN	Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN	Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Hande BİRKALAN-GEDİK	Yeditepe Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Orhan GÖKÇE	Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. İsmail GÖRKEM	Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN	Muğla Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU	Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Harun GÜNGÖR	Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Figen GÜRSOY	Ankara Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Tacida HAFIZ	(Bosna-Hersek)
Prof. Dr. Cengiz HAKOV	(Bulgaristan)
Prof. Dr. Alimcan İNAYET	Ege Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Nanuli KAÇARAVA	(Gürcistan)
Prof. Dr. Aleksander KADİRBAYEV	(Rusya Federasyonu)
Prof. Dr. Fitnat KAPTAN	Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ	İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Kerem KARABULUT	Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Recai KARAHAN	Yüzüncü Yıl Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Roin KAŞOĞLU	Gazi Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ	(Gürcistan)
Prof. Dr. Ceval KAYA	Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. İsmail KERİMOV	(Kırım)
Prof. Dr. Remzi KILIÇ	Niğde Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Faruk KOCACIK	Cumhuriyet Üniversitesi (Türkiye)

Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Özdemir KOÇAK	Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ	İnönü Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ	Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL	Ahi Evran Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Adnan KULAKSIZOĞLU	Marmara Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Muhtar KUTLU	Ankara Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Sabahattin KÜÇÜK	Fırat Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet OKUR	Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Ramazan ÖZEY	Marmara Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Haydar ÖZTAŞ	Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT	Gazi Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Hakan POYRAZ	Gazi Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Abdulkerim RAHMAN	(Çin)
Prof. Dr. Hülya SAVRAN	Balıkesir Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA	(Rusya Federasyonu)
Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ	Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN	Uludağ Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN	Osman Gazi Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Musa ŞAŞMAZ	Niğde Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK	Fırat Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Rüstem ŞÜKÜROV	(Rusya Federasyonu)
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN	Kırıkkale Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Abdolvahap TAŞTAN	Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU	Rize Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN	Ege Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN	Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Berrak TARANÇ	Ege Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Halil İbrahim USTA	Ankara Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa ÜNAL	Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. İlyas ÜSTÜNYER	(Gürcistan)
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ	Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Kamil VELİ	İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Hakkı YAZICI	Kocatepe Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Dursun YILDIRIM	Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
Doç. Dr. Nadya TIDIKOVA	(Altay)
Dr. Stale KNUDSEN	(Norveç)
Dr. Ludmila EGOROVA	(Yakutistan)
Dr. Almagul SARYMSAKOVA	(Kazakistan)

Bu Sayının Hakemleri:

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ, Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ, Prof. Dr. Ahmet BURAN, Prof. Dr. Ceval KAYA, Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ, Prof. Dr. Yakup ÇELİK, Prof. Dr. Özkuş ÇOBANOĞLU, Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY, Prof. Dr. Elfine SİBGATULLİNA, Doç. Dr. Ergali ESBOSUNOV, Doç. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ, Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ, Doç. Dr. Ludmila EGOROVA, Doç. Dr. Nanuli KACAREVA, Doç. Dr. Nadya TIDIKOVA, Doç. Dr. Gulnara Şaibovna ADCİMAMBETOVA, Doç. Dr. Zekiye MAMUTOVA, Doç. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK, Doç. Dr. Nikoloz AKHALKATSİ, Yrd. Doç. Dr. Göksel ÖZTÜRK,

Temsilcilikler/ Представители/ Representative

YURT İÇİ / Турция / Interior :

Prof. Dr. Bekir DENİZ ■ANTALYA■ Yrd. Doç. Dr. Bilşen İNCE ERDOĞAN ■AYDIN■ Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU ■BALIKESİR■ Yrd. Doç. Dr. Ali ATALAY ■BOLU■ Halis TEKİN ■BURDUR■Yrd. Doç. Dr. Rahman ÇAKIR■GİRESUN■ Yrd. Doç. Dr. Fatma Sibel BAYRAKTAR ■EDİRNE■ Doç. Dr. Davut KILIÇ ■ELAZIĞ■ Yrd. Doç. Dr. Hilal OYTUN ARSLAN ■İSTANBUL■ Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN■İZMİR■ Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ ■KAYSERİ■ Yrd. Doç. Dr. Cengiz GÖKŞEN ■KARS■ Osman KABADAYI ■KIRŞEHİR■ Yrd. Doç. Dr. Mehmet EROL ■KİLİS■ Dr. Erkan KALIPÇI■KONYA-NEVŞEHİR■Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes KAYA ■MALATYA■Yrd. Doç. Dr. İbrahim Ethem ÖZKAN ■ NEVŞEHİR■Doç. Dr. Hikmet KORAŞ ■NİĞDE■ Doç. Dr. Ergin AYAN ■ORDU■ Doç. Dr. Bekir ŞİŞMAN ■SAMSUN■Yrd. Doç. Dr. Doğan KAYA ■SİVAS■ Doç. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ ■TRABZON

YURT DIŞI / Другие страны /Abroad:

Mehmet Akif KORKMAZ■ALMANYA■Jale İSMAİLOV■AZERBAJYAN■ İlya İVANOV ■ÇUVAŞİSTAN■ Serpil KUP ■FRANSA■ Maria ÇİKİA■ GÜRCİSTAN■ Mehmet TÜTÜNCÜ■ HOLLANDA■ Harid FEDAI ■KKTC■ Prof. Dr. Tacide HAFİZ ■KOSOVA■ Prof. Dr. Hamdi HASAN ■MAKEDONYA■ Lübov ÇİMPOYEŞ ■MOLDOVA■ Eden MAMUT ■ROMANYA■ Doç. Dr. Miryana MARİNKOVİÇ ■SİRBİSTAN■ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA ■RUSYA FEDERASYONU■ Doc. Dr. Ludmila EGOROVA ■ RUSYA FEDERASYONU – YAKUTİSTAN■ Doç. Dr. Nadya TIDİGOVA■ALTAY■ Murat TOYLU ■TATARİSTAN M.C.■ Natalya BUDNİK ■KİRİM-UKRAYNA■ Dr. İrina KAYAN-POKROVSKAYA ■UKRAYNA■ Prof. Dr. İngeborg BALDAUF ■ALMANYA■ Prof. Dr. Ramesh DEOSARAN ■TRİNİDAD-TOBAGO■ Prof. Dr. Pavel DOLUKHANOV ■İNGİLTERE■ Prof. Dr. Charlyn DYERS ■ GÜNEY AFRİKA■ Prof. Dr. Shih-chung HSIEH ■TAYVAN■ Doç. Dr. Rainer CZICHON ■ALMANYA■ Doç. Dr. Ramile ESXADULLAKIZI ■TATARİSTAN M.C.■ Doç. Dr. Cabbar İŞANKUL ■ÖZBEKİSTAN■ Doç. Dr. Gholam VATANDOUST ■KUVEYT■ Dr. Anarhan NADİROVA ■KİRGİZİSTAN■ Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ ■NAHÇIVAN■ Prof. Dr. Rukiye HACI ■ÇİN■ Prof. Dr. Cengiz HAKOV ■BULGARİSTAN■ Dr. Nana KATCHARAVA ■GÜRCİSTAN■ Prof. Dr. Dosay KENÇATAY ■KAZAKİSTAN■ Prof. Dr. Kopi KYÇYKU ■ROMANYA■ Dr. Maria MAVROPOULOU ■YUNANİSTAN■ Dr. Emna CHIKHAOUİ ■TUNUS■ Yrd. Doç. Dr. Damuta CMMİELWSKA ■POLONYA■ Prof. Dr. Tursun GABİTOV ■KAZAKİSTAN■ Doç. Dr. Kadir GÜLDİKEN ■İRAN■ Doç. Dr. Ergali ESBOSUNOV■KAZAKİSTAN■ Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU ■NAHÇIVAN

İÇİNDEKİLER

Söz Başı	
Doç. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK	9
<i>Presentation</i>	
Пантеон Божеств Саха В Контексте Первостихий Воздуха И Земли, Огня И Воды	
Doç. Dr. Ludmila Egorova - Assoc. Prof. Dr. Liudmila Yegorova	9
<i>The Pantheon Of Deities Of Saha In The Context Of The Primal Elements Of Air, Earth, Fire And Water</i>	
<i>Hava Ve Toprak, Ateş Ve Su Temel Elementleri Çerçevesinde Saha Tanrılar Pantheonu</i>	
Rusya Federasyonu’da Türk Tarihi İle İlgili Yazılmış Tezler Üzerine Bir Katalog Çalışması	
Prof. Dr. Aygün Attar - Prof. Dr. Elfine Sibgatullina	
Doç. Dr. Erdoğan Altinkaynak - Yrd. Doç. Dr. Yalçın Sarıkaya	22
<i>Каталогизация Диссертаций, Защищенных В Российской Федерации По Истории Тюрков</i>	
<i>A Catalogue Study On Theses Written About Turkish History In Russian Federation</i>	
Сведения «Матиане Картлисаи» («Летопись Картли» - Xi В.) О Первом Походе Альп – Арслана В Грузию	
Dr. Vasili Mosiasvili	46
<i>“Kartli Tarihi” (“Matiane Kartlisai” – Xi. Asir)’ Ne Göre Alp-Arslan’ın Gürcistan’a İlk Seferi</i>	
<i>“Chronicle Of Kartli” About First Campaign Of Alf-Arslan In Georgia</i>	
The European Union’s Black Sea Region Policy	
Yrd. Doç. Dr. Haydar Efe	53
<i>Avrupa Birliği’nin Karadeniz Bölgesi Politikası</i>	
<i>Политика Евросоюза К Черноморскому Региону</i>	
Reflection Of Ancient Altai-Indo-European Ties In Culture And Language Of Yakuts	
Prof. Dr. Anatoly Gogolev	64
<i>Отражение Древних Алтае-Индоевропейских Связей В Культуре И Языке Якутов</i>	
<i>Yakutların Dili Ve Kültüründe Eski Altay-Hunt-Avrupa Bağlantılarının İncelenmesi</i>	
Diyarbakır’da Bebeğin İlkleri: Hedik, Köstek Kesme Törenleri Ve Çocuklara Yönelik Halk Hekimliği Uygulamaları	
Yrd. Doç. Dr. Rezan Karakaş	74
<i>Babies First: Hedik (Boiled Wheat), Köstek Kesme (Cutting Shackles) Rituals Etc. And Folk Medicine Practices For Children In Diyarbakır</i>	
<i>Начальные Элементы При Воспитаний Младенца В Диарбакуре., Обряд Поп Поводу Первых Шагов И Применение Народной Медицины.</i>	

Clothing And Accessories Of Yakutsk's Residents In The Late Xix – Early Xx Centuries	88
<i>Dr. Kapitolina Yakovleva - Aital Yakovlev</i>	
<i>Одежда И Украшение Горожан Якутска В Конце Xix- Начале Xx Вв</i>	
<i>Xix. Yü. Sonları İle Xx. Yü Başlarında Yakutsk Bölgesi İnsanlarının Giyim Ve Takıları</i>	
Bryusov, Blok Ve Mayakovski Şiirlerinde Şehir Teması Arş. Gör. Keyser Tetik	
<i>The Theme Of City In The Poetry Of Bryusov, Blok And Mayakovsky</i>	
<i>Городская Тема В Стихотворениях Брюсова, Блока И Маяковского</i>	
G.V. Ksenofontov'un Kolleksiyon Ve İnceleme Yazılarında Elley İle İlgili Efsane Dr. Albina Dyachkova	116
<i>Legend About Elley In The Collections And Research Papers Of G.V. Ksenofontov</i>	
<i>Легенда Об Элley В Собраниях И Исследованиях Г.В. Ксенофонтова</i>	
Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Profesyonel Kimliklerinin Söylem Çözümlemesi Yöntemi İle İncelenmesi Yrd.Doç.Dr. Tuncay Dilci-Yrd.Doç.Dr. Tahir Gür	
<i>Examining Of Professional Identities Of Preservice Elementary Education Teachers</i>	
<i>Методы И Исследования Профессиональных Навыков Студентов</i>	
<i>По Специальности Преподавателя Начальных Классов</i>	
Историческое Отношение Якутского Языка К Древнетюркскому, Восточно-Тюркским И Монгольским Языкам Герасим Герасимович Левинсс	133
<i>The Historical Relation Of The Yakut Language With The Old Turkic, Eastern</i>	
<i>Turkis And Mongolian Languages</i>	
<i>Yakut Dilinin Eski Türkçe, Doğu Türkçe Lehçeleri Ve Moğol Dilleri İle Tarihi</i>	
<i>Bağlantıları</i>	

SÖZ BAŞI

Saygı değer okuyucular

16. sayımızla huzurunuzdayız. Bu sayımızla birlikte 4. Yılımızı tamamladık. 5. Yılımızla birlikte daha güzele gideceğimizi umuyoruz. Takdirlerinize sunarız.

Türkiye’de hakemli, bilimsel bir dergi çıkarmanın zorluğunu anlatmaya gerek yok. Bunu akademik manada dergicilik yapan herkes bilir.

Biz kimseden yardım almadan yolumuza devam ediyoruz. Ne kadar yaşayabilirsek o kadar devam edeceğiz.

Akademik yükselme sağlayanlara başarılarının devamı, aramızdan ayrılan sosyal bilimcilere Tanrıdan rahmet diliyoruz.

Eksiklerimiz, noksanlarımız, hatalarımız olacaktır. Anlayışla karşılamanızı bekleriz. Çalışmalarınızda kolaylık ve başarılar dilerim.

Doç. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editör

PRESENTATION

Dear Readers;

We are in your presence with the 16th issue. With this issue, we have completed our fourth year. We hope that we will achieve more beautiful and fruitful days in our fifth year, and it is up to you to appreciate this.

There is no need to tell about the difficulty of publishing a referential scientific journal in Turkey. Everyone who are involved in academic publication knows.

We continue to carry out our mission without any outside help. We hope to manage it as long as we survive.

We congratulate those academically promoted and pay due respect to the memory of those we have lost.

Surely, there will be some defects and mistakes in our efforts, and we ask for understanding for such.

I wish you all success and happiness in your studies.

Associate Professor Erdoğan ALTINKAYNAK
Editor

ПРЕДИСЛОВИЕ

Уважаемые читатели,

Выходит 16-ый номер нашего журнала и ему уже исполнилось четыре года. Надеюсь пятый станет более успешным для всех нас.

Не считаю нужным объяснить как трудно издавать в Турции реферированный научный журнал, кто занимается академической деятельностью этого хорошо понимает.

Мы продолжаем существовать не получая никакой помощи не от кого. Будем существовать столько сколько сможем. Желаем удачи всем тем кто имеет успехи в академической сфере. Царство небесное всем деятелям гуманитарной сферы покинувших нас.

Прошу с пониманием отнестись к нашим недостаткам и ошибкам.

Желаю успехов в научной деятельности.

Доктор филологических наук, доцент

Эрдоган АЛТЫНКАЙНАК

ЭДИТОР ЖУРНАЛА

ПАНТЕОН БОЖЕСТВ САХА В КОНТЕКСТЕ ПЕРВОСТИХИЙ
ВОЗДУХА И ЗЕМЛИ, ОГНЯ И ВОДЫ

THE PANTHEON OF DEITIES OF SAHA IN THE CONTEXT OF THE
PRIMAL ELEMENTS OF AIR, EARTH, FIRE AND WATER

HAVA VE TOPRAK, ATEŞ VE SU TEMEL ELEMENTLERİ
ÇERÇEVESİNDE SAHA TANRILAR PANTHEONU

Doç. Dr. Ludmila EGOROVA - Assoc. Prof. Dr. Liudmila YEGOROVA

ABSTRACT

This article attempts to examine the Pantheon of the ancestors of Saha in the context of the primal elements and the dual concepts of worship of heaven. The original Pantheon is divided into three groups – Aiyy, Toyon, Hahn, which perform different functions. Of these groups, there are two groups of Deities associated with the Moon and the sun cults (Aiyy and Toyon), which embody the pervostihii of water and fire, as well as relate to the concepts of 'algys' (good wishes, Communion) and 'arçy' (purification). The third is a compound (mix) of the qualities of the first and second groups, and is defined as the "giver of Fate", which can be perceived as indicators of levels of social status. On the author's hypothesis of the Indo-Iranians phonetic and semantic parallel names and functions of some Deities, Aiyy points to genetic link in the formation of the pantheons of ancestors of Saha and the ancient Aryans.

Keywords: Pantheon, the cult of heaven, mythology, ethnography, structural-functional analysis.

ÖZET

Bu makale, dört temel unsur ve cennete tapınma bağlamında Saha'nın atalarının Pantheon'unu inceleme amacını taşımaktadır. Orijinal pantheon her biri farklı işlerle ilgilenen üç temel gruba ayrılır: Aiyy, Toyon, Hahn. Bunlardan ay ve güneş kültleriyle bağdaştırılan iki tanrı grubu bulunur (Aiyy ve toyon). Bunlar su ve ateş ruhlarını simgeler ve "algys" (iyi dilekler ve Toplum) ve "arçy" (arınma) kavramları ile ilişkilidir. Üçüncüsü ise ilk ikisinin niteliklerinin bir tür bileşkesidir ve "Kader belirleyici" olarak tanımlanır. Bu gruplandırma aynı zamanda sosyal statünün de belirleyicisidir. Yazarın hipotezine göre, Hint-İran fonetik ve semantik açıdan tanrıların benzer isimler ve işlevler taşıması eski Ariler ile Saha'nın ata pantheonlarının arasındaki genetik bağı ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Pantheon, cennet kültürü, mitoloji, etnografi, yapısal-işlevsel analiz

РЕЗЮМЕ

В данной статье предпринята попытка анализа Пантеона предков саха в контексте первостихий и дуальной концепции. Предлагается оригинальная дифференциация пантеона на три группы – Айыы, Тойон, Хаан, которые выполняют различные функции. Из данных групп выделены две группы Божеств, связанных с культурами Луны и Солнца (Айыы и Тойон), которые олицетворяют первостихии воды и огня, а также соотносятся с понятиями ‘*алгыс*’ (благопожелание, причащение) и ‘*арчы*’ (очищение). При этом третья – представляет собой соединение (mix) качеств первых и вторых групп, и определяется как «Дарители Судеб», которые могут восприниматься как показатели уровней социального статуса. По гипотезе автора индо-иранские фонетические и семантические параллели имен и функций некоторых Божеств Айыы указывают на генетические связи в формировании пантеонов предков саха и древних ариев.

Ключевые слова: Пантеон, культ неба, мифология, этнография, структурно функциональный анализ.

Во всех мифологических материалах традиционных этнических культур в той или иной мере почитаются первостихии огня, воды, воздуха и земли. В этом ряде первостихия воздуха трансформируется на небесное божество или божества ветра. Стихии огня и воды обретают форму поклонения различным духам – кузнечного дела, священных водоемов, а также культов солнца и луны.

В культуре палеоазиатов (коренных народов Севера) первостихия воздуха нашла отражение в развитии культа ветра с дифференцированным почитанием добрых и злых божеств ветра. Это было важно для промысла крупных морских животных, при котором направления ветра играли важную роль. Стихия воды почиталась в качестве верховного божества, связанного с культом предка. Культ огня как таковой отсутствует, но сохранился в форме начального этапа ритуалов при жертвоприношениях различным духам и божествам. Это было обусловлено условиями хозяйствования морских промысловиков. Таким образом, вся мифология палеоазиатов крутится вокруг стихий воздуха и воды, дающих им жизнь.

В современной науке существует понятие нордической мифологии, считающейся европейскими учеными в качестве наследия традиций древних индо-ариев. При сравнении мифологии палеоазиатов и, так называемой нордической мифологии, выделяется ряд глубоких и принципиальных различий. Это относится к образу Мирового Древа, божества земли, которых нет у палеоазиатов. Общим в этом случае является развитое почитание добрых и злых божеств ветра. А в остальной части нордическая мифология имеет существенные схождения с мифологией народов Азии.

У кочевых племен Азии небесное божество с развитием мифологии принимает форму структурированного почитания, заключающую в себе культы огня и воды. Данные первостихии обретают космические воплощения – солнце и луну. Таким образом, дающие человеку жизнь стихии огня и воды, становятся сакральными в культах солнца, как небесного источника света и тепла, а также луны, как небесного светила, влияющего на океанический прилив и отлив. При этом они становятся

равнозначными, отражая дуальность в почитании небесного божества. В азиатской мифологии присутствует, очевидно, и божество ветра, заключенное в понятии '*Сата таас* – камень сата', '*яда*' и т.п. Это камень, который находили во внутренностях или в голове сакрализованных животных (коня, лося, волка) или в гнезде орла. По поверьям, к примеру, саха, *сата таас* вызывал ветер, который собирал дождевые тучи. Использовали данный камень при засухах. А первостихия земли почитается в виде духа земли.

В этой связи, судя по мифологическим материалам можно говорить о том, что нордическая мифология ближе к палеоазиатской, чем традиция кочевников Азии. В свою очередь, мифология древних индо-ариев, ставшая основой для таких религиозных учений как индуизм, зороастризм и буддизм более близка к воззрениям народов Азии.

Почитание первостихий, в свою очередь не возникало как локальная традиция. На это указывает общность палеолитических культур по всему миру. Материалы данных культур с одной стороны были синкретичными – это можно обозначить как «палеолитический мировоззренческий синкретизм». С другой, они были тесно связаны с почитаниями неба как божественной субстанции.

Одним из значительных проблем в изучении традиционной культуры саха является структурно-функциональный анализ пантеона их предков. Прежде чем выяснить генезис и попытаться реконструировать его, первым шагом должна быть дефиниция структуры. Поскольку структура является упорядочивающим фактором и, именно, ее установление позволит более плодотворно использовать имеющийся на данный момент фактический материал как типологического, так и генетического характера.

На сегодняшний день существует немало работ, посвященных данной теме. Следует отметить об изобилии фактов, иногда диаметрально противоположных друг к другу, указывающих на то, что первые исследователи и информанты в силу известных объективных причин во многом, усложнили и внесли путаницу в описании религиозно-мифологических представлений предков саха. Одной из причин, очевидно, явилась интеграция традиционной картины мира якутов и христианской мифологической модели, при которой пантеон предков саха претерпел кардинальные изменения. Притом, Улуу Тойон стал рассматриваться в качестве лидера злых духов *абааһы*, а все остальные Божества, связанные с культом огня интегрировались с Божествами Айыы.

Некоторые работы современных авторов, исходя из вышеуказанных причин, очевидно, содержат искаженные интерпретации, что, безусловно, еще более усложняет понимание генезиса и структуры пантеона. Что касается выяснения функций Небожителей, то данная тема является наиболее исследованной и выраженной, поскольку она в полной мере отражается в различных жанрах фольклора. Потому функциональная характеристика стала для предлагаемой работы основным опорным материалом.

В исследованиях по разбираемой теме преобладает рассмотрение состава пантеона как некоей группы под общим названием *Айыы*. К данным работам можно отнести ранние исследования [Seroshevskiy, Troschanskiy, Hudyakov], к их числу присоединяются и работы XX века [Alekseev, Ionov, Ksenofontov, Popov] и др. Кроме того, существуют отдельные работы, посвященные одному из божеств – Айыыһыт,

Хотой Айыы [Ionov, Filippova] и др. Вышеуказанные работы, несмотря на некоторые неувязки, представляют собой ценный материал для структурно-функционального анализа Небожителей предков саха. Следует особо отметить монографии и отдельные статьи А.И. Гоголева [Gogolev], посвященные истокам мифологии саха, а также исследование П.А. Слепцова [Sleptsov], посвященное генезису Айыыһыт, которые стали для предлагаемого исследования точкой своеобразного отсчета.

Задачей данной работы не является привлечение и анализ всех существующих вариантов имен Небожителей упоминаемых разными авторами. Это довольно трудоемкая работа, поскольку каждый олонхосут и алгысчыт называл имена тех или иных Божеств, привнося как фонетические изменения, так и прибавляя эпитеты для усиления и действенности своих заклинаний, а также в целях художественно-образного обогащения самих текстов олонхо и заклинаний.

На дуальность в верованиях предков саха впервые обратили внимание участники Второй Камчатской экспедиции И. Гмелин и Г. Миллер. Этот аспект детально рассмотрен А.И. Гоголевым. Вот что он пишет: «Дуализм проявляется не только в строении Вселенной, но им пропитано все религиозно-мифологическое воззрение якутов...» [Gogolev.2002,29]. Кроме того, им же отмечено: «В якутской мифологии создателями Вселенной выступает триада богов, что является довольно распространенным мотивом в индоевропейской мифологии» [Gogolev.2002,7]. Исходя из этих положений, предлагаемая работа является попыткой воссоздания структурного каркаса, на который по мере выяснения фактов будет определен локус рассматриваемых Божеств.

При внимательном рассмотрении всех Небожителей можно разделить на три локальные группы по следующим характеристикам:

1. Персоны, связанные с культом огня – Улуу Тойон, Сүҥ Дьааһын-Сүгэ Тойон, Кудай Бахсы, а также Улуу Суорун (Бөрө Дьэһик);

2. Персоны, связанные с культом плодородия – Үрүҥ Айыы, Хотой Айыы, Дьөһөгөй Айыы, а также Айыыһыт (Иэйиэхсит);

3. Персоны, связанные с предопределением, судьбой и в некоторой степени с культом предков – Одун-Чыныс Хаан, Билгэ-Танха Хаан, Дьылба Хаан, а также Небесный секретарь Уһун Дьурантай (Сорук Боллур).

Здесь выявляется явная закономерность, заключающаяся в следующем:

1. Первая группа кроме принадлежности к огненной стихии в своем сложносоставном названии содержит слово «Тойон. господин». Их можно квалифицировать, исходя из семантики в фольклорных материалах, как грозные, Карающие Божества – Тойоны. Примеры, где Божества из числа Айыы называются Тойон (например, Үрүҥ Айыы Тойон), можно считать поздними явлениями. На это в частности, указывает период возникновения термина Тойон, связанного с Буддизмом (сер. I тыс. до н.э.) и манихейством. Так, слова – ‘тойнь’ (манчж.) – духовная особа у буддистов [Sidorov.2001,120], ‘тойын’ (др. тюрк.) – духовный чин не мусульманской религии, а также употребление Ханом Джубейни (XIII в.) слова ‘туин’ в значении – манихейский священник [Gogolev.1991,110-122]. В древнемонгольском языке слово ‘тойин’ имеет семантику – монах из дворян; воля, власть, везение [Sidorov.1997,58]. Таким образом, данное слово можно отнести ко времени алтайской языковой общности. Что касается слова ‘улуу’ (як. ‘великий, грозный’), то Е.С. Сидоров

выводит его из ностратического периода (семито-хамитский) со значениями – большой, много, в избытке, сильный [Sidorov.2003,26].

Здесь следует отметить, что функции Карающих Божеств в абсолютном понимании по значению близки к понятию «разрушать», поскольку слова «угроза» и «кара» семантически стремятся к понятию «разрушать». Данное понятие может реализоваться в качестве кары по отношению самого ценного для человека – жизни. Это относится не только к жизни самого человека, но и для его потомков. Карающие Божества связаны с «переходом» и очищением, поскольку в традиционной культуре саха огонь тесно связан с ритуалами «перехода» и очищения *арчы*. Более того, жертвоприношение огню присутствует в структуре всех обрядов без исключения в качестве начального этапа, связанного с установлением связи или «переходом» с профанного в сакральный мир и обратно.

Таким образом, патроном рассматриваемой группы является Улуу Тойон, его зримым воплощением можно считать самый значительный природный источник света и тепла – солнце. Вторым, в иерархии Карающих Божеств является Сун Дьааһын-Сүгэ Тойон. По поверьям предков саха его кнутом (топором) считается молния. Третьим, можно воспринимать Кудай Бахсы, который является инициатором способностей кузнеца – властителя вполне зримой, земной огненной стихии, наделенной сакральностью. Его позиция исходит из положения, по которому кузнец сильнее шамана. Способности последнего иницируются Улуу Суорун, который является замыкающим в этой вертикали, а также демиургом, подарившим людям огонь в качестве домашнего очага. В «Научных трудах» А.Е. Кулаковского упоминается Божество Бөрө Дьэник, функции которого, как отметил автор, забыты. Как известно, волк и ворон в мифологии саха являются «детьми» Улуу Тойона, а также содержат близнечный мотив, исходящий из их парного почитания. Парное почитание волка и ворона присуще, кроме того, древнегерманской традиции (спутники Одина) и в культуре североамериканских индейцев (братья демиурги). Этот аспект рассмотрен в кандидатской диссертации автора данной статьи «Семантика мифологемы ‘волк’ в традиционной культуре саха».

2. Вторая группа Айыы – это светлые божества, определяемые как Покровительствующие Божества или Божества Покровители – Айыы. Данные Небожители связаны с понятием ‘алгыс. благословение’. Поскольку самой запутанной и сложной является разработка темы культа Айыы, в данной работе ей будет уделено наибольшее внимание.

В пантеоне упоминаются только имена четырех Божеств, содержащих в своем сложносоставном названии слово ‘айыы’ - это Үрүн Айыы, Хотой Айыы, Дьөһөгөй Айыы и Айыыһыт. Таким образом, к культу Айыы можно отнести только четыре божества из всего количества Небожителей. В связи с выявленной цифрой, стоит вспомнить довольно универсальную формулу по сакральной геометрии: «Отец – круглое Небо, Мать – четырехугольная Гора», где круг содержит мужскую символику, четырехугольник – женскую. К данной формуле относятся формы почти всех культовых архитектурных сооружений древности (четырёхступенчатый зиккурат, посвященный культу Луны в культуре Алтын-Тепе (рубеж III-II тыс. до н.э.) на территории современного Ирана, а также зиккураты Месопотамии, Мезоамерики, пирамиды Египта; культовые сооружения округлой планировки на Аркиаме, Стоундхендже, о. Пасха и др.). Сакральность цифры четыре, очевидно,

исходит не только из четырех основных географических направлений – север, восток, юг, запад, но и зависит от фаз луны – ‘сага ый. новолуние’, ‘ый толуна. полнолуние’, ‘кэлтэгэй ый. убывающая луна’ и ‘ый бараныыта. отсутствие луны’. Это закономерно, поскольку луна является естественным спутником земли. К данной мысли подталкивают культовые сооружения, посвященные луне, имеющие в основании четырехугольник, а также ярусы, образующие форму четырехступенчатой пирамиды.

В связи с вышеуказанными фактами появляется предположение об этимологической связи названий Божеств Айыы и имени Богини Матери Аи ведийских ариев (ок. II тыс. до н.э.), а также слова ‘ай’ (общетюркское ‘луна’). При этом название конкретного явления или предмета представляется первичным, а названия абстрактных понятий как имена Божеств появились позже. Серьезным аргументом может послужить эпитет Божества Айыыһыт – Ахтар, который без фонетических изменений в языке «Вед» (древнеарийский ‘ахтар’) означает ‘жрец’. Исходя из этого, словосочетание ‘Ахтар Айыыһыт’ можно интерпретировать как ‘жрица Айыы’, т.е. ‘Жрица Луны’. Таким образом, имена Божеств Айыы и Богини Матери Аи, исходят из общей основы-лексемы [ай], которая является названием конкретного явления природы ‘ай. луна’, и связаны с культом Луны, а также с водной стихией.

Если Карающие Божества стремятся «разрушать» жизнь, то Айыы своим покровительством дают возможность людям и домашнему скоту размножаться – «творят». И, соответственно, данные Божества тесно связаны с культом плодородия. Необходимо подчеркнуть, что все эти четыре Божества в своих истоках были связаны с культом Луны и имели женскую ипостась. На это, в частности, указывают их генезис. В этом плане, в качестве одного из значительных аргументов в пользу принадлежности Божеств Айыы к женскому началу, можно сослаться на указанную статью П.А. Слепцова [Sleptsov]. По его осторожному мнению «культ Божества Айыыһыт испытал индо-иранское влияние». В свою очередь, некоторые предварительные выводы данного исследования могут стать существенным аргументом в пользу генетических связей культов Богини Матери Аи древних ариев и Божеств Айыы в пантеоне предков саха. Значительным материалом для доказательства данной гипотезы служит и то, что, по мнению А.И. Гоголева «в сложении «стартовой» основы культуры предков саха сыграли древние индо-иранские группы» [Gogolev.1993,6-12]. Кроме того, важным фактором является дуальность религиозно-мифологических воззрений предков саха, где одним из основных символических противоположений являются понятия - женское/мужское. Если Карающие Божества соотносятся с мужским началом, то Айыы представляют, следовательно, женское начало, и потому Үрүн Айыы в древности имел женскую ипостась.

Поддерживающим выдвинутую гипотезу дополнительным материалом служит рассмотрение обожествления орла-хотой в традиции предков саха. Хотой Айыы иногда выполнял функции богини Айыыһыт, одаривая людей скотом масти хара дьабыл (темно серой) [Hudyakov,19-20]. По поверью саха приплод, подобного скота бывает физически слабым и с преобладанием самок [Hudyakov19-20]. Это указывает на бытование у предков саха культа плодородия в образе орла с женской символикой. Данное значение, также как и семантика Ахтар Айыыһыт, ассоциируется с культом

плодородия в индоиранской традиции. Так, в иранской традиции почиталась богиня плодородия и мировых вод, дочь Верховного Бога Ахурамазды – Ардвисура Анахита, которая иногда изображалась вместе с орлом на заднем плане [Bongrad-Levin, Grantovskiy,63]. Как отмечает З.П. Соколова, изображение животных и птиц рядом с антропоморфным Божеством нередко являлось его зооморфным воплощением [Sokolova,137]

Заслуживают внимания в связи с Айыһыт не только функции, которые схожи с функциями богини плодородия у иранцев, но и название, в составе которого присутствует элемент Анахита, созвучный с именем Анахсыт (Ынахсыт) Хотун (Эмээхсин), покровительницы скота в традиции предков саха. Очевидно, это указывает на генетические связи формирования культа Богини Матери Аи и культа Айыы в традиции предков саха связанные с культом плодородия и соотнесенные с женской символикой, а также с поклонением Луне.

Кроме того, в текстах олонхо в птиц превращаются, в том числе и в орла, именно женщины-удаганки, но не мужчины-шаманы. Последние по материалам исторических преданий о шаманах по обыкновению превращаются в ‘түөрт атахтаах. имеющих четыре ноги’ - быков порозов, жеребцов, волков, медведей, лосей, оленей и пр. Более того, в текстах олонхо образ шамана никогда не появляется в качестве персонажа. Еще одним аргументом можно считать и то, что шаманы воспитываются в гнезде орла. Как известно, птенцов высиживают в гнезде самки орлов.

Что касается Дьөһөгөй Айыы, по текстам олонхо из Верхнего мира опускается не жеребец, а именно кобылица, которая в последствии становится родоначальницей всех людей Среднего мира, родив первого человека-кентавра. К этому следует добавить то, что Дьөһөгөй Айыы иногда воспринимается в женской ипостаси в случаях, когда одним из составляющих имени становится слово ‘хотун. госпожа’ - Дьөһөгөй Хотун. Кроме того, во время проведения *Ыһыах*, коня белой масти привязывали, как древние индоарийцы, к священной коновязи «*аар баҕах*». Кстати, в научной литературе посвященной верованиям предков саха нет четкого разграничения и отдельного анализа по шаманству и удаганству, но они представляют собой совершенно разные по методу и хронологии традиции.

В ходе исследования найден довольно интересный пример, обозначенный И.А. Худяковым как «алгыс», обращение к Божествам Айыы перед празднованием *Ыһыах*. То, что обращение относится только к четырем Божествам Айыы, очередной раз говорит об однородности и локальности этой группы в отличие от других представителей пантеона.

Таким образом, патроном группы Айыы является Үрүн Айыы (полнолуние). Следующим в этом ряде можно считать Хотой Айыы (растущая луна), поскольку данное Божество связано с небом. Третьим по счету воспринимается Дьөһөгөй Айыы (убывающая луна), как обожествленный представитель Среднего мира. И заключает данную группу Ахтар Айыыһыт (отсутствие луны в дни, когда она гостит в Среднем мире), исполняющая медиаторские функции. Следует отметить, что имена и функции Божеств Айыы имеют параллели с древней индо-иранской традицией, которые могут свидетельствовать об их генетической связи.

3. Третья группа в своем названии как постоянный элемент содержит название военного и светского титула номадов Евразии – Хаан. Назовем их Дарителями Судеб - Хааны. Это силы, формирующие в одно целое то, что дают человеку Карающие

Тойоны и Покровительствующие Айыы - судьбу. В целом, данные представители пантеона не являются Божествами и выполняют медиативную функцию формирования судьбы, как для индивида, так и для общества. На это, в частности, указывает употребление в качестве составляющего имени слова 'хаан'. Этимологические выкладки данного слова предложены Т.А. Бертагаевым. По его мнению, рассматриваемый термин имеет значение «посланец Неба, отправленный на землю, чтобы стать владыкой данной местности» или «царствующий с благословения Тэнгрия» [Bertagayev,45-51]. Исследователь ограничивает данное слово периодом хунну, древнетюркским, и далее монгольским периодом. Однокоренное с данным словом обозначение 'каган' от 'хан'+'5ан' (флективная форма им. сущ.) являлся титулом и у хунну. Хронологически данный термин представляется наиболее поздним в составе имен Небожителей предков саха.

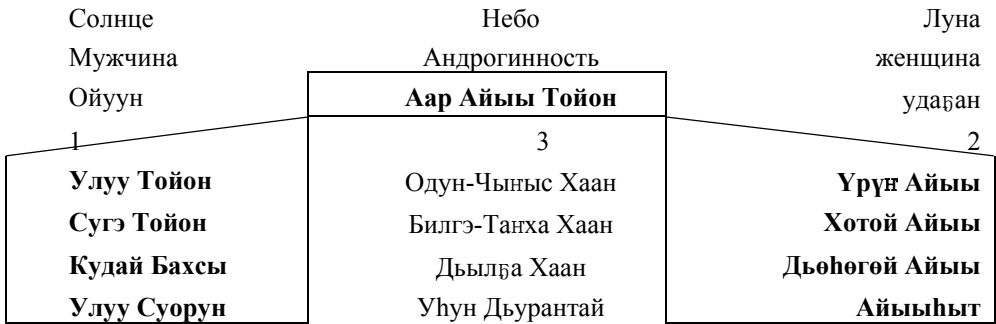
Исходя из всего этого, функции Дарителей Судеб и семантика слова 'хаан' подтверждают их медиативность, а также позволяют предположить то, что они в полной мере не обладают качествами и прерогативой Верховных Божеств, наряду с Улуу Тойон и Урун Айыы. Дарители Судьбы во многом связаны с культом предков и понятием 'утум. генетическая предрасположенность'. Очевидно, их патронами можно считать Одун-Чыныс Хаан. Следующими в данной группе являются Билгэ-Танха Хаан. Сами имена связаны с изучением 'утум' и предсказаниями о будущей судьбе. Известно, что у предков саха бытовала традиция, по которой к новорожденному приглашали шамана с тем, чтобы выяснить его 'утум' и будущее. Третьим Божеством группы Дарителей Судеб является Дьылҕа Хаан. В фольклоре саха существуют устойчивые формулы, и одной из них является «Одун Хаан оноһуута, Чыныс Хаан ыйааҕа. Создание Одун Хан, указ Чынгыс Хан», которая наделена семантикой 'рок' и 'стезя', в отличие от более просторечного слова 'дьылҕа', который можно понять и как 'судьба', так и 'доля'. В какой то мере данная группа представляет собой показатель уровней социального статуса. Так, Одун-Чыныс Хаан, вероятно, были дарителями более значительной судьбы – аристократии, определявшей судьбу народа, Билгэ-Танха Хаан – судьбу кузнецов, шаманов, олонхосутов, воинов, обеспечивающих жизнь рода, а Дьылҕа Хаан, видимо, ведал судьбами рядовых людей.

Таким образом, в пантеоне предков саха представлены две противоположные силы – группы по четыре Карающих и Покровительствующих Божеств, а также четыре предопределяющих Небожителя – Дарителей Судьбы. Особый интерес представляют замыкающие всех трех вертикальных рядов – Улуу Суорун (Бөрө Дьэник), Айыыһыт (Иэйиэхсит) и Уһун Дьурантай (Сорук Боллур). При внимательном рассмотрении данные Божества имеют отношение к медиативной функции. Так, в мифологии предков саха Улуу Суорун является демиургом, подарившим людям способности горшени, кузнеца и шамана. Кроме того, по поверьям предков саха, Божество Айыыһыт в течение трех дней после рождения младенца находится в Среднем мире. На третий день устраиваются её ритуальные проводы обратно в Верхний мир. При этом, данные Божества, очевидно, имели парное почитание, вытекающее из мотива близичности. Об этом свидетельствуют образы Небожителей Бөрө Дьэник, Сорук Боллур и Иэйиэхсит, исходящие из медиаторства Улуу Суорун, Уһун Дьурантай и Айыыһыт. Что касается персоны Уһун Дьурантай, то он выполняет функции суруксут, т.е. секретаря Дарителей Судьбы. В

текстах олонхо данный персонаж передается образом Сорук Боллур, который является нечто вроде курьера Небожителей для людей Среднего мира.

Исходя, из всего вышесказанного структуру пантеона предков саха можно представить следующим образом:

Карающие Божества Дарители Судьбы Божества Покровители

До сегодняшнего дня не умолкают споры по поводу количества Небожителей в пантеоне предков саха. Называются девять или двенадцать Божеств. Необходимо заметить, что правы все, за исключением некоторых нюансов. Как было рассмотрено выше, из общего числа каждой группы, замыкающие вертикальные ряды – Улуу Суорун (Бөрө Дьэһик), Айыыһыт (Иэйиэхсит), Уһун Дьурантай имеют медиативную функцию, и в некоторой степени выпадают из качественно единой группы, к которой принадлежат. Очевидно, некоторые информанты и исследователи воспринимали их как духов, но не как Божеств – это с одной стороны. С другой, возможно, патронов групп – Улуу Тойон, Үрүн Айыы, Одун-Чыныс Хаан, считали как ипостаси Аар Айыы Тойона. И в том, и в другом случае Божеств становится девять. В-третьих, Божеств оказывается двенадцать, если считать всех персон трех групп без включения в состав Аар Айыы Тойон. В-четвертых, если учесть все персоны вместе с Аар Айыы Тойон кроме Уһун Дьурантай, то их, также, становится двенадцать. На это наталкивает мнение некоторых о том, что Уһун Дьурантай не является Божеством. Но существует один довольно значительный момент.

Очевидно, Дарители Судеб с медиативными функциями не воспринимались на ранних этапах как самостоятельные Божественные субстанции, а представляли собой следствия взаимовлияний, взаимодействий (mix) Карающих и Покровительствующих сил. В этом случае Божеств Верхнего мира становится девять, включая Аар Айыы Тойон, а также, определяется триада Божеств с четко выраженной дуальностью – Улуу Тойон (Солнце, мужское начало), Аар Айыы Тойон (Небо, андрогинность) и Үрүн Айыы (Луна, женское начало). Что касается названия Верховного Божества Аар Айыы Тойон, то это имя вполне отражает дуальный характер лексическим образованием своего имени, содержащего элементы Карающих Божеств – Тойон, а также Божеств Покровителей – Айыы. Очевидно, поочередность сочетания элементов могла зависеть от содержания причин обращения Верховному Божеству. Если апелляция к нему была связана с просьбой о покровительстве, то после имени ‘Аар’ употреблялось слово ‘Айыы’ - ‘Аар Айыы Тойон’, но, если обращение

относилось к его карающей функции, то за именем 'Аар', вероятно, называлось имя 'Тойон' – 'Аар Тойон Айы'.

Следует заметить: 1) слово 'айы'/'Айы не соотносится с титулами светского, религиозного, военного патрона и является именем только Божества; 2) слово 'тойон'/Тойон связан со всеми тремя институтами, однако с преобладанием религиозных черт и без значения титула – духовная особа у буддистов; духовный чин не мусульманской религии; манихейский священник; монах из дворян; воля, власть, везение; 3) обозначение 'хаан'/Хан имеет четкую принадлежность к потестарному институту, представляя собой титул светского и военного властителя «царствующего с благословения Тэнгрия (Божественного Неба)».

Данные факты указывают на то, что культ Айы во многом сохранил религиозный комплекс матримониального общества без выраженной социальной иерархии, где функции Верховного Бога выполняли Божества в женской ипостаси. Об этом свидетельствуют составляющие имен – Тойон и Хаан, которые явно указывают на приблизительный период формирования данных терминов – сер. I тыс. до н.э. (Тойон) и V-III в.в. до н.э. (Хаан). Тогда как, возникновение лунного культа можно отнести к раннему палеолиту, ко времени создания костяных и каменных лунных календарей (например, эпохи ашеля и мустье), к периоду астральной религии формировавшей культ Неба. К этому же ряду можно отнести и костяную фигурку из Мальты (примерно XX тыс. до н.э.) о. г. Иркутска. Кстати, не выраженная половая принадлежность скульптурки, может указывать на то, что она олицетворяла андрогинное обожествленное Небо, не различающееся по признакам женское/мужское.

В заключение стоит отметить то, что пантеон предков саха имел довольно стройную структуру и представлял собой развитый культ Неба. Данный культ содержит дуальность, выраженную поклонением Солнцу и Луне, кроме того, объясняет триаду Божеств-создателей (Аар Айы Тойон, Урун Айы, Улуу Тойон). Что касается лексической единицы 'танара' в тюркском, монгольском языках, а также в языке древних шумер, полинезийцев и др. с различными фонетическими вариантами, но с общей семантикой 'небо', 'божество', то – это явление первичной сакрализации в названии Божества. Имя Небожителя Аар Айы Тойон может восприниматься как табуирование второго порядка. Выявленная генетическая связь в этимологии названий Богини Матери Аи и Божеств Айы указывает на общие истоки данных Небожителей. Они определены как олицетворение обожествленной Луны, влияющей на приливы и отливы воды, связанные с культом плодородия. Это говорит о древности формирования культа Айы, и его связанности с женским началом. Кроме того, культ Айы является одним из составляющих, наряду с Улуу Тойон в дуальной концепции почитания андрогинного Неба. При этом фонетические и семантические параллели Божеств Айы с традицией древних индо-иранцев указывают на генетические связи в формировании пантеонов предков саха и древних ариев.

Что касается путаницы в названиях божеств и культов, очевидно, с принятием христианства культ Айы, как воплощение творческого начала весьма гармонично вписался в общую религиозную концепцию православия. Этому способствовала деятельность миссионера Иннокентия (Вениамина), направленная на то, чтобы православие входило в сознание якутского народа мягко, постепенно, через

двоеверие. Он писал: "Якуты, несмотря на то, что в самых их улусных Управлениях дела производятся на русском языке и довольно многие читают сами русские молитвы и проч., при настоящем положении обстоятельств никогда не переменят своего природного языка на русский, напротив того, захватившие к ним русские волею или неволею будут перенимать их язык". По сути, епископ не только осуществил перевод Библии и богослужебных текстов на якутский язык и ввел якутское богослужение, но и не побоялся использовать элементы языческих обрядов в богослужении, а имена собственные из пантеона языческих богов – при переводе Писания [Shipkov]. Исходя из этого, теоним Танара, стал обозначением христианского понятия 'Бог'.

Таким образом, одно крыло культа Неба полностью было интегрировано с христианской религиозной концепцией, при этом другая составляющая, а именно традиция шаманства, связанная с культом солнца по известным причинам подпала под запрет и неприятие. А самим якутам чтобы не утратить цельности своих верований, в качестве синонима слову Танара пришлось использовать совмещенное название с вариантами – Аар Айыы Тойон, Үрүн Аар Тойон, Аар Айыы Тойон. Это помогло достичь паритета обоих культов (Солнца и Луны). Подобное изменение позволило сохранить в общей сложности значимость культа солнца. И поскольку двоеверие продолжалось и акцент делался на общественное календарное празднество Ыһыах, связанный с культом солнца, то и название божества, интегрировавшегося с христианским Богом и связанного с культом луны – Үрүн Айыы стал соотноситься с солярным культом. Здесь не малую роль сыграло, очевидно, и то, что образ луны связывался с исламской традицией, а православному христианству был близок образ солнца.

Литература

1. Alekseev N.A. Traditsionnye religioznye verovaniya yakutov vtoroy poloviny XIX – nachale XX vv. – Novosibirsk, 1975. s.
2. Bertagayev G.A. Ob etimologiyi han~hagan, hatun i ob ih otnosheniyi k hat // sb. nauch. st. Tyurkologicheskiye issledovaniya. – M.: Nauka, 1976. – S. 45-51.
3. Bongrad-Levin G.M., Grantovskiy E.A. Ot Skifiyi do Indiyi. Drevniye ariyi: mify i istoriya. – 2-e izd., dop. i ispr. – M.: Mysl, 1983. – S. 63
4. Gabyshev Yu.S. Sinkretizm orla-solntsa v duhovnoy kulture yakutov // Logos, kultura, tsivilizatsiya. – Yakutsk, 1993. – S.16-19.
5. Gogolev A.I. Osnovnyie syujetnyie variatsiyi v Yakutskoy mifologiyi // Yazyk – mif – kultura narodov Sibiri. – Yakutsk, 1988. – S. 93-102; on je. Dualizm v traditsionnyh verovaniyah yakutov // Yazyk – mif – kultura narodov Sibiri. – Yakutsk, 1991. – S. 110-122; on je. Yakuty (Problemy etnogoneza i formirovaniya kulturey). – Yakutsk, 1993. – S. 6-12; on je. Epiko-mifologicheskiy mir saha // Yazyk – mif – kultura narodov Sibiri. – Yakutsk, 1996. – S. 10-22; on je. Istoki mifologiyi i traditsionnyi kalendar yakutov. Yakutsk, 2002. – S. 29; tam je – S.7.
6. Jukovskaya N.L. Lamaizm i ranniye formy preligiyi. – M., 1977. – S. 56.
7. Ionov V.M. Orel po vozzreniyam yakutov // Sb. Muzeya antropologiyi i etnografii. T.IV, Vyp.1, 2. 1916.

8. Ksenofontov G.V. Hrestes, shamanizm i hristianstvo. – Irkutsk, 1929; on je. Legendy i rasskazy o shamanah u yakutov, buryat i tungusov (Materialy k mifologiyi uralo-altayskikh plemen v Severoy Azii) // Ocherki po izucheniyu Yakutskogo kraya. – Irkutsk, 1928. Vyp. II. Ч. I. – М., 1977; on je. shamanizm. Izbrannyye trudy. Yakutsk, 1992.

9. Popov A.A. Materialy po religiyi yakutov Viyuskogo okruga. MAE. – М.-Л., 1949. Т.XI.

10. Seroshevskiy V. L. Yakuty (opyt etnograficheskogo issledovaniya). – SPb., 1896. Т.1.

11. Sidorov E.S. Yakutskiye leksicheskiye skhojdeniya. Vyp.1 – Yakutsk, 1997. – S. 58; on je. Vyp.2. – Yakutsk, 2001. – S.120; on je. Yakutskiye leksicheskiye skhojdeniya. Vyp. 3. – Yakutsk, 2003. – S. 26.

12. Sleptsov P.A. Genezis kulta bogini Aiyhyt u yakutov // Yazyk – mif – kultura narodov Sibiri. – Yakutsk, 1988. – S. 112-117.

13. Sokolova Z.P. Kult jivotnyh v religiyah. М., 1972. S. 137.

14. Troschanskiy V.F. Evolyutsiya chernoy very (shamanstva) u yakutov. – Kazan, 1902.

15. Filippova N.A. K voprosu duhovnogo prosvetlniya v svete odnoy drevney traditsiyi i sravneniyе izobrajeniy jenskih bojestv razlichnyh kultur // Epicheskoye naslediyе i duhovnaya kultura narodov Evraya: Istoki i sovremennost. – Yakutsk, 2007. – S. 68-70.

16. Hudyakov I.A. Kratkoye opisaniye Verhoyanskogo okruga. – L.: Nauka, 1969. – S.19-20.

17. Shipkov A.V. Vo chto verit Rossiya. Religioznyie protsessy v postperestroeychnoy Rossii. Intrenet-portal "Religiya i SMI" www.religare.ru Kurs lektsiy //izd-vo RHGI. S.-Peterburg. 1998.

1. Алексеев Н.А. Традиционные религиозные верования якутов второй половины XIX – начале XX вв. – Новосибирск, 1975. с.

2. Бертагаев Г.А. Об этимологии хан~хаган, хатун и об их отношении к хат // сб. науч. ст. Тюркологические исследования. – М.: Наука, 1976. – С. 45-51.

3. Бонград-Левни Г.М., Грантовский Э.А. От Скифии до Индии. Древние арии: мифы и история. – 2-е изд., доп. и испр. – М.: Мысль, 1983. – С. 63

4. Габьшев Ю.С. Синкретизм орла-солнца в духовной культуре якутов // Логос, культура, цивилизация. – Якутск, 1993. – С.16-19.

5. Гоголев А.И. Основные сюжетные вариации в якутской мифологии // Язык – миф – культура народов Сибири. – Якутск, 1988. – С. 93-102; он же. Дуализм в традиционных верованиях якутов // Язык – миф – культура народов Сибири. – Якутск, 1991. – С. 110-122; он же. Якуты (Проблемы этногенеза и формирования культуры). – Якутск, 1993. – С.6-12; он же. Эпико-мифологический мир саха // Язык – миф – культура народов Сибири. – Якутск, 1996. – С. 10-22; он же. Истоки мифологии и традиционный календарь якутов. Якутск, 2002. – С. 29; там же – С.7.

6. Жуковская Н.Л. Ламаизм и ранние формы религии. – М., 1977. – С. 56.
7. Ионов В.М. Орел по воззрениям якутов // Сб. Музея антропологии и этнографии. Т.IV, Вып.1, 2. 1916.
8. Ксенофонтов Г.В. Хрестес, шаманизм и христианство. – Иркутск, 1929; он же Легеды и рассказы о шаманах у якутов, бурят и тунгусов (Материалы к мифологии урало-алтайских племен в Северной Азии) // Очерки по изучению Якутского края. – Иркутск, 1928. Вып. II. Ч. I. – М., 1977; он же. Шаманизм. Избранные труды. Якутск, 1992.
9. Попов А.А. Материалы по религии якутов Вилюйского округа. МАЭ. – М.-Л., 1949. Т.XI.
10. Серошевский В. Л. Якуты (опыт этнографического исследования). – СПб., 1896. Т.1.
11. Сидоров Е.С. Якутские лексические сходжения. Вып.1 – Якутск, 1997. – С. 58; Вып.2. – Якутск, 2001. – С.120; он же. Якутские лексические сходжения. Вып.3. – Якутск, 2003. – С. 26.
12. Слепцов П.А. Генезис культа богини Айыысыт у якутов // Язык – миф – культура народов Сибири. – Якутск, 1988. – С. 112-117.
13. Соколова З.П. Культ животных в религиях. М., 1972. С. 137.
14. Трошанский В.Ф. Эволюция черной веры (шаманства) у якутов. – Казань, 1902.
15. Филиппова Н.А. К вопросу духовного просветления в свете одной древней традиции и сравнение изображений женских божеств различных культур // Эпическое наследие и духовная культура народов Евразии: Истоки и современность. – Якутск, 2007. – С. 68-70.
16. Худяков И.А. Краткое описание Верхоянского округа. – Л.: Наука, 1969. – С.19-20.
17. Щипков А.В. Во что верит Россия. Религиозные процессы в постперестроечной России. Интернет-портал "Религия и СМИ" www.religare.ru Курс лекций //Изд-во РХГИ. Санкт-Петербург. 1998.

**RUSYA FEDERASYONU’DA TÜRK TARİHİ İLE İLGİLİ YAZILMIŞ
TEZLER ÜZERİNE BİR KATALOG ÇALIŞMASI¹**

**КАТАЛОГИЗАЦИЯ ДИССЕРТАЦИЙ, ЗАЩИЩЕННЫХ В РОССИЙСКОЙ
ФЕДЕРАЦИИ ПО ИСТОРИИ ТЮРКОВ**

**A CATALOGUE STUDY ON THESES WRITTEN ABOUT TURKISH HISTORY IN
RUSSIAN FEDERATION**

Prof. Dr. Aygün ATTAR - Prof. Dr. Elfine SIBGATULLİNA

Doç. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK - Yrd. Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA

ÖZET

Bu çalışma, “Geçmişten Günümüze Rusya’da Karadeniz ve Türkoloji ile İlgili Tezlerin Bibliyografyası ve Bunların Türkiye Türkçesine Çevrilmesi” projesi kapsamında hazırlanmıştır. Karadeniz Dergi’nin 15. Sayısında yayımlana makaleye ilavedir.

Anahtar kelimler: Rusya federasyonu, tarih, katalog, tez, Türk.

ABSTRACT

This study has been prepared as a part of the project titled “A Bibliography of Theses about Turcology and Black Sea in Russia up to now and Their Translation into Turkish of Turkey”. It is an addition to the article published in the 15th issue of Karadeniz Journal.

Key Words: Russian Federation, history, catalogue, thesis, Turkish

РЕЗЮМЕ

Этот труд был подготовлен в рамках проекта “Библиография и перевод на современный Турецкий язык диссертации по Тюркологии и черноморского региона защищённых в Российской Федерации”.

Труд является приложением статьи 15-го номера журнала KARA DENİZ-BLACK SEA ЧЁРНОЕ МОРЕ

Ключевые слова: Российская Федерация, история, каталог, диссертация, турок

---

¹ Bu çalışma, “Geçmişten Günümüze Rusya’da Karadeniz ve Türkoloji ile İlgili Tezlerin Bibliyografyası ve Bunların Türkiye Türkçesine Çevrilmesi” projesi kapsamında hazırlanmıştır.

Bu çalışmayı dipnotta gösterdiğimiz proje kapsamında yaptığımızı, Karadeniz dergisinin 15. Sayısında yayınladığımız makalede söylemiştik. Bu bibliyografik çalışmayı da o makale ve aynı kütüphanenin “filoloji” ile ilgili tezler kataloğuna ilave olarak düşünebiliriz. Burada, tekrara düşmemek adına çalışma durumu, projenin amacı, araştırma yapılan kütüphanenin ve bu kütüphane iç organizasyonunun, yolculuk ve resmi makamlarla ilgili işlerin açıklamasını yapmayacağız. Yine aynı nedenlerle kataloglama çalışmasını ve bu çalışmadaki yöntem hakkında izahata da gerek olmadığı kanaatindeyiz.

Şurası bir gerçektir ki bu proje tamamlanamamış bir projedir. Yeterli kaynak ve kadro aktararak bu projenin, tamamlanması, İngilizceye de çevrilerek Türkçe – Rusça ve İngilizce olarak üç dilde bilgisayar ortamına aktarılıp ilim âlemine sunulması fevkalade faydalı bir hizmet olacaktır.

Abakarov, Osman Gabibullayevič, XVIII. Asrın Birinci Yarısında Rusya – İran ve Rusya – Türkiye İlişkilerinde Kazikumuk Hanlığı, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Dağıstan İlimi Merkezi, Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü, Mohaçkale (Rusya) 2000; Danışman: Prof. Dr. Gacıyev, B. G., Jüri: Prof. Dr. Gasanov, M. R., Prof. Dr. Satavov, N. A., Rusça, **Абакаров, Осман Габидуллаевич**. Казикумукское ханство в первой половине XVIII в. в русско-иранских и русско-турецких отношениях : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02 Махачкала, 2000.

Abdumanapov, Rustam Abdubaitoviç, Kırgız Etnogenezinde Kıpçak Unsurları, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tomsk Devlet Üniversitesi, Tomsk, (Rusya), 2007, Danışman: Dr. Şerstova, L. İ., Jüri: Dr. Oktyabrskaya, İ. V., Doç. Dr. Usmanova, M. S., Rusça, 184 s. **Абдуманатов, Рустам Абдубайтович**, Кипчакский компонент в этногенезе киргизов: диссертация ... кандидата исторических наук: 07.00.07 Томск, 2007, 184 с.

Abidulin, Alim Maratoviç, II. Abdulhamit Dönemi Osmanlı İmparatorluğunda Resmi İdeoloji ve Propaganda Kampanyaları (1876 – 1909), Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Çernişevski Adına Saratov Devlet Üniversitesi, Saratov (Rusya) 2009, Danışman: Prof. Dr. Mirzehanov, V. S., Jüri: Prof. Dr. Meyer, M. S., Doç. Dr. Suryapin, S. Yu., Rusça, 189 s. **Абидулин, Алим Маратович**, Официальная идеология и пропагандистские кампании в Османской империи в эпоху правления султана Абдул Хамида II : 1876-1909 гг. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03 Саратов, 2009. 189 с.

Abov Al-Hassan Mahmoud Bakri Moussa, İran ve Güney Türkmenistan’ın Kültür İlişkileri Sorunları: Eniolit Dönemin Keramik ve Taş Eserlerinde Hayvan Figürleri, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Halkların Dostluğu Üniversitesi, Moskova, (Rusya), 2005, Danışman: Dr. Antonova, Ye. V., Jüri: Dr. Berzina, S. Ya., Doç. Dr. Zinçenko, S. A. Rusça, 207 s. **Абов Аль-Хассан Махмуд Бакри Муосса**. Вопросы взаимосвязи культур Ирана и Южной Туркмении: интерпретация изображений животных на керамических и каменных изделиях эпохи энеолита: диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03. Москва, 2005. 207 с. ил.

Açkinazi, İgor Veniaminoviç, Kırımçaklar (Cematin Oluşumu Meselesi ve 1913 Yılına Kadar Etnik Tarihi), Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Ukrayna Bilimler Akademisi, Kırımkiy Adına Şarkiyat Enstitüsü, Kiev, (Ukrayna) 1999, Danışman: Getsen, O. G., Jüri: Prof. Dr. Miheyev, V. K., Dr. Ponomarov, A. P., Ukraine, **Ачкинази, Егор Вениаминович**. Крымчаки. (Проблема формирования общности и ее этническая

история до 1913 г.). : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03 Киев, 1999.

Alekseyev, Sergey Aleksandroviç, Rusya Federasyonu'nun Milli Güvenliğinde Türkiye'nin Kafkasya Politikası Etkisi, Askeri Üniversite, Moskova (Rusya) 2003, Danışman: Dr. Volkov, Ya. V., Rusça (Diğer bilgiler eksiktir.). **Алексеев, Сергей Александрович**. Политика Турции на Кавказе и ее влияние на национальную безопасность Российской Федерации : диссертация ... кандидата политических наук : 23.00.02. Москва, 2003. 200 с.

Ali - Zade, Rasim Nasimoviç, XX. Asır 1960 – 1990 Yılları Arası Batı Avrupa Ülkelerinde Türk Diasporası: Entegrasyon Problemleri, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Vladimir Devlet Pedagoji Üniversitesi, Vladimir (Rusya) 2007; Danışman: Prof. Dr. Yeremeyev, D. Ye., Jüri: Prof. Dr. Rodrigues – Fernandes, A. M., Doç. Dr. Levolkina, L. P., Rusça, 273 s., **Али-Заде, Расим Насимович**, Турецкая диаспора в странах Западной Европы в 60-90-е гг. XX века: проблемы интеграции: диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03 Москва, 2007. 273 с.

Alimova, Bariyat Magamedovna, XIX. Asır – XX. Asırbaşı Dağıstan'ın Türk Dilli Halklarında Yemek ve Yemek Kültürü, Tarih Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler akademisi, Dağıstan Bilim Merkezi, Tarih Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü, Moħaçkale, (Rusya) 2003, Jüri: ?, Rusça, 429 s. **Алимова, Барият Магомедовна**. Пища и культура питания тюркоязычных народов Дагестана в XIX-нач. XX в. : Общее и особенное в свете генетических истоков и этнокультурных взаимодействий : диссертация ... доктора исторических наук : 07.00.07 Махачкала, 2003. 429 с. ил.

Aliyev, Barzani Macitoglu, Türk Hükümetinin Ülkenin Doğu Vilayetlerindeki Siyaseti ve Kürt Halkının Milli Mücadelesi (1923 – XXI. Asır Başı), Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kuban Devlet Üniversitesi, Krasnodar, (Rusya), 2007, Danışman: Prof. Dr. Vartanyan, E. G., Jüri: Prof. Dr. Klinov, A. S., Kandidat Turk, S. P., Rusça, 225 s. **Алиев, Барзани Маджит – оглы**. Политика турецкого правительства в восточных вилайетах страны и освободительная борьба курдского народа: 1923 г. - начало XXI в.: диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03. Краснодар, 2007. 225 с.

Angarhayev, Ardan Lopsonoviç, Merkezi Asya Mitolojij Geleneklerinde ve Dillerinde Moğol Halkının Kültür-Tarih Bağlantısı, Tarih Doktora Tezi, Rusya Bilimler Akademisi Sibiryа Bölümü, Ulan-ude (Buryat Cumhuriyeti) 2006, Tezin Savunulduğu Yer: Rusya Bilimler Akademisi Sibiryа Bölümü, Ulan-ude (Buryat Cumhuriyeti) 2006, Danışman: Dr. Nimayev, D. D., Jüri: Prof. Dr. Çimitdorjjiyev, Ş. B., Prof. Dr. Liştovanni, E. İ., Prof. Dr. Dondukov, U-J., Ş. Rusça, 359 s. **Ангархаев, Ардан Лопсонович**. Историко культурные связи монгольских народов в языковых и мифоэпических традициях Центральной Азии : диссертация ... доктора исторических наук : 24.00.01 Улан-Удэ, 2006. 359 с.

Anikin, Nikita Vladimiroviç, Moldavyа Gagavuzlarının Etnik Kimliği Sorunları, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Moskova Devlet Üniversitesi, Moskova, (Rusya), 2009, Danışman: Prof. Dr. Markov, G. Ye., Jüri: Guboglu, M. N., Doç. Dr. Solopova, O. V., Rusça, 146 s. **Аникин, Никита Владимирович**. Проблемы этнической идентификации гагаузов Молдавии: диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.07 Москва, 2009. 146 с.

Аноп, Agniya Fedorovna, Türkiye Üzerine 1918-1922 Yılları arası İngiltere Politikası, Tarih Kandidatlık Tezi, Kuybaşev Adına Devlet Üniversitesi, Tomsk (Rusya) 1991, Tezin Savunulduğu Yer: Kuybaşev Adına Devlet Üniversitesi, Tomsk (Rusya) 1991, Danışman: Doç. Dr. Vıgalov, B. S., Jüri: Prof. Dr. Nebikov, G. N., Kandidat Svinin, V. A., Rusça. **Аноп, Агния Федоровна**. Политика Англии в отношении Турции в 1918-1922 гг. : дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.03 / Томск. гос. ун-т Томск, 1991.

Arakelan, Grigor Haçaturoviç, Matedaran'daki Fars ve Türk Belgelerine Göre XIX. Asrın I. Çeyreğinde Rusya ve İran Muhalefeti Dönemi İçmiyadin Dini Merkezi, Tarih Kandidatlık tezi, Bilimler Akademisi, Erivan (Ermenistan) 1991, Danışman: Prof. Dr. Papazyan, A. D., Juri: Prof. Dr. Bayburtyan, V. A. ; Kandidat Haçatryan, A. A., Rusça, **Аракелян, Григор Хачатурович**. Духовный центр Эчмиадзина в сфере противоборства России и Ирана в первой четверти 19-ого века по персидским и турецким документам Матенадарана : диссертация... кандидата исторических наук : 07.00.09 Ереван, 1991.

Arjakova, Larisa Mihaylovna, XVI. Asır Sonu Polonya Matbuatında Türk Sorunu, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Slav Araştırmaları Enstitüsü, Moskova, (Rusya) 2000, Danışman: Dr. Florya, B. N., Jüri: Prof. Dr. Yakubskiy, V. A., Kandidat, Leskinen, M. V., Rusça, **Аржакова, Лариса Михайловна**. Турецкий вопрос в польской публицистике конца XVI века: диссертация... кандидата исторических наук : 07.00.03 Москва, 2000.

Arutunyan Araik Eduardoviç, XX.Yüzyıl Sonu XXI. Yüzyıl Başı Türkiye – Suriye İlişkileri (1980 – XXI Asır Başı), Tarih Kandidatlık tezi, Rusya Bilimler Akademisi, Moskova (Rusya) 2007, Danışman: Prof. Dr. Potshveriya, B. M., Juri: Prof. Dr. Egorin, A. Z.; Doç. Dr. Yagudin, B. M., Rusça, 205 s. **Арутюнян, Араик Эдуардович**. Турецко-сирийские отношения на рубеже веков : 1980-е годы - начало XXI века : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.15, Москва, 2007. 205 с. ил.

Aslanov, Rovshan Bahtiyarogli, 1920 – 1960'lı Yıllarda İran – Türkiye İlişkileri, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Azerbaycan Devlet Üniversitesi, Baku, (Azerbaycan) 1983, Danışman: Prof. Dr. Abdullayev, Z. Z., Jüri: ?, Rusça, 160 s. **Асланов, Ровшан Бахтияр оглы**. Ирано-турецкие отношения в 20-60-х годах XIX в.: диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03 Баку, 1983.160 с. ил

Atdayev, Serdar Cumayeviç, Hive'de Nadir Şah'ın Egemenliğine Karşı Kuzey Türkmen Savaşçıları, Tarih Kandidatlık Tezi, Türkmenistan Bilimler Akademisi, Aşkabat (Türkmenistan) 1993, Tezin Savunulduğu Yer: Türkmenistan Bilimler Akademisi, Aşkabat (Türkmenistan) 1993, Danışman: Prof. Dr. Annapenesov, M. A., Jüri: Prof. Dr. Amanıyev, O. A., Doç. Dr. Nosaniyazovü, T. H., Rusça. **Атдаев, Сердар Джумаевич**. Борьба северных туркмен против господства Надир-Шаха в Хиве: автореферат дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.02. Ашгабад, 1993.

Aytbayev, Abduhalik, XIX. Asırda Doğu Türkistan Tarihinin Temel Kaynakları, Tarih Kandidatlık Tezi, Özbekistan Bilimler Akademisi, Taşkent (Özbekistan) 1994, Tezin Savunulduğu Yer: Özbekistan Bilimler Akademisi, Taşkent (Özbekistan) 1994, Danışman: Prof. Dr. Ahmedov, B. A., Jüri: Prof. Dr. Ziyayev, H. Z., Kandidat Tuhtıyev, İ., Rusça. **Айтбаев, Абдухалик**. Основные источники по истории Восточного Туркестана в XIX веке (по социально-экономическим вопросам): автореферат дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.09 Ташкент, 1994

Badayev, Said-Emin Salavdinoviç, Suriye Ürdün ve Türkiye’de Savaş Diasporası: Tarihi ve Günümüzdeki Durumu, Tarih Kandidatlık Tezi, Rusya Bilimler Akademisi Dağıstan Eğitim Merkezi, Moħaçkale (Rusya) 1998, Tezin Savunulduğu Yer: Rusya Bilimler Akademisi Dağıstan Eğitim Merkezi, Moħaçkale (Rusya) 1998, Danışman: Prof. Dr. Ahmadov, Ş. B., Jüri: Prof. Dr. Gasanov M. R., Prof. Dr. Umahanov, S. K., Rusça. **Бадаев, Саид-Эми Салавдинович**. Вайнахская диаспора в Турции, Иордании и Сирии: история и современность : диссертация... кандидата исторических наук : 07.00.02 / Дагестанский ин-т истории, археологии и этнографии. Махачкала 1998.

Bagdasaryan, Suren Kamoyeviç. 1920-30. 11 yıllar Türkiye’sinde politik sistem, Tarih Kandidatlık Tezi, Erivan Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü, Erivan (Ermenistan) 2000, Ermenice. **Багдасарян, Сурен Камоевич**. Политическая система Турции в 1920-1930-х годах : автореферат дис.... кандидата исторических наук : 07.00.02. Ереван 2000. 30 с.

Bakoyev, Farhod Mamedvafoyeviç, Afganistan ve Türkiye’nin İnan İlişkileri, Tarih Kandidatlık Tezi, SSCB Bilimler Akademisi, Moskova (SSCB) 1991, Tezi Yaptıran: , SSCB Bilimler Akademisi, Moskova (SSCB) 1991, Danışman: Kandidat Kulagina, L. M., Jüri: Dr. Potshveriya, B. M., Kandidat Belova, N. K., Rusça. **Бакоев, Фарход Мамадвафосевич**. Отношение Ирана с Афганистаном и Турцией (1870-1905 гг.): диссертация... кандидата исторических наук : 07.00.03. АН СССР. Ин-т востоковедения, Москва 1991.

Begjanov, Amantagan, XVIII. -XIX. Asırlarda Kuzey-Batı Türkmenleri, Tarih Kandidatlık Tezi, Türkmenistan Bilimler Akademisi, Aşkabad (Türkmenistan) 1993, Tezin Savunulduğu Yer: Türkmenistan Bilimler Akademisi, Aşkabad (Türkmenistan) 1993, Danışman: Prof. Dr. Annanepesov, M., Jüri: Prof. Dr. Atagariyev, E., Dr. Yazhiyev, Ç, Dr. Recebov, A., Türkmen Türkçesi, **Бегджанов, Амантаган**. Северо-западные туркмены в XVIII-XIX вв. : автореферат дис. ... доктора исторических наук : 07.00.02. Ашгабат 1993. 55 с. Ил.

Biciyev, Hanafi Hacimuradoviç, Karaçay Çerkesya ve Merkezi Kafkasönu Bölgesindeki Erken Ortaçağ Dönemi Yerleşim Yerleri (Türk Dilli Halkların Tarihi ve Kültürü Sorunları) Tarih Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Karaçay – Çerkes Devlet Pedagoji Enstitüsü, Çerkesk (Rusya) 1994, Tezin Savunulduğu yer: Rusya Bilimler Akademisi Dağıstan İlim Merkezi, Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü, Moħaçkale (Rusya) 1994, Jüri: Prof. Dr. Magomedov, M. G., Dr. Kuznetsov, V. A., Dr. Mammayev, M. M., Rusça, **Биджиев, Ханафи Хаджимурадович**, Раннесредневековые поселения Карачаево – Черкессии и Центрального Предкавказья: (Вопросы истории и культуры тюркоязычных народов) : дис. ... доктора исторических наук : 07.00.06 Махачкала, 1994.

Bokuçava, Anjela Yermolayevna, XVIII. Asrın Birinci Yarısında Rusya İmparatorluğu ve Batı Gürcistan İlişkileri, Tarih Kandidatlık tezi, Rusya Halkların Kardeşliği Üniversitesi, Moskova (Rusya) 2006, Danışman: Prof. Dr. Kozmenko, V. M., Juri: Prof. Dr. Krivoruçenko, V. K., Prof. Dr. Tsay, V. İ., Rusça, 210 s. **Бокучава, Анжела Ермолаевна**. Взаимоотношения Российской империи и Западной Грузии в первой половине XVIII века : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02 Москва, 2006. 210 с. ил.

Borlakova, Fatima Aslanbekovna, Karaçay-Balkar Muhacereti: Doğu ve Etnik Kültür Gelişimi Etapları (XIX. Asrın II. Yarı - XX. Asrın I. yarı) Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Aliyev Adına Karaçay Çerkez Devlet Üniversitesi, Çerkesk, (Rusya) 2009, Tezin Savunulduğu yer: Pyetigorsk Devlet Teknoloji Üniversitesi, Pyetigorsk (Rusya) 2009; Danışman: Prof. Dr. Kulayev, Ç.S., Jüri: Prof. Dr. Yusupov, P. İ., Doç. Dr. Hatuyev, R. T., Rusça, **Борлакова, Фатима Асланбековна**. Карачаево-балкарская эмиграция: этапы формирования и этнокультурной эволюции : вторая половина XIX - первая половина XX в. : диссертация... кандидата исторических наук Пятигорск, 2009.

Cahiyeva, Elmira Gajiyabdullayevna, Uluslar arası İlişkilerde Kuzey Doğu Kafkasya: Rusya – Türkiye ve İran Arasında Yapılmış Anlaşmaların Tarihi – Hukuki Boyutları. 1774 - 1826, Tarih Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Dağıstan Devlet Üniversitesi, Moħaçkale, (Rusya), 2007, Tezin Savunulduğu yer: Rusya Bilimler akademisi, Dağıstan Bilim Merkezi, Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü, Moħaçkale, (Rusya), 2007, Danışman: Prof. Dr. Aliyev, B. G., Jüri: Dr. Kadırbayev, A. Ş., Dr. Ahmadov, Ş. B., Dr. Fedorov, G. S., Rusça, 453 s. **Джахиева, Эльмира Гаджиабдуллаевна**. Северо-Восточный Кавказ в международных отношениях: историко-правовые аспекты договоров, заключенных Россией с Турцией и Ираном. 1774-1826 гг.: диссертация ... доктора исторических наук : 07.00.02, 07.00.03 Махачкала, 2007. 453 с.

Çarlıhanov, Recepniyaz Nurliyeviç, 1917-1940 Yılları Arası Türkmenistan Müzik Kültürü, Tarih Kandidatlık Tezi, Türkmenistan Bilimler Akademisi, Aşkabat (Türkmenistan) 1993, Tezin Savunulduğu Yer: Türkmenistan Bilimler Akademisi, Aşkabat (Türkmenistan) 1993, Danışman: Prof. Dr. Durdiyev, T. D.-Doç. Dr. Ahmetova, M. E., Jüri: Prof. Dr. Annaklıçev, Ş., Kandidat Kalayev, R. , Rusça. **Чартыханов, Редженнияз Нурлиевич**. Музыкальная культура Туркменистана (1917-1940 гг.): автореферат дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.02 Ашгабад 1993. 20 с.

Çernikov, İgor Fedoroviç, 1934 – 1972 Yılları Sovyetler Birliği – Türkiye İlişkileri, Tarih Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Ukrayna Bilimler Akademisi, Yabancı Ülkelerin Soysa ve Ekonomik Problemlerini Araştırma Enstitüsü, Kiev, (Ukrayna), 1983, Jüri.: Rusça, 485 s. **Черников, Игорь Федорович**. Советско-турецкие отношения в 1934-1972 годах : диссертация ... доктора исторических наук : 07.00.05 Киев, 1983. 485 с. ил

Çesnokov, Aleksey Vitalyeviç, Azerbaycan ve Merkezi Asyadaki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyal ve Siyasi Hayatında Pantürkizm (XX. Yüzyılın ilk yılları ve XXI. Yüzyılın Başları), Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: İvanovo Devlet Üniversitesi, İvanovo (Rusya) 2005, Danışman: Doç. Dr. Usmanov, S. M. , Jüri: Prof. Dr. Makeyev, D. A., Kandidat Nigmatzyanov, T. İ., Rusça, 195 s. **Чесноков, Алексей Витальевич**. Пантюркизм в общественно-политической жизни Азербайджана и тюркоязычных стран Центральной Азии : 90-е годы XX - начало XXI в. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03 Иваново, 2005. 195 с.

Çeuçeva, Anjela Kaplanovna, 18. Asrın 60'lı Yıllarından, 19. Asra Kadar Osmanlı ve Büyük Britanya İmparatorluğu Politikalarında Kuzeybatı Kafkasya, Tarih Kandidatlık Tezi, Moskova Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moskova (Rusya) 2008, Tezin Savunulduğu Yer: Moskova Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moskova (Rusya) 2008, Danışman: Prof. Dr. Şpilkovalı, V. İ., Jüri: Prof. Dr. Gacıyev, K. S., Prof. Dr. Şeremet, V. İ., Prof. Dr. Rogajin, N. M., Rusça. **Чеучева, Анжела Каплановна**. Северо-Западный Кавказ в политике

Великобритании и Османской империи в последней четверти XVIII - 60-х гг. XIX вв. : диссертация ... доктора исторических наук : 07.00.03. Москва 2008. 415 с.

Çomak, İhsan, 19-20. yy. sınırında Türkiye ve Rusya: Konstantinopol'deki Rusya büyükelçisi İ.A. Zinovyev'in Diploması Faaliyetleri, Tarih Kandidatlık Tezi, Rusya Bilimler Akademisi, Moskova (Rusya) 2003, Tezin Savunulduğu Yer: Rusya Bilimler Akademisi, Moskova (Rusya) 2003, Tezin Savunulduğu Yer: Danışman: Prof. Dr. Şeremet, V. İ., Jüri: Prof. Dr. Medvenko, L. İ., Kandidat Vitol, A. V., Rusça. **Чомак Ихан.** Турция и Россия на рубеже XIX-XX вв. и дипломатическая деятельность посла России в Константинополе И.А. Зиновьева : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03 Москва, 2003. 215 с.

Dolyan Marine Aleksandrovna, Türk Amerikan İlişkileri (1908 – 1917) ve Misyoner Şirketlerin Rolü, Tarih Kandidatlık tezi, Ermeni Bilimler Akademisi, Erivan (Ermenistan) 1992, Danışman: Prof. Dr. Serkisyanyan, E. K., Jüri: Dr. Stapanyan, S. S., Kandidat Kirakosyan, A. C. Rusça, **Долян, Марине Александровна.** Турецко-американские отношения (1908-1917 гг.) и роль миссионерских организаций : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03 Ереван, 1992.

Dorina, Marina Valeryevna, Sayan – Altay Türklerinin Müzik Aletleri (Tarihi – Etnografik İnceleme Denemesi), Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tomsk Devlet Üniversitesi, Tomsk, (Rusya), 2004 Tezin Savunulduğu yer: Katanov Adına Hakas Devlet Üniversitesi, Abakan, (Rusya), 2004; Danışman: Prof. Dr. Butanayev, V. Y., Jüri: ?, Rusça, 203 s **Дорина, Марина Валерьевна,** Духовые и ударные музыкальные инструменты тюрков Саяно-Алтая : Опыт историко-этнографического исследования: диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.07 Томск, 2004. 203 с.

Drozdova, Galina İvanovna, XVI. – XIX. Asırlar Volga – Kama Boyu Halklarının Cenaze Törenleri (Arkeoloji ve Etnografik Materyaller Üzerinde), Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tataristan Bilimler Akademisi, Ş. Marcani Adına Tarih Enstitüsü, Kazan (Rusya) 2007, Danışman: Dr. Kazakov, Ye. P., Jüri: Prof. Dr. Muhamadiyev, A. G., Kandidat Yefremova, D. Yu. Rusça, 307 s. **Дроздова, Галина Ивановна.** Погребальный обряд народов Волго-Камья XVI-XIX веков: по археологическим и этнографическим материалам : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.06 Казань, 2007. 307 с. ил.

Dubrovskiy, Dimitriy Viktoroviç, Merkezi Asya Türk Dilli Göçebelerin Cenaze Törenlerinin Mekan Karakteristiği (XIX. Asrın Sonu – XX. Asrın Başı) , Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Sank-Peterburg Avrupa Üniversitesi, Sank-Peterburg (Rusya) 2007, Tezin Savunulduğu Yer: Rusya Bilimler akademisi, Büyük Petro Adına Antropoloji ve Etnografya Müzesi, Sank-Peterburg (Rusya) 2007, Danışman: Dr. Bayburin, A.K., Jüri: Dr. Rahimov, R., Prof. Dr. Savinov, D. G., Rusça, 177 s. **Дубровский, Дмитрий Викторович.** Пространственные характеристики погребального обряда тюркоязычных кочевников Центральной Азии : конец XIX - нач. XX вв. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.07 Санкт-Петербург, 2007. 177 с.

Dürre, Mehmet Emin İkbâl, 1992 – 2005 Yıllarında Türkiye Rusya İlişkileri, Tarih Kandidatlık tezi, Moskova Devlet Uluslar Arası İlişkiler Enstitüsü, Moskova (Rusya) 2007, Danışman: Prof. Dr. Hrustalev, M. A., Jüri: Dr. Yazkova, A. A.,; Kandidat Drujilovskiy, S. B., Rusça, 243 s. **Дюрре, Мехмет Эмин Икбаль.** Турецко-российские отношения в 1992-2005 годах : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.15 Москва, 2007. 267 с. ил.

Fayzrahmanov, Gaptelbar Lutfiyeviç, Rusya Devleti İçinde Sibiryа Tatarları, Tarih Doktora Tezi, Tezi yaptıran: V. İ. Ulyanov - Lenin Adına Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2005, Danışman: Prof. Dr. Gilyazov, İ. A., Jüri: Prof. Dr. İvanov, A. G., Prof. Dr. Mazitov, N. A., Prof. Dr. Mihaylova, S. M., Rusça, 540 s. **Файзрахманов, Гаптельбар Лутфиевич**. Сибирские татары в составе Российского государства : диссертация ... доктора исторических наук : 07.00.02 Казань, 2005. 540 с.

Funk, Dimitriy Anatoliyeviç, XIX. Asır, XX. Asrın Başı Baçat Teleutları. (Tarihi – Etnografik İnceleme), Tarih, Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Leningrad Devlet Üniversitesi, Leningrad, (Rusya), 1991, Tezin Savunulduğu yer: Rusya Bilimler Akademisi Mikluho – Maklay Adına Etnoloji ve antropoloji Enstitüsünün Leningrad Şubesi, Leningrad, (Rusya), 1991, Danışman: Prof. Dr. – Potapov, L. P. – Prof. Dr. İts, R. F. Jüri: Prof. Dr. Kіçanov, Y. İ., Kandidat Dyakonova, V. P., Rusça, **Функ, Дмитрий Анатольевич**. Бачатские телеуты в XIX - начале XX в. Историко-этнографическое исследование: дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.07 Ленинград, 1991.

G. A. Fyedorov - Davidov, X – XIV. Asırlarda Doğu Avrupa'da Göçebeler, Doktora Tarih Tezi, Tezi yaptıran: M. V. Lomonosov Adına Moskova Devlet Üniversitesi, Moskova (Rusya) 1966, (Danışman ve jüri üyeleri avtoreferatta gözükmemektedir.) Rusça, **Федоров-Давыдов, Г.А.** Кочевники Восточной Европы в X – XIV веках: автореферат дисс. на соискание ученой степени доктора исторических наук. Издательство Московского Университета, Москва, 1966.

Gabuyev, Zaurbek Kazbekoviç, Avrasyа'nın Eski Göçebelerinden Kalan Etnogonik Rivayetler: Doğu İranlılar ve Proto Türkler, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kuzey Osetya Devlet Üniversitesi, Vladi Kafkas, (Rusya), 2000, Danışman: Prof. Dr. Tmnov, V. N., Jüri: Prof. Dr. Kudryavtsev A. A., Kandidat Dzattiati, R. G., Rusça, 148 s. **Габуев, Заурбек Казбекович**, Этногонические предания древних кочевников Евразии : Восточные иранцы и прототюрки: диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02. Владикавказ, 2000. 148 с.

Galiakbarova, Nadejda Malikovna, 1939 – 1941 Yılları Sovyetler Birliği – Türkiye İlişkileri, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Ural Devlet Üniversitesi, Yekaterinburg, (Rusya), 2001, Danışman: Prof. Dr. Kuzmin, V.A., Jüri: ?, Rusça, 215 s. **Галиакбарова, Надежда Маликовна**, Советско-турецкие отношения в 1939-1941 гг. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.15 Екатеринбург, 2006. 215 с. ил.

Ganiyev, Rustam Talgatoviç, VI. Asrın İkinci Yarısı – VIII. Asrın Birinci Yarısı, Güney Sibiryа ve Merkezi Asya'da Doğu Türk Kağanlığı, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Gorki Adına Ural Devlet Üniversitesi, Yekaterinburg, (Rusya), 2006, Yıl; Danışman: Prof. Dr. Ovçinnikova, B. B., Jüri: (Avtoreferatta gözükmemektedir), Rusça, 219 s. **Ганиев, Рустам Талгатович**, Восточно-тюркский каганат в Южной Сибири и Центральной Азии во второй половине VI - первой половине VIII вв. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02 Екатеринбург, 2006. 219 с. ил.

Garif, Nurullah Gimatdinoviç, Kazan Hanlığında Çallı Ulusu (Altnordu'dan Sonraki Dönem Türk – Tatar Devletlerindeki Feodal – Vassal İlişkilerini Araştırma İnceleme Denemesi), Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tataristan Bilimler Akademisi, Mercani Adına Tarih Enstitüsü, Kazan (Rusya) 2006., Danışman: Kandidat Gallamov, R. F. – Akademik Prof. Dr. Huzin, F. Ş., Jüri: Dr. İshakov, D. M., Doç. Dr. İslayev, F. G., Tatar Türkçesi, 323 s. **Гариф, Нурулла Гиматдинович**. Чаллынский улус в Казанском ханстве : Опыт изучения феодально-вассальных отношений в постзолотоордынских

тюрко-татарских государствах : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02 Казань, 2006. 323 с. ил.

Ğaşımova, Aygün Teyyüpkızı, XIX. Asrın Birinci Yarısında Azerbaycan'dan Muhacerat (30'lu Yılların Sonuna Kadar), Tarih Kandidatlık Tezi, (Monografi), Azerbaycan Cumhuriyeti, A. Bakihanov Adına Tarih Enstitüsü, Baku (Azerbaycan) 1993, Danışman: Prof. Dr. İsmailov, M. A., Jüri: Prof. Dr. Musayeva, T. A., Kandidat Paşayev, A. A., Rusça.

Gatin, Marat Salavatoviç, XIX. – XX. Asır Alman Tarih Bilimde Cuci Ulusu ve Doğu Avrupa'nın Altınordu'nun Sonraki Dönem Türk Tatar Devletlerinin Tarih Sorunları, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2006, Danışman: Prof. Dr. Gilyazov, İ. A., Jüri: Prof. Dr. Litvin, A. L., Doç. Dr. Arslanova, A. A., Rusça, 267 s. **Гатин, Марат Салаватович**. Проблемы истории Улуса Джучи и постордынских тюрко-татарских государств Восточной Европы в немецкой историографии XIX - XX вв. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.09 Казань, 2006. 257 с.

Gilyazov, İskender Ayazoviç, II. Cihan Harbi Müslüman Esirleri ve Muhacirleri Arasında Kollaborasyon Hareket, Tarih Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan, (Rusya), 2000, Danışman: Prof. Dr. Usmanov, M. A., Jüri:?, Rusça, 400s. **Гилязов, Искандер Аязович**, Коллаборационистское движение среди тюрко-мусульманских военнопленных и эмигрантов в годы второй мировой войны : диссертация ... доктора исторических наук : 07.00.02 Казань, 2000. 400 с.

Gımbatova, Madina Bagavutdinova, Nogay Etnosunun Oluşumunda Kıpçak Unsurlarının Rolü, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Dağıstan Devlet Üniversitesi, Moħaçkale,(Rusya) 1998, Tezin Savunulduğu yer: Rusya Bilimler Akademisi, Dağıstan Bilim Merkezi, Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü, Moħaçkale, (Rusya), 1998, Danışman: Magomedov, M. G., Jüri: Prof. Dr. Şihsaidov, A. R., Doç.. Dr. Kriştopa, A. Ye., Rusça, **Гимбатова, Мадина Багавутдиновна**. Роль Половецко-Кипчакского компонента в формировании ногайского этноса : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02, Махачкала, 1998.

Gumilev, L. N, Eski Türkler. VI – VIII. Asırlarda, Tarih Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Jdanov A. A. Adına Lenin Devlet Üniversitesi, Leningrad (Rusya) 1961, Danışman: ?, Jüri: ?, Rusça, 746 s. **Гумилев Л. Н.** Древние тюрки. VI - VIII вв.: дис. ... доктора ист. наук. Ленинград, 1961. 746 с.

Haçatryan, Aram Gamletoviç, 20. yy. başlarında Türkiye'de Alman Politikaları ve 1912-1914 Yıllarında Batı Ermenistan'da Reformlar, Tarih Kandidatlık Tezi, Erivan 2000 (Diğer kısımlar Ermeni Alfabelidir), Ermenice. **Хачатрян, Арам Гамлетович**. Реформы в Западной Армении в 1912-1914 гг. и политика Германии в Турции в начале XX века : автореферат дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.01 Ереван 2000. 26 с. ил

Halimov, Nazar Bazarbayeviç, Türkmen Kültür Tarihinde El Yazması Kitaplar, Tarih Kandidatlık Tezi, Batırova Adındaki Tarih Enstitüsü Türkmenistan Bilimler Akademisi, Aşkabat (Türkmenistan) 1991, Tezin Savunulduğu er: Batırova Adındaki Tarih Enstitüsü Türkmenistan Bilimler Akademisi, Aşkabat (Türkmenistan) 1991, Danışman: Kandidat Akımuşkin, O. F., Jüri: Prof. Dr. Durdıyev, T. D., Doç. Dr. Amanıyev, O. A., Rusça **Халимов, Назар Базарбаевич**. Рукописная книга в истории культуры туркмен : (По материалам рукописного фонда АН Туркмен. ССР) : дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.02 Ашхабад 1991.

Hasso Omar, II. Dünya Harbi Sonu Türkiye’de Kürt Sorunu, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü Moskova, (Rusya) 1980, Danışman: Prof. Dr. Gasratyan, M. A., Rusça.

Hnkoyan, Naira Sergeevna, 1911-1914 Yıllarında Türkiye’de İttihat ve Terakki Partisi ve Muhalif Harekat, Ermenistan Bilimler Akademisi, Tarih Kandidatlık Tezi, Erivan (Ermenistan) 1992, Tezin Savunulduğu Yer: Ermenistan Bilimler Akademisi, Erivan (Ermenistan) 1992, Danışman: Dr. Saakyan., R. G. Jüri: Prof. Dr. Koçar, M. G., Doç. Dr. Safrastyan, R. A., Ermenice. **Хнкоян, Наира Сергеевна**. Партия "Свобода и согласие" и оппозиционное движение в Турции в 1911-1914 годах : автореферат дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.03. Ереван, 1992. 23 с. ил

Hrenov, Valentin Valeriyeviç, Türkiye’nin NATO’ya katılımı Konusunda Kore Savaşına Girişi, Tarih Kandidatlık Tezi, Gorkova Adına Ural Devlet Üniversitesi, Yekaterinburg (Rusya) 2010, Tezin Savunulduğu Yer: Gorkova Adına Ural Devlet Üniversitesi, Yekaterinburg (Rusya) 2010, Danışman: Prof. Dr. Kuzmin, V. A., Jüri: Prof. Dr. Grudzinskiy, V. V., Doç. Dr. Zapariy, Yu. V., Rusça. **Хренов, Валентин Валерьевич**. Вступление Турции в НАТО в контексте ее участия в Корейской войне на стороне сил ООН : автореферат дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.03 / Место защиты: Ур. гос. ун-т им. А.М. Горького. Екатеринбург, 2010

Ilyina, Olga Alekseyevna, Aşağı Volga Altınordu Şehirlerinin Tarihi Topografisi ve Yerleşim Alanları, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Volgograd Devlet Pedagoji Üniversitesi, Volgograd (Rusya) 2005; Tezin Savunulduğu Yer: Volgograd Devlet Üniversitesi, Volgograd (Rusya) 2006, Danışman: Prof. Dr. Kıyaşko, A. V., Jüri: Prof. Dr. Sikrikin, A. S., Doç. Dr. Kusainova, Ye. V., Rusça, 245 s. **Ильина, Ольга Алексеевна**, Историческая топография и локализация золотоордынских городов Нижнего Поволжья: диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02 Волгоград, 2006. 245 с. ил.

İsayev, Andrey Anatoliyeviç, 70-80 li Yıllarda Türk Kurdistanının Sosyal-iktisadi ve Siyasi Gelişiminin Özellikleri, Tarih Kandidatlık tezi, Rusya Bilimler Akademisi, Moskova (Rusya) 1989, Danışman: Dr. Gasratyan, M. A., Jüri: Dr. Yeremeyev, D. E.,; Dr. Stepanova, N. V., Rusça, **Исаев, Андрей Анатольевич**, Особенности социально-экономического и политического развития Турецкого Курдистана в 70-е - 80-е годы : дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.03. Москва, 1989.

Jansitov, Osman Aslanoviç Kabardey ve Balkarlarda Antibolşevik Mücadele (1917-1920), Tarih Kandidatlık tezi, (Hazırlatan) Kabardey – Balkar Devlet Sosyal Araştırmalar Enstitüsü, (Savunulan) Çeçenistan Devlet Üniversitesi Grozny (Rusya) 2006, Danışman: Dr. Kajarov, V. H., Jüri: Prof. Dr. İbragimov, M. M.,; Doç. Dr. Tekuyeva, M. A., Rusça, **Жанситов, Осман Асланович**. Антибольшевистская борьба в Кабарде и Балкарии : 1917-1920 гг. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02 Нальчик, 2006. 178 с.

Kamolov, Hamzahon Şarifoviç, Deşt-i Kıpçak Göçebe Kabilelerin Orta Asya’ya Girişi Tarihi (XVI. Asır), Tarih Doktor Tezi, Tezi yaptıran: Tacikistan Bilimler akademisi, Doniş Adına Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü, Duşenbe, (Tacikistan), 2007, Danışman: Prof. Dr. Pirumşoyev, H. P., Jüri: Dr. Mirboboyev, A. K., Dr. Naimov, M. N., Dr. Muhidinov, S. R., Rusça, **Камолов, Хамзахон Шарифович**. История вторжения кочевых племен Дашт-и Кипчака в Среднюю Азию (XVI в.) : диссертация ... доктора исторических наук : 07.00.02 Душанбе 2007 324 с.

Kasumov Hasan Aliyevic, 1774 – 1829 Rus – Türk İlişkilerinde Kuzey Batı Kafkasya (Çerkez Sorunu), Tarih Kandidatlık tezi, Kabardin – Balkar Devlet Üniversitesi, Nalçik (Rusya) 1998, Danışman: Prof. Dr. Kumikov, T. H., Juri: Prof. Dr. Çekmenev, S. A.,; Prof.. Dr. Çirg, A. Yu., Rusça, **Касумов, Хасан Алиевич**. Северо-Западный Кавказ (черкесский вопрос) в русско-турецких отношениях 1774-1829 гг. : дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.02. Нальчик, 1998.

Kilasov, Amirgamza Ruşanovic, XIX Asrın İkinci Yarısı – XX Asrın Başında Osmanlı İmparatorluğunda Kriz , Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Dağıstan Devlet Üniversitesi, Mohaçkale (Rusya) 2005; Danışman: Prof. Dr. Sotavov N.A. – Prof. Dr. Musayeva S.İ., Jüri: Prof.Dr. Tupolev B.M.,Kandidat Magomeddadyev A.M. Rusça, 153 s..**Киласов, Амиргамза Рушанович**. Системный кризис Османской Империи во второй половине XIX-начале XX вв. : диссертация... кандидата исторических наук : 07.00.03 / Дагестан. гос. ун-т. Махачкала, 2005. 153 с.

Kilasov, Ramis Ruşanovic, Türkiye'nin Milli Kurtuluşu ve Bağımsızlığı için Yönetim Mücadelesi ve Kemal Atatürk İdeolojisi, Tarih Kandidatlık Tezi, Dağıstan Devlet Üniversitesi, Mohaçkale (Rusya) 2002, Danışman: Sotavov, N-P. A., Rusça. **Киласов, Рамис Рушанович**. Кемаль Ататюрк идеолог и руководитель борьбы за национальное освобождение и независимое развитие Турции, 1918-1938 гг. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03 Махачкала 2002. 149 с.

Kilasov, Revşan Kilasovic, XX. Asrın Birinci Çeyreğinde Türkiye'deki İnkılaplar (Türk İnkılap Hareketini İki Etapı), Tarih Doktora tezi, Baku Devlet Üniversitesi Baku (Azerbaycan) 1993, Tezin Yapıldığı Yer: Dağıstan Devlet Üniversitesi, Mohaçkale (Dağıstan) 1993, Juri: Prof. Dr. Aliyev, G. Z., Prof. Dr. Cahiyev, G. A.,; Dr. Tagiyeva, Ş. A., Rusça, **Киласов, Равшан Киласович**. Революция в Турции в первой четверти XX века (два этапа турецкого революционного движения) : диссертация ... доктора исторических наук : 07.00.03. Баку,1993.

Kirgizbayeva, Gulnara Avgustayevna, Kazakistan Gençleri Yayın Hayatının Oluşumu (1920-1928), Tarih Kandidatlık Tezi, Al-Farabi Adına Kazak Devlet Üniversitesi, Alma-ata (SSCB) 1991, Tezin Savunulduğu Yer: Al-Farabi Adına Kazak Devlet Üniversitesi, Alma-ata (SSCB) 1991, Danışman: Prof. Dr. Urazayev, P. M., Jüri: Prof. Dr. Argınbayev, M. J., Kandidat Abjanov, H. M. Rusça. **Киргизбаева, Гульнара Августаявна**. Становление молодежной периодической печати Казахстана : (1920-1928 гг.) : дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.01 Алма-Ата 1991.

Klimova, Mariya Petrovna, XI. – XVI. Asırlar Rus Kültürü ve Türk Çevresi (Yazılı Belgeler Işığında), Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Ammasov M. K. Adına Yakut Devlet Üniversitesi, Yakuts (Rusya) 2004, Tezin Savunulduğu yer: Saha (Yakutistan) Devlet Bilimler Akademisi Sosyal Araştırmalar Enstitüsü, Yakuts (Rusya) 2004; Danışman: Prof. Dr. Gogolev, A. İ., Jüri: Prof. Dr. Bravina, R. İ., Doç. Dr. Spiridonova, İ. Ye., Rusça, 191 s. **Климова, Мария Петровна**. Русская культура XI-XVI вв. и тюркская среда : На письменных материалах : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.07 Якутск, 2004. 191 с. ил.

Koba, N. F., Türkmenistan Parti Organlarının Sınır Güvenliğini Oluşturmak ve Güçlendirme Çalışmaları (1918-1927), Tarih Kandidatlık Tezi, Gorkova, A. M. Adına Türkmenistan Devlet Üniversitesi, Aşkabad (SSCB) 1972, Danışman: Dr. Roslyakov, A. A., Rusça. **Коба, Н. Ф.** Деятельность партийных органов Туркменистана по созданию

и укреплению пограничной охраны : 1918-1927 гг. : диссертация ... кандидата исторических наук. Ашхабад 1972. 200 с.

Kocaman, Ömer, Sovyet Dönemi Sonrası Türkiye ve Rusya Politikalarında Güney Kafkasya, Tarih Kandidatlık Tezi, Rusya Devlet Uluslar arası İlişkiler Üniversitesi, Moskova (Rusya) 2004, Rusça, **Коджаман, Омер**. Южный Кавказ в политике Турции и России в постсоветский период : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.15 Москва 2004. 250 с.

Komarova, Alla Askoldovna, Siyasi Sürgünler ve onların Türkistan'da devrimci hareketin gelişimindeki rolü 1895-1917 Şubat, Tarih Kandidatlık Tezi, Lenin Adına Tacik Devlet Üniversitesi, Duşanbe (SSCB) 1991, Tezin savunulduğu yer: Şevçenko, T. G. Adına Devlet Pedagoji Enstitüsü, Duşanbe (SSCB) 1991, Danışman: Prof. Dr. Babahanov, M. B., Jüri: Prof. Dr. Tuhtametov, T. G., Doç. Dr. Calilov, Ş. R., Rusça, **Комарова, Алла Аскольдовна**, Политические ссылки и их роль в развитии революционного движения в Туркестане в 1895-1917 февраль, Государственный университет имени Ленина: дис. ... кандидата филологических наук : Душанбе (СССР) 1991.

Konratbayev, Tınısbeg Auelbekoviç, A. Konratbayev'in Çalışmalarında Türkoloji Sorunları, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazakistan Bilimler Akademisi, Avazov Adına Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Almatı (Kazakistan) 1993, Danışman: Dr. Narınbetov, A. K., Jüri: Prof. Dr. Süyüpşalyev, H. J., Kandidat, Jarmuhamedov, M., Rusça, **Конратбаев, Тынысбек Ауелбекович**. Проблемы тюркологии в исследованиях А. Конратбаева : дис. ... кандидата филологических наук : 10.01.03 Алматы, 1993

Korolev, Vladimir Nikolayeviç, İstanbul Boğazi Savaşı, Tarih Doktora Tezi, Rostov Devlet Üniversitesi, Rostov-Na-Donu (Rusya) 2002, Danışman: Prof. Dr. Mininkov, N. A., Rusça. **Королев, Владимир Николаевич**. Босфорская война : диссертация ... доктора исторических наук : 07.00.02. Ростов-на-Дону 2002. 704 с.

Koşçanov, Bahıtбай Abdikerimoviç, Türkistan'da Bolşevikler 1917-1922: Doktrin ve gerçeklikler, Tarih Doktora Tezi, Rusya Bilimler Akademisi, Moskova (Rusya) 1994, Tezin Savunulduğu Yer: Özbekistan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Taşkent (Özbekistan) 1994, Danışman: Prof. Dr. Zevelev, A. İ., Jüri: Dr. Şarapov, Yu. P., Dr. Bugay, N. F., Rusça. **Кошанов, Бахытбай Абдикеримович**. Большевики в Туркестане 1917-1922 гг. : Доктрина и реальность : диссертация ... доктора исторических наук : 07.00.02 Москва, 1994. 425 с.

Kotyukova, Tatyana Viktorovna, Rusya İmparatorluğu'nun Merkezi Kanun Organları Egemenliğinde Türkistan'ın Problemleri (1905-1917), Tarih Kandidatlık Tezi, Mirzoudukbek Adına Taşkent Devlet Üniversitesi, Taşkent (Özbekistan) 2001, Danışman: Prof. Dr. Gentşe, V. L., Rusça. **Котюкова, Татьяна Викторовна**. Проблемы Туркестана в центральных законодательных органах власти Российской Империи, 1905-1917 гг. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02 Ташкент, 2001. 206 с.

Krbekyan, Vaagn Gevorkoviç, XIX. Yü.'ün 70'li yıllarında Uluslar arası İlişkilerde Ermeni Sorunu, Tarih Kandidatlık Tezi St. Petersburg Üniversitesi Uluslar arası İlişkiler Fakültesi, St. Petersburg (Rusya) 2003, Danışman: Prof. Dr. Şiryayev, B. A., Rusça, 207 s. **Крбекийн, Ваагн Геворкович**. Армянский вопрос и международные отношения в 70-х гг. XIX в. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03. Санкт-Петербург, 2003. 208 с.

Ksyondzak, Nataliya Nikolayevna, Batı Avrupa Ülkelerine Türk İş Göçü: Sosyal Sıyasi Boyut (1960 – 1970’li Yıllar), Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Ukrayna Bilimler Akademisi, Yabancı Ülkelerin Soysa ve Ekonomik Problemlerini Araştırma Enstitüsü, Kiev, (Ukrayna), 1984; Danışman: Kandidat Çernikov, İ. F. Jüri: ? Rusça, 244 s. **Ксёндзык, Наталия Николаевна**. Турецкая трудовая иммиграция в странах Западной Европы: социально-политический аспект (60-е - 70-е годы): диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03 Киев, 1984. : 244 с. ил

Kurbanov, Han Durdi, Moğolların Egemenliğinde Güney Türkmenistan Halkının Etnik ve Sosyal Tarihi, Tarih Kandidatlık Tezi, Türkmenistan Bilimler Akademisi, Aşkabad (Türkmenistan) 1993, Tezin Savunulduğu Yer: Türkmenistan Bilimler Akademisi, Aşkabad (Türkmenistan) 1993, Danışman: Prof. Dr. Cikiyev, A., Jüri: Prof. Dr. Atagarrıyev, E., Doç. Dr. Gagarov, N., Rusça. **Курбанов Хан Дурды**. Этническая и социальная история населения Южного Туркменистана в эпоху Монгольского владычества (XIII-XIV вв.) : дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.02 / Ин-т истории. Ашгабат, 1993

Kuzeyev, İskander Engileviç, XX. Asrın Sonlarında Rusya – Türkiye İlişkileri (1985–1990 Yılları), Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Başkurt Devlet Pedagoji Üniversitesi, Ufa, (Rusya) 2000, Rusya Bilimler Akademisi, Ural Şubesi, Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü, Yekaterinburg, (Rusya) 2000, Danışman: Prof. Dr. Minnibayev, Ye. K., Jüri: Prof. Dr. Yunusova, A. B., Prof. Dr. Timoşenko, V. P., Rusça, **Кузеев, Искандер Энгилевич**. Российско-турецкие отношения в конце XX века : 1985 - 1990-е гг. : дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.02 Екатеринбург, 2000.

Lebedev, Aleksey Anatolyeviç, 1768 – 1774 Rus Türk Savaşında Azak Filosunun Yapımı ve Faaliyeti, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Sank-Peterburg Devlet Üniversitesi, Sank-Peterburg, (Rusya), 2009, Danışman: Prof. Dr. Krotov, P. A., Jüri: Prof. Dr. Podsoblyayev, Ye. F., Kandidat Merkulov, İ. V., Rusça, **Лебедев, Алексей Анатольевич**, Создание и действия Азовской флотилии в Русско-турецкой войне 1768-1774 гг. : дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.02 Санкт-Петербург, 2009.

Levanova, Karine Alekseyevna, Türk Cumhuriyeti ve Rusya Fedarasyonu: Krasnodar Bölgesi Üzerine İşbirliği Örneğinde (1990’lı Yılları), Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kuban Devlet Üniversitesi, Krasnodar, (Rusya) 2003; Danışman: Kandidat Prof. Vatulyan, F. V., Jüri: ?, Rusça, 242 s. **Леванова, Карине Алексеевна**. Турецкая Республика и Российская Федерация: взаимодействие и сотрудничество на примере отношений с Краснодарским краем : 90-е гг. XX в. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03 Краснодар, 2003. 242 с. ил.

Litvinov, Petr Petroviç, Türkistan’da Dini Devlet ve Etnik Bileşik İlişkiler (1865-1917) (Arşiv Materyallerine Göre), Tarih Kandidatlık Tezi, Rusya Bilimler Akademisi, Moskova (Rusya) 1998, Tezin Savunulduğu Yer: Rusya Bilimler Akademisi, Moskova (Rusya) 1998, Danışman: Prof. Dr. Gordon-Polonskaya, L. R.- Dr. Malaşenko, A. V., Jüri: Prof. Dr. Basilov, V. N., Prof. Dr. Zviyagelskaya, İ. D., Prof. Dr. Kovalskiy, N. A., Rusça, **Литвинов, Петр Петрович**. Государственно-религиозные и этноконфессиональные отношения в Туркестане (1865-1917) : По архивным материалам: дис. ... доктора исторических наук : 07.00.03 / Ин-т Востоковедения. Москва, 1998.

Litvinov, Vladimir Petroviç, Çarlık Rusyası’nda Müslüman Hacıların Yolculuğu: Tarihi-Antropolojik Bakış (Türkistan Örneğinde 1865-1917), Tarih Kandidatlık Tezi, Bunina Adına Elets Devlet Üniversitesi, Elets (Rusya) 2007, Tezin Savunulduğu Yer:

Moskova, Rusya Devlet Halklar Dostluğu Üniversitesi, 2007, Danışman: Doç. Dr. Kryajjeva-Kartsyeva E.V., Jüri: Prof. Dr. Arapov, D. Yu., Prof. Dr. Kerov, V. V., Rusça, 241 s. **Литвинов, Владимир Петрович.** Мусульманское паломничество в царской России: историко-антропологический аспект : на примере Туркестана 1865 - 1917 гг. : дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.02 [Место защиты: Рос. ун-т дружбы народов] Москва 2007. 241 с. ил.

Lobjanidze, Fedor Alekseyeviç, XVIII. Yy'ın İkinci Yarısından XIX. Yy.'ın 20'li Yıllarına Kadar Rusya'nın Dış Politikasında Kuzeybatı Kafkasların Nogayları, Tarih Kandidatlık Tezi, Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moħaçkale (Rusya) 2005, Tezin Savunulduğu Yer: Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moħaçkale (Rusya) 2005, Danışman: Dr. Kidirniyazov, D. S., Prof. Dr. Şihsaidov, A. R., Doç. Dr. Kriştopa, A. E., Rusça. **Лобжанидзе, Федор Алексеевич.** Ногайцы Северо-Западного Кавказа во внешней политике России во второй половине XVIII - 20-х годов XIX в. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02. Махачкала, 2005. 182 с. ил.

Logvinov, Oleg Alekseyeviç, XX. Asrın İkinci Yarısı Türk Yunan İlişkilerinin Askeri Boyutları, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı, Askeri Tarih Enstitüsü, Moskova, (Rusya), 2004, Danışman: Kandidat Yaremenko, V. A., Jüri: ?, Rusça, 236 s. **Логвинов, Олег Алексеевич.** Военные аспекты турецко-греческих отношений во второй половине XX столетия : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03 Москва, 2004. 236 с. ил.

Lukina, Svetlana Germanovna, Erken Ortaçağ Dönemi Sosyopolitik ve Etno-Kültür Süreçte Avar Kağanlığı, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Udmurt Devlet Üniversitesi, İjevsk (Rusya) 2006, Danışman: Doç. Dr. Şişkina, N. G. - Prof. Dr. Goldina, R. D., Jüri: Prof. Dr. Galyamiçev, A. N., Prof. Dr. Bogaçev, A. V., Rusça, 254 s. **Лукина, Светлана Германовна,** Аварский каганат в системе социополитических и этнокультурных процессов эпохи раннего средневековья : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03, 07.00.06 Ижевск, 2006. 254 с.

Mahanov, Abdulbesir Aleciyeviç, 18.-19 yy Başları Arasında İran, Türkiye ve Rusya Dış İlişkilerinde Tabasaran, Tarih Kandidatlık Tezi, Rusya Bilimler Akademisi Dağıstan Öğrenim Merkezi, Moħaçkale (Rusya) 2007, Danışman: Prof. Dr. Magomedov, N. A., Rusça. **Маханов, Абдулбесир Аледжиевич.** Табасаран во взаимоотношениях России, Турции и Ирана в XVIII - начале XIX в. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02 / [Место защиты: Дагестан. гос. ун-т] Махачкала, 2007. 175 с.

Mamadaliyev, İnomcon Abdusattoroviç, Türkistan SSR'sinin Kıtık Döneminde İdil Boyu Halkına Yaptığı Yardımı (1921-1923), Tarih Kandidatlık Tezi, Gafurova Adına Hucand Devlet Üniversitesi, Hoçent (Tacikistan) 1998, Tezin Savunulduğu yer: Gafurova Adına Hucand Devlet Üniversitesi, Hoçent (Tacikistan) 1998, Danışman: Prof. Dr. Novcurayev, H. H., Jüri: Prof. Dr. Rizoyev, B. M., Doç. Dr. Erbutayeva, U. S., Rusça. **Мамадалиев, Иномдзон Абдусатторович.** Помощь Туркестанской АССР голодающему населению Поволжья (1921-1923 гг.): диссертация... кандидата исторических наук : 07.00.02 / Худжандский гос. ун-т. Худжанд, 1998.

Mardanşina, Yelena Mihaylovna, X. – XIV. Asırlar İdil Boyu Bulgarlarında Tarım Aletleri (Ziraat Özelliği Başlığında), Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tataristan Bilimler Akademisi, Mercani Adına Tarih Enstitüsü (Kazan) 2008; Danışman: Dr. Kazakov, Ye. P. Jüri: Dr. Nikitina, T. B, Doç. Dr. Valeyev, R. M., Rusça, 203 s. **Марданшина, Елена Михайловна.** Земледельческие орудия волжских булгар X-XIV

vv.: к проблеме своеобразия земледелия : диссертация ... кандидата исторических наук: 07.00.06 Казань, 2008. 203 с. ил.

Martirosyan, David Georgiyeviç, Birinci Dünya Savaşında Rusya – Türkiye Cephesi, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Çernişevski Adına Saratov Devlet Üniversitesi, Saratov (Rusya) 2006, Danışman: Dr. German, A. A., Jüri: Dr. Poltorak, S. N., Kandidat Totfaluşin, V. P., Rusça, 263 s. **Мартиросян, Давид Георгиевич**. Российско-турецкий фронт Первой мировой войны : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02 Саратов, 2006. 263 с. ил.

Matevosyan, Sona Martirosova, Günümüzde Ermenistan ve Türkiye Arasındaki Dış İlişkilerinde Güncel Problemler (1991-2009), Rusya Devlet Halklar Dostluğu Üniversitesi, Moskova (Rusya) 2009, Tezin Savunulduğu Yer: Rusya Devlet Halklar Dostluğu Üniversitesi, Moskova (Rusya) 2009, Danışman: Prof. Dr. Volosyuk, O. V., Jüri: Dr. Kerov, V. V., Kandidat Mizin, V. İ., Rusça. **Матевосян, Сона Мартировна**. Актуальные проблемы взаимоотношений между Республикой Армения и Турецкой Республикой на современном этапе : 1991-2009 : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03 / [Место защиты: Рос. ун-т дружбы народов] Москва, 2009. 244 с.

Medvedenko, Natalya Aleksandrovna, M. İ. Artamonov Araştırmalarında Arkeoloji ve Hazar Kağanlığı Tarihinin Sorunları, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Voronej Devlet Üniversitesi, Varoniej (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Vinnikov, A. Z., Jüri: Prof. Dr. Pletneva, S. A., Prof. Dr. Maksimenko, V. Y., Rusça, 210 s. **Медведевко, Наталья Александровна**, Проблемы археологии и истории Хазарского каганата в исследовании М.И. Артамонова: диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.06 Воронеж, 2004, 210 с.

Melkonyan, Mişa Gvidonoviç, Türkiye Savaş Politikası (1980 – 1990 Yılları), Tarih Kandidatlık Tezi, Ermenistan Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, Erivan (Ermenistan) 1993, Tezin Savunulduğu Yer: Ermenistan Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, Erivan (Ermenistan) 1993, Danışman: Kandidat Kondakçeyan, R. P., Jüri: Dr. Saakyan, R. G., Doç. Dr. Safrastyan, R. A., Ermenice. **Мелконян, Миша Гвидонович**. Военная политика Турции (1980-1990-е гг.) : автореферат дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.03 / Ин-т востоковедения. Ереван, 1993. 22 с

Mkrtyçyan, Aleksandr Aleksandroviç, Günümüz Uluslar arası İlişkilerinde Küresel Sorunlar Gibi Kafkasya’da Türkiye’nin Pantürkizm Stratejisi, Lomonosov Adına Moskova Devlet Üniversitesi, Moskova (Rusya) 2003, Tezin Savunulduğu Yer: Lomonosov Adına Moskova Devlet Üniversitesi, Moskova (Rusya) 2003, Danışman: Prof. Dr. Antonoviç, İ. İ., Jüri: Prof. Dr. Semyonov, V. A., Dr. Şyogolev, V. V., Dr. Sulimova, T. S., Rusça. **Мкртычян, Александр Александрович**. Пантюркизм в геостратегии Турции на Кавказе как глобальная проблема современных международных отношений : Политологический анализ : диссертация ... доктора политических наук : 23.00.04. 343 с.

Muhlisov, Nurlan Koşkinbayeviç, 20’li Yıllarda Kazakistan Tüketiçiler Birliği: Tarihi Tecrübeler ve Dersler, Tarih Kandidatlık Tezi, Al-Farabi Adına Kazakistan Devlet Üniversitesi, Alma-ata (Kazakistan) 1992, Tezin Savunulduğu Yer: Al-Farabi Adına Kazakistan Devlet Üniversitesi, Alma-ata (Kazakistan) 1992, Danışman: Prof. Dr. Madanov, H. M., Jüri: Prof. Dr. Şamşatov, İ. Ş., Doç. Dr. Rayenko, G. Ya., Rusça. **Мухлисов, Нурлан Кошкенбаевич**. Потребительская кооперация Казахстана в 20-е

годы: исторический опыт и уроки : дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.01 / Казах. ун-т. Алма-Ата, 1992

Muminova, Yekaterina Mihaylovna, 1877 – 1878 Yılları Rus – Türk Savaşında Haberleşme ve İletişimin Rolü (Balkan Savaşında), Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Voronej Devlet Pedagoji Üniversitesi, Varonij (Rusya) 2009, Tezin Savunulduğu yer: Moskova Pedagoji Devlet Üniversitesi, Moskova (Rusya) 2009; Danışman: Prof. Dr. Fursov, V. N, Jüri: Prof. Dr. Lyutih, A. A., Kandidat Gabelko, D. Y., Rusça, **Муминова, Екатерина Михайловна**, Роль средств связи и текущей корреспонденции в русско-турецкой войне 1877-1878 гг. : Балканский театр боевых действий : дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.02 Москва, 2009.

Musayev, Timur Abdulzagiroviç, Eski ve Ortaçağ Dağıstan Şehir Kültüründe Kültürel Tasvirlerin Semantiği, Tarih Kandidatlık Tezi, Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moşaçkale (Dağıstan) 2004, Danışman: Prof. Dr. Ahmedov, D. N., Rusça, 156 s. **Мусаев, Тимур Абдулзагирович**. Семантика культовых изображений в древней и средневековой культуре горного Дагестана : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02. Махачкала, 2004. 151 с. Прил. (с.152-194: ил.)

Nabiyeu, Farhod Hamidoviç, Türkistan'da Sosyalist Politikalar Problemler ve Çelişkiler (1917-1924), Tarih Doktora Tezi, Özbekistan Bilimler Akademisi, Taşkent (Özbekistan) 1995, Tezin Savunulduğu yer: Özbekistan Bilimler Akademisi, Taşkent (Özbekistan) 1995, Danışman: Prof. Dr. Akilov, K. A., Jüri: Prof. Dr. Nurullin, R. A., Prof. Dr. Şamsutdinov, R. T., Prof. Dr. Şarapov, Ş. Ş., Rusça, **Набиев, Фарход Хамидович**. Проблемы и противоречия социальной политики в Туркестане (1917-1924 гг.) : диссертация ... доктора исторических наук : 07.00.02. Ташкент, 1995.

Nigamayev, Albert Zufaroviç, Kama Nehrinin Ön Taraflarındaki Bulgar Şehirleri: Alabuga, Kirmen, Çallı (Nüfusun Maddi Kültür Özellikleri Üzerinde) Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: ADevlet Pedagoji Üniversitesi, Alabuga (Rusya) 2004, Tezin Savunulduğu yer: Tataristan Bilimler akademisi, Tarih Enstitüsü, Kazan (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Huzin, F., Jüri: Prof. Dr. Belavin, A. M., Kandidat İvanov, A. G., Rusça, 180 s. **Нигамаев, Альберт Зуфарович**, Болгарские города Предкамья: Алабуга, Кирмень, Чаллы : К вопросу о своеобразии материальной культуры населения: диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.06 Казань-Елабуга, 2004. 180 с. Ил

Nikoglo, Diana Yevgenyevna, XIX. Asır XX. Asırbaşı Gagavuzların Geneleksel Yemekleri, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi Yaptıran : Moldova Bilimler Akademisi, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü, Kişinev, (Moldavya) 2001, Tezin Savunulduğu Yer: Moskova, (Rusya) 2001, Danışman: Kandidat Kuroglo, S. S., Jüri, ?, Rusça, 209 s. **Никогло, Диана Евгеньевна**. Традиционная пища гагаузов XIX - начала XX вв. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.07 Москва, 2001. 209 с.

Norjikitova, Nazira Abdulkadarovna, Türkistan'da Basmaçı Hareketinin Tarihi (Sovyet Dönemi), Tarih Kandidatlık Tezi, Özbekistan Bilimler Akademisi, Taşkent (Özbekistan) 1995, Tezin Savunulduğu Yer: Taşkent Devlet Üniversitesi, Taşkent (Özbekistan) 1995, Danışman: Akademik. Yusupov, E. Yu., - Doç. Dr. Tojiboyev, N. T., Jüri: Prof. Dr. Nurullya, R. A., Kandidat Hakimov, R. A., Rusça. **Норжигитова, Назира Абдулкадаровна**. Историография "басмаческого движения" в Туркестане (советский период) : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02 Ташкент, 1995.

Nurutdinov, İlduz Garafoviç, XX. Asrın Başı Türk – Tatar İdeolojik Politik Hareketlerinde Gençlik, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2000; Danışman: Doç. Dr. Buharayev, V. M., Jüri: Prof. Dr. Tagirov, E. R., Kandidat Habutdinov, A. Yu., Rusça, **Нурутдинов, Ильдус Гарафович**, Молодежь в тюрко-татарском идейно-политическом движении начала XX века : диссертация ... кандидата исторических наук : 23.00.03 Казань, 2000.

Nyagova, Anna Georgiyevna, Polietnik Gagavuzya'da Toplum Oluşumunda Sivil Örgütlerin Rolü, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler akademisi, Mikluho-Maklay Adına Etnoloji ve Antropoloji Enstitüsü, Moskova, (Rusya), 2009, Danışman: Prof. Dr. Çeşko, V. S., Jüri: Prof. Dr. Grosul, V. Ya., Dr. Savoskul, S. S., Rusça, **Нягова, Анна Георгиевна**, Роль неправительственных организаций в становлении гражданского общества в полиэтничной Гагаузии: диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.07 Москва, 2009. 198 с. ил.

Omar, Valato Yusef, Sosyal – Politik ve Edebi Gazete Olan “Armanj” (Amaç)’ın Türk Kürdistanında Kürt Halkının Sosyal ve Millî Özgürlüğü İçin Mücadele Tarihi (1979 – 1992), Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Belarusya Devlet Üniversitesi, Minsk (Belarusya) 1992, Danışman: Prof. Dr. Saninko, İ. İ., Jüri: Prof. Dr. Çeladinskiy, A. A., Doç. Dr. Veviçko, V. İ., Rusça, **Омар, Валато Юсеф**, История борьбы общественно – политической и литературной газеты "Армандж" ("Цель") за социальное и национальное освобождение курдского народа в турецком Курдистане (1979-1992 гг.) : дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.03 Минск, 1993.

Ovnuq, Hangeldi Arazgeldin oğlu, İran Türkmenlerinin Medeniyetinin Tarihi, Türkmenistan Bilimler Akademisi, Aşkabat (Türkmenistan) 1995, Tezin Savunulduğu Yer: Türkmenistan Bilimler Akademisi, Aşkabat (Türkmenistan) 1995, Danışman: Prof. Dr. Annanepesov, M. Jüri: Prof. Dr. Jkiyev, A., Kandidat Nurbadov, K., Türkmen Türkçesi. **Овнуқ, Хангелди Аразгелди оглы**. История культуры туркмен Ирана (XIX-XX вв.) : автореферат дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.02 Ашгабад, 1995.

Ovçinnikov, Aleksandr Viktoroviç, Volga Ural Eski ve Ortaçağ Tarihinin Araştırmacısı A. P. Simirnov, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tataristan Bilimler Akademisi, Tatar Ansiklopedisi Enstitüsü, Kazan (Rusya) 2008, Tezin Savunulduğu yer: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2008; Danışman: Kandidat Sabircanov, G. S., Jüri: Prof. Dr. Yurçenkov, V. A., Doç. Dr. Valeyev, R. M., Rusça, 300 s. **Овчинников, Александр Викторович**. А.П. Смирнов как исследователь древней и средневековой истории Волго-Уралья: диссертация ... кандидата исторических наук: 07.00.09 / Казань, 2008. 300 с.

Ovçinnikova, Bronislava Borisovna, Sayan Altay Dağlık Bölgesinde VI. – X. Asırlarda Türk – Tugüler (İnsanın Atla Defin Edilmesi Materyallerinde), Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Moskova Devlet Üniversitesi, Moskova (Rusya), 1984, Danışman: Prof. Dr. Kızlasov, L. R., Jüri: Tezin Basılı Özeti Bulunmamıştır, Rusça, 474 + 155 s. **Овчинникова, Бронислава Борисовна**. Тюрки-тугю на Саяно-Алтайском нагорье в I - X вв. (по материалам погребений человека с конем) : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.06 Москва, 1984. 474 с. Ил

Ozbay, Fatih, XX. Asrın 90'lı Yıllarında Türk – Rus İlişkilerinin Gelişimi, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Labaçeovski Adına Nejny Novgorod Devlet Üniversitesi, Danışman: Prof. Dr. Kolobov, O. A., Jüri: Prof. Dr. Borkov, A. B., Doç. Dr. Kabeşev, R. B., Dr., Rusça, 301 s. **Озбай Фатих**. Развитие турецко-российских отношений в 90-е

годы XX века : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.15 Нижний Новгород, 2004. 301 с.

Panayotis N. Stamu, Subay Lambros Katsonis ve Ege Denizindeki Hafif Rus Filosu (1752 – 1805), Tarih Kandidatlık tezi, Bilimler Akademisi Sankt-Petersburg (Rusya) 2009, Danışman: Prof. Dr. Tsamutari A. N., Jüri: Prof. Dr. Arş, G. L.; Prof. Dr. Şargorodskaya, S. B., Rusça, **Панайотис Николас Стаму**. Офицер Ламброс Кацонис и лёгкая российская флотилия в Средиземном море : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02 [Место защиты: С.-Петербур. ин-т истории РАН] Санкт-Петербург, 2009. 357 с. ил. Прил. (34 с.: ил.).

Paneş, Askerbiy Dzebşeviç, XIX. Asırda İmam Şamil ve İngiltere-Türkiye İle Rusya İlişkileri Sisteminde Kuzeybatı Kafkasya Adigeleri (1864 Yılına Kadar), Keraşeva Adına Adigey Cumhuriyeti İnsani Araştırmalar Enstitüsü, Moşaçkale (Rusya) 2007, Tezin Savunulduğu Yer: Rusya Bilimler Akademisi Dağıstan Öğrenim Merkezi, Moşaçkale (Rusya) 2007, Danışman: Prof. Dr. Çirg., A. Yu., Jüri: Prof. Dr. Gasanov, M. R., Prof. Dr. Mekulov, D. H., Prof. Dr. Karapetyan, L. A., Rusça, **Панеш, Аскербий Дзепшевич**. Адыги Северо-Западного Кавказа в системе взаимодействия России с Турцией, Англией и имаматом Шамиля в XIX в. : до 1864 г. : диссертация ... доктора исторических наук : 07.00.02 / [Место защиты: Ин-т истории, археологии и этнографии Дагестан. науч. центра РАН] Майкоп, 2007. 346 с.

Paruboçaya, Yelena Fedorovna, Post Sovyet Dönemi Kazakistan-Türkiye İlişkileri (1991-2006), Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Volgograd Devlet Üniversitesi, Volgograd, (Rusya), 2008, Danışman: Prof. Dr. Golunov C.V., Jüri: Prof. Dr. Kadirbayev A. Ş., Doç. Dr. Vlasov A.V., Rusça, 208 s. **Парубочая, Елена Федоровна**. Казахстанско-турецкие отношения в постсоветский период : 1991-2006 гг. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03 Волгоград, 2008. 208 с.

Platitsina, Tatyana Vyacheslavovna, 19. yy'ın Birinci Yarısında Türk-Rus İlişkileri: Tarihsel Araştırma, Askeri Üniversite, Moskova (Rusya) 2010, Tezin Savunulduğu Yer: Askeri Üniversite, Moskova (Rusya) 2010, Danışman: Prof. Dr. Popov, V. V., Jüri: Prof. Dr. Rubtsov, Yu. V., Doç. Dr. Kepel, O. V., Rusça. **Платицына, Татьяна Вячеславовна**. Русско-турецкие отношения в первой половине XIX-го века: историческое исследование : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02 [Место защиты: Воен. ун-т МО РФ] Москва, 2010.

Pronina, Veronika Valeryevna, Turgut Özal Hükümeti (1983 – 1989) Türkiye'de Sosyal ve İktisadi Reformlar, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2010, Danışman: Doç. Dr. Yagudin, B. M., Jüri: Prof. Dr. Urazova, Ye. İ., Doç. Dr. Nabyeva, A. R., Rusça, **Пронина, Вероника Валерьевна**. Социально-экономические реформы правительства Тургута Озала в Турции : 1983-1989 гг. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03 Казань, 2010.

Roğaç, Yuliya Alekseyevna, XIX. Asrın Sonu XX. Asrın Başı İdil Boyu Samara – Saratov Bölgesi Şehirlerinin Sosyo Kültür Yapısı, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Samara Devlet Üniversitesi, Samara, (Rusya) 2006, Danışman: Prof. Dr. Kabitova, N. N., Jüri: Тоçоний, D. S., Doç. Dr. Hıramkova, Ye. L., Rusça, 243 s. **Рогаç, Юлия Алексеевна**. Социокультурное пространство городов Самаро-Саратовского Поволжья в конце XIX - начале XX вв. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02 Самара, 2006. 243 с.

Rudenko, Konstantin Aleksandroviç, Arkeolojik Belgelere Göre X. Asrın Sonu – XIV. Asırlarda Volga – Kama Bölgesinde Etnokültür Etkileşim Süreçleri, Tarih Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Tataristan Cumhuriyeti Milli Müzesi, Kazan (Rusya) 2004, Tezin Savunulduğu yer: Udmurt Devlet Üniversitesi, İjevsk (Rusya) 2004, Jüri: Dr. Fahrutdinov, R. G., Dr. Kızlasov, İ. L., Dr. Belavin, A. M., Rusça, 483 s. **Руденко, Константин Александрович**, Процессы этнокультурного взаимодействия в Волго-Камье в конце X - XIV вв. по археологическим данным : диссертация ... доктора исторических наук : 07.00.06 Казань, 2004. 483 с.

Salamova, Napisat Abdulgamidovna, Rus – Türk İlişkilerinde Kafkas ve Karadeniz Çevresi: I. Petro'nun Hazar Seferinden Kırım'ın Rusyaya İlhakı Dönemine Kadar. (1722 – 1783), Dağıstan Devlet Üniversitesi, Moğaçkale (Rusya)2007, Danışman: Prof. Dr. Sotavov, N. A., Jüri: Prf. Dr. Umahanov, M- S. K.; Prof. Dr. Kuşabiyeve, A. V., Rusça, 172 s. **Саламова, Нapisat Абдулгамидовна**. Кавказ и Причерноморье в русско-турецких отношениях: от Каспийского похода Петра I до присоединения Крыма к России : 1722-1783 гг. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03 Махачкала, 2007, 172 с. ил.

Sen, Dmitriy Vladimiroviç, Karadeniz Kıyısı Müslüman Devletleri ile İlişkilerde Don Kazakları ve Kuzebatı Kafkasya, Güney Federal Üniversitesi, Rostov-na-donu (Rusya) 2009, Tezin Savunulduğu Yer: Güney Federal Üniversitesi, Rostov-na-donu (Rusya) 2009, Danışman: Prof. Dr. Mininkov, N. A., Jüri: Prof. Dr. Tümentsev, İ. O., Prof. Dr. Arapov, D. Yu., Prof. Dr. Dzamihov, K. F., Rusça. **Сень, Дмитрий Владимирович**. Казачество Дона и Северо-Западного Кавказа в отношениях с мусульманскими государствами Причерноморья : вторая половина XVII в. - начало XIX в. : диссертация... доктора исторических наук : 07.00.02 [Место защиты: Юж. федер. ун-т] Ростов-на-Дону, 2009. 592 с.

Senyutkina, Olga Nikolayevna, Rusya Siyasi Türkçülüğü; Doğuşu ve Gelişim Özellikleri (1905 – 1916), Tarih Doktora Tezi, Tezi yaptıran: N. İ. Loboçevskiy Adına Nijniy Novgorod Devlet Üniversitesi, Nijniy Novgorod (Rusya) 2007, Jüri: Prof. Dr. Biçuç M. L., Prof. Dr. Kulpin – Gubaydullin, E. S., Prof. Dr. Usmanova, D. M., Rusça, **Сенюткина, Ольга Николаевна**. Российский политический тюркизм : истоки и закономерности развития : 1905-1916 гг. : диссертация ... доктора исторических наук: 07.00.02, Нижний Новгород, 2007.

Sızdıkoval, Jibek Saparbekovna, Türkiye Cumhuriyetinin İç ve Dış Siyasetinin Genel Yönleri (1980 – 1990'lı Yıllar), Tarih Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Gençlik Enstitüsü, Moskova, (Rusya) 1998, Danışman: Prof. Dr. Moşnyaga, V.P. – Dr. Potshveriya, B. M., Jüri: Prof. Dr. Yeremeyev, D. Y., Prof. Dr. Bursov, A. V., Prof. Dr. Kosuhin, N. D., Rusça, 365 s. **Сыздыкова, Жибек Сапарбековна**. Основные направления внутренней и внешней политики Турецкой Республики (80-90-е гг. XX века) : диссертация... доктора исторических наук: 07.00.03 Москва, 1998. 365 с.

Simonenko, Viktoriya Aleksandrovna, Meshet Türkleri: Kültürel Adaptasyon Problemleri, Tarih Kandidatlık Tezi, Kuman Devlet Üniversitesi, Krasnodar (Rusya) 2002, Danışman: Prof. Dr. Smertin, Y. G., Rusça, 205 s. **Симоненко, Виктория Александровна**. Месхетинские турки : Историческая судьба и проблемы культурной адаптации : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02. Краснодар, 2002. 205 с.

Sorokin, Aleksandr Sergiyeviç, 2001 – 2007 Yılları Arası İsrail Türkiye İlişkileri: Temelleri, Gelişim Özellikleri ve Sonuçları, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: N. İ Lobaçevski Adına Nijniynovgorod Devlet Üniversitesi, Nijninovgorod, (Rusya), 2007, Danışman: Prof. Dr. Kornilov, A. A., Jüri: Prof. Dr. Kosaç, G. G., Doç. Dr. Rıjov, İ. V., Rusça, 185 s. **Сорокин, Александр Сергеевич**. Израильско-турецкие отношения в 2001-2007 гг.: концептуальная основа, особенности развития и результаты : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.15 Нижний Новгород, 2007. 185 с.

Sotavov, Marat Nadırpaşayeviç, 1700-1783 Yılları arası Rus-Türk İlişkilerinde Kırım Hanlığı ve Onların Dağıstan Üzerindeki Etkisi, Tarih Kandidatlık Tezi, Dağıstan Devlet Üniversitesi, Mohaçkale (Rusya) 2010, Tezin Savunulduğu Yer: Dağıstan Devlet Üniversitesi, Mohaçkale (Rusya) 2010, Danışman: Prof. Dr. Musayeva, S. İ.-Doç. Dr. Tagizade, T. S., Jüri: Prof. Dr. Kilasov, R. K., Prof. Dr. Abdullayeva, N. İ., Rusça. **Сотавов, Марат Надырпашаевич**. Крымское ханство в русско-турецких отношениях 1700-1783 гг.: в свете влияния их на Дагестан : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02, 07.00.03 [Место защиты: Ин-т истории, археологии и этнографии Дагест. науч. центра РАН] Махачкала, 2010. 166 с.

Sotavov, Nadir-Paşa Alıpkaçeviç, XVIII Asır Rus-İran ve Rus-Türk İlişkilerinde Kuzey Kafkasya (İstanbul Anlaşmasından Küçük Kaynarca Anlaşmasına Kadar (1700-1774), Tarih Doktora tezi, Bilimler Akademisi, Moskova (Rusya) 1989, Danışman: Juri: Prof. Dr. Lazarev, M. S.; Prof. Dr. Nekrasov, G.A...; Dr. Şıhsaidov, A.R., Rusça, 460 s. **Сотавов, Надыр-паша Алыпкачевич**. Северный Кавказ в русско-иранских и русско-турецких отношениях XVIII века (от константино-польского договора до кючук-кайнарджийского мира: 1700-1774 г) : диссертация... доктора исторических наук : 07.00.03 / Москва, 1989. 460 с.

Sotniçenko, Aleksandr Anatolyeviç, Osmanlı İmparatorluğu Jeopolitik Alanların Gelişimi (1839-1908), Tarih Kandidatlık Tezi, St. Petersburg Devlet Üniversitesi, St. Petersburg (Rusya) 2002, Danışman: Prof. Dr. Şişkin, V. A., Rusça. **Сотниченко, Александр Анатольевич**. Эволюция геополитического пространства Османской империи : 1839-1908 гг. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.15. Санкт-Петербург, 2002. 159 с.

Subbotina, İrina Aleksiyeвна, Gagavuzlar: Göçün Değişimi (XX. Asrın İkinci Yarısı – XXI. Asrın Başı, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Mikluha – Maklay Adına, Etnoloji ve Antropoloji Adına Enstitüsü, Moskova, (Rusya), 2008, Danışman: Guboglo, M. N., Jüri: Prof. Dr. Malikova, M. R., Doç. Dr. Yamskov, A. N, Rusça, **Субботина, Ирина Алексеевна**. Гагаузы: трансформации миграционного поведения (вторая половина XX - начало XXI вв.): диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.07 Москва, 2009. 224 с.

Sultanova, Aygül Ahsanovna, İhtilale Kadar Yaşamış Türkologların İlmi Mirasında Sosyal-Antropolojik Temalar, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi Etnoloji ve Antropoloji Enstitüsü, Moskova (Rusya) 2009, Danışman: Prof. Dr. Guboglo, M. N., Jüri: Dr. Anayban, Z. V. Prof. Dr. Trepavlov, V. V., Rusça, 138 s. **Султанова, Айгуль Ахсановна**. Социально-антропологическая тематика в научном наследии дореволюционных тюркологов : диссертация ... кандидата исторических наук: 07.00.07 Москва, 2009. 138 с.

Sumina, Yelena Vladimirovna, 1875 – 1878 Yılları Doğu Krizi Döneminde Rusya’da Toplumsal Hareket, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Güney Ural Devlet Üniversitesi, Çelyabinsk, (Rusya), 2006, Danışman: Prof. Dr. Sibiryakov, İ. V., Jüri: Prof. Dr. Hudoborodov, A. L., Doç. Dr. Timofeyev, D. V., Rusça, **Сумина, Елена Владимировна**. Общественное движение в России в период Восточного кризиса 1875-1878 гг. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02 Челябинск, 2006.

Svistunova, İrina Aleksandrovna, Türkiye Cumhuriyetinin Dış Seyasetinde Irak Faktörü (1990-2006), Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Dışişleri Bakanlığı Moskova Devlet Uluslar arası İlişkiler Üniversitesi, Moskova (Rusya) 2007, Danışman: Kandidat Drujilovskiy S. B., Jüri: Prof. Dr. Jigalina O. İ., Kandidat Nadein-Rayevskiy V. A. Rusça, 183 s. **Свистунова, Ирина Александровна**, Иракский фактор во внешней политике Турецкой Республики : 1990 - 2006 гг. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.15 Москва, 2007. 183 с.

Şlikov, Pavel Vyaçeslavoviç, Türkiye’nin Sosyal Politik Tarihinde Vakıflar (1923 – 2008), Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Lomonosov Adındaki Moskova Devlet Üniversitesi, Yakın ve Orta Doğu Asya- Afrika Ülkeleri Enstitüsü, Moskova (Rusya) 2010, Danışman: Prof. Dr. Meyer, M. S., Jüri: Prof. Dr. Rodrigues-Fernandes, A. M., Doç. Dr. Ulçenko , N. Yu., Rusça, **Шлыкков, Павел Вячеславович**, Вакфы в социально-политической истории Турции : 1923-2008 гг. : дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.03 Москва, 2010.

Şlyuşinskiy, Aleksandr Vladimiroviç, XIII – XVI Asır Kuzey Sibirya Türk Dilli Halklarında Silah ve Askerlik, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsünün Omsk Şubesi Tezin Savunulduğu Yer: Altay Devlet Üniversitesi Barnaul (Rusya) 2007, Danışman: Prof. Dr. Matyutşenko, V. İ. – Doç. Dr. Tataurov, S. F., Jüri: Prof. Dr. Hudyakov, Yu. S., Dr. Gorbunov, V. V., Rusça, 333 s. **Шлюшинский, Александр Владимирович**. Вооружение и военное дело тюркоязычного населения Западной Сибири XIII-XVIII вв. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.06 Омск, 2007. 333 с. ил.

Şutova, Natalya Yevgenyevna, Rus Türk İlişkilerinde (1911-1921) Ermeni Sorunu, Tarih Kandidatlık tezi, Vladimir Devlet Pedagoji Üniversitesi, Vladimir (Rusya)2006, Danışman: Prof. Dr. Makeyev, D. A., Juri: Prf. Dr. Şipilkova, V. İ; Doç. Dr. Tretyakova, O. D., Rusça, 197 s. **Шутова, Наталья Евгеньевна**. Армянский вопрос в российско – турецких отношениях : 1911 – 1921 гг. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03 Владимир, 2006. 197 с.

Tiktopulo, Yan Feodoroviç, 1768 – 1774, 1787 – 1791 Yılları Rus - Türk Savaşları ve Yunanlıların Kaderi. II. Yekaterina’nın Yunan Projesi, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Moskova Devlet Üniversitesi, Moskova, (Rusya), 1992, Danışman: Doç. Dr. Kislyagina, L. G., Jüri: Prof. Dr. Kinyapina, N. S., Kandidat Nosov, B. V., Rusça, **Тиктопуло, Ян Федорович**. Русско-турецкие войны 1768-74, 1787-91 гг. и судьбы греков. Греческий проект Екатерины II : дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.00, 07.00.02 Москва, 1991.

Timoşenko, Yelena Nikolayevna, XIX. Asrın İkinci Yarısına Doğru Osmanlı İmparatorluğunda Güneybatı Kafkasya Haklarının Göçü, kandidatlık tezi, St. Petersburg Devlet Üniversitesi, St. Petersburg (Rusya) 2008, Tezin Savunulduğu Yer: St. Petersburg Devlet Üniversitesi, St. Petersburg (Rusya) 2008, Danışman: Prof. Dr.Dyakov, N. N., N.

D., Jüri: Prof. Dr. İvanov, S. M., Doç. Dr. Kotin, İ., Yu.Rusça. **Тимошенко, Елена Николаевна**. Миграция народов Северо-Западного Кавказа в Османскую империю во второй половине XIX века : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03 / [Место защиты: С.-Петербург. гос. ун-т] Санкт-Петербург, 2008. 205 с. ил.

Turanlı Fergad Gardaşkan Oglu, XVII. Asır Ortalarında Ukrain – Kırım İlişkileri (Türk Tarihi Kaynaklarına Göre), Tarih Kandidatlık tezi, Vasila Stefanika Adına Prikarpatского Üniversitesi (İvano Frankivsk, Ukrayna - İstanbul Üniversitesi, İstanbul (Türkiye), Tezin Savunulduğu yer: Bilimler akademisi, Kiev (Ukrayna) 1997, Danışman: Prof. Dr. Grabovetskiy, V. V., Prof. Dr. Emecen, Feridun.; Jüri: Prof. Dr. Sergiyçuk, V. İ., Doç. Dr. Çumak, V. A., Ukraine, **Туранли, Фергад Гардашкан-оглу**. Украинско - Крымские межгосударственные отношения в середине XVII столетия (в соответствии с турецкими историческими источниками). : дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.02. Киев, 1997

Turetskiy, Mihail Aleksandroviç, Volga – Ural Bölgesinde Yam Kültürü, (Cenaze Törenini İnceleme Sorunları), Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Arkeoloji Enstitüsü, Moskova, (Rusya) 1992, Danışman: Prof. Dr. Merpert, N. Ya., Jüri: Dr. İtina, M. A., Kandidat Gey A. N., Rusça, **Турецкий, Михаил Александрович**. Ямная культура Волго-Уральского региона /проблемы исследования погребального обряда/ : дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.06 Москва, 1992.

Türker Taşansu, Osmanlı – Rus İmparatorluklarında Modernleşme Süreci ve Onun Emperyal ve Milli İdeolojilerde Yansıması (XIX. – XX. Asır Başı) Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Lomonosov Adına Moskova Devlet Üniversitesi Asya – Afrika Ülkeleri Enstitüsü, (Rusya) 2007, Danışman: Prof. Dr. Meyer, M. S., Jüri: Dr. Pivovarov, Yu. S., Kandidat Oreşkova, S. F., Rusça, 134 s. **Тюркер Ташансу**, Процесс модернизации в Османской Империи и России и его отражение в имперской и националистической идеологии : XIX - начало XX в. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03 Москва, 2007. 134 с.

Umetbayev, Timur Şamileviç, XVII – XVIII. Asırlarda Çungar Hanlığında Türk Etnopolitik Toplumunu, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Astafyev Adına Krasnoyarsk Devlet Pedagoji Üniversitesi, Krasnoyarsk (Rusya) 2009, Tezin Savunulduğu yer: Tomsk Devlet Üniversitesi, Tomsk (Rusya) 2009, Danışman: Prof. Dr. Datsişen, V. G., Jüri: Prof. Dr. Şerstova, L. İ., Doç. Dr. Komissarov, S. A., Rusça, 281 s. **Уметбаев, Тимур Шамилевич**, Тюркские этнополитические общности в Джунгарском ханстве в XVII-XVIII вв. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03 Красноярск, 2009. 281 с.

Uysal, Gül Eflatunovna, XXI. Asır (1991 – 2005) Başlarında Türk – Rus İlişkileri, Tarih Kandidatlık tezi, Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Moskova (Rusya) 2006, Danışman: Dr. İvanova, İ. İ., Jüri: Prf. Dr. Potshveriya, B. M., Prof. Dr. Kosaç, G. G., Rusça, 396 s. **Уйсал, Гюль Афлатуновна**. Турецко-российские отношения на рубеже XXI века: 1991-2005 гг. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.15 Москва, 2006. 396 с.

Vinniçek, Vladimir Albertoviç, XI. Asırdan – XIII. Asrın Başlarına Yukarı Sura Bölgesinde Zenaat ve Ticaret, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Belinsk Adına Penza Devlet Pedagoji Üniversitesi, Penza (Rusya), 2005, Tezin Savunulduğu yer: Utmurt Devlet Üniversitesi, İjevsk (Rusya) 2005, Danışman: Doç. Dr. Belorutkin, G. N., Jüri: Dr.

Kazakov, Y. P., Kandidat Makarov, L. D., Rusça, 212 s. **Винничек, Владимир Альбертович**. Ремесло и торговля в Верхнем Посурье в XI - нач. XIII вв. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.06 Пенза, 2005. 212 с. ил.

Vlasova, Yuliya Valeryevna, 1876 Sırp – Türk Savaşı ve Rusya’da Toplumun Düşüncesi, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Voronej Devlet Pedagoji Üniversitesi, Voronej, (Rusya),2003, Danışman: Dr. Artemov, V. A., Jüri: ?, Rusça, 283 s. **Власова, Юлия Валерьевна**, Сërбо-турецкая война 1876г. и общественное мнение России : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03. Воронеж, 2003. 283 с.

Voloşina, Yekaterina Yevgenyevna, 1877 – 1878 Yıllarında Rusya – Türkiye Savaşına Don Kazaklarının Katılımı, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rostov Devlet Pedagoji Üniversitesi, Rostov-na-Donu, (Rusya) 2006, Danışman: Prof. Dr. Lesin, V. İ. – Prof. Dr. Malihin, K. G., Jüri: Prof. Dr. Mininkov, N. A., Doç. Dr. Goryaçaya, S. V., Rusça, 239 s. **Волошина, Екатерина Евгеньевна**, Участие донского казачества в русско-турецкой войне 1877-1878 гг. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02 Ростов-на-Дону, 2006. 239 с. ил.

Voskoboynikov, Sergey Georgiyeviç, 1806 – 1812 Yıllarında Rusya – Türkiye Savaşına Don Kazaklarının Katılımı, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rostov Devlet Pedagoji Üniversitesi, Rostov-na-Donu, (Rusya) 2006, Danışman: Prof. Dr. Malihin, K. G., Jüri: Prof. Dr. Agafonov, A. İ., Doç. Dr. Zahareviç, A. V., Rusça. 265 s. **Воскобойников, Сергей Георгиевич**, Участие донских казаков в русско-турецкой войне 1806-1812 гг.: диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02 Ростов-на-Дону, 2006. 265 с.

Yagmurova, Lola Mamedovna, Türkmenistan’ın Gıda Endüstrisi (1970-1985), Tarih Kandidatlık Tezi, S. Seydi Adına Türkmen Devlet Pedagoji Enstitüsü, Aşkabat (Türkmenistan) 1995, Tezin Savunulduğu Yer: Rusya Bilimler Akademisi, Moskova (Rusya) 1995, Danışman: Dr. Ostapenko, İ. G., Jüri Dr. Kazantsev, B. N., Kandidat: Sivohina, T. A., Rusça. **Ягмурова, Лола Мамедовна**. Пищевая промышленность Туркменистана, 1970 - 1985 гг. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02 Москва, 1995. 201 с.

Yakuşev, Mihail İlyiç, Rusya İmparatorluğu Politikalarında Antiyoh ve Kudüs Patrikliği-Osmanlı İmparatorluğunda Hristiyan Kişiler (XIX. Yü.’ün 30’lu Yılları- XX. Yü.’ün Başları), Lomonosov Adına Moskova Devlet Üniversitesi, Moskova (Rusya) 2009, Tezin Savunulduğu Yer: Lomonosov Adına Moskova Devlet Üniversitesi, Moskova (Rusya) 2009, Danışman: Prof. Dr. Kirillina, S. Jüri: Prof. Dr. Smilyanskaya, İ. M., Dr. Emelyanov, Yu., N., Rusça. **Якушев, Михаил Ильич**. Христианские субъекты Османской Империи- Антиохийский и Иерусалимские патриархаты- в политике Российской Империи : 30-е гг. XIX - начало XX в. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03 [Место защиты: Ин-т стран Азии и Африки] Москва, 2009. 495 с.

Yegerov, Valery Kuzmiç, 1970’li Yıllarda Türk Amerikan İlişkilerinin Gelişimi: Bağımlılıktan Ortaklığa, Tarih Kandidatlık tezi, Rusya Bilimler Akademisi, Moskova (Rusya) 1998, Danışman: Prof. Dr. Potshveriya, B. M., Juri: Dr. Krivohija, V. İ.; Kandidat Andrejuk, V. Yu., Rusça, **Егоров, Валерий Кузьмич**. Эволюция турецко-американских отношений в 70-е годы: от зависимости к партнерству : диссертация... кандидата исторических наук : 07.00.15 Москва, 1998.

Yusupov, Hemra, Türkmenistan'ın Kuzey Doğusu'nun Eski Çobanlığı, Tarih Doktora Tezi Lomonosov Adındaki Devlet Üniversitesi, Moskova (Rusya) 1991, Tezin Savunulduğu Yer: Ş. Baturova Adındaki Türkmen Tarih Enstitüsü, Taşkent (Türkmenistan) 1991, Danışman: Prof. Dr. Markov G. E., Jüri: Dr. Moşkova, M. G., Dr. Kuzmina, Ye. Ye., Rusça, **Юсупов, Хемра**. Древние скотоводы северо-западного Туркменистана: автореферат дис. ... доктора истор. наук : 07.00.06 / МГУ им. М. В. Ломоносова. Москва, 1991

Zolotarev, Vladimir Antonoviç, Rusya ve Türkiye: 1877-78 Yılları Savaşı: Tarihi ve Kaynaksal Problemler, Canov Adına Devlet Üniversitesi Leningrad Bölümü, Leningrad (SSCB) 1984, Rusça. **Золотарев, Владимир Антонович**. Россия и Турция: война 1877-1878 гг. (проблемы историографии и источниковедения). : диссертация ... доктора исторических наук : 07.00.09 Ленинград, 1984. 391 с. +Прил. (с.392-554)

Zubov, Sergey Edgardoviç, VII. – VIII. Asırlar Orta İdil Boyunda Göçebe Bolgarların Yerleşimi (Etnokültürel Boyut Üzerine), Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tataristan Bilimler Akademisi, Marjani Adına Tarih Enstitüsü, Kazan, (Rusya), 2006, Danışman: Prof. Dr. İvanov, V. A., Jüri: ?, Rusça, 320 s. **Зубов, Сергей Эдгардович**. Заселение кочевниками - болгарами Среднего Поволжья в VII-VIII вв. : К вопросу об этно-культурной компоненте : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.06 Казань, 2006. 320 с. ил.

СВЕДЕНИЯ «МАТИАНЕ КАРТЛИСАИ» («ЛЕТОПИСЬ КАРТЛИ» - XI В.) О ПЕРВОМ ПОХОДЕ АЛЬП – АРСЛАНА В ГРУЗИЮ¹

“KARTLI TARİHİ” (“MATIANE KARTLISAI” – XI. ASIR) NE GÖRE ALP-ARSLAN’IN GÜRCİSTAN’A İLK SEFERİ

“CHRONICLE OF KARTLI” ABOUT FIRST CAMPAIGN OF ALP-ARSLAN IN GEORGIA

DR. VASİLİ MOSİAŞVİLİ²

ÖZET

Makalede adı bilinmeyen XI. Asır müverrihi tarafından yazılan “Kartli Tarihi” (Matiane Kartlisai) adlı kaynakta Türk-Selçuklular hakkında verilen bilgiler incelenmiştir. Anılan bilgiler net ve tamdır.

Müverrih “Kartli Tarihi” (Matiane Kartlisai)’nde Liparit Eristavi’nin Greklere yardım etmek için yaptığı Dvin seferini, Selçuklu Komutanı olan İbrahim İnal’ının 1048 yılında yaptığı Pasinler seferini, Selçuklular tarafından Gence’de kurdukları düzeni, Alp-Arslan’ın Gürcistan’a yaptığı birinci ve ikinci seferini v.s. anlatmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Selçuklular, Liparit Eristavi, Gürcistan, İbrahim İnal, Akhalkalaki.

ABSTRACT

This articles deals with the relationship between of unknown historian “Chronicle of Kartli” provides important data about Turkish Seljuks. These facts are provided by him clearly and specifically.

Author of “Chronicle of Kartli” described campaign of Liparit Eristavi to Dvin for the assistance of Greeks, by 1048 battle of İbrahim İnal, military leader of Seljuks in Basiani, real situation in Ganza formed by Seljuks, the first and second battle of Alp-Arslan in Georgia and others.

Key Words: Turkish Seljuks, Liparit Eristavi, Georgia, İbrahim İnal, Akhalkalaki

---

¹. Makale I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumunda Sunulmuştur, 27-30 Eylül 2010, Kayseri.

². Akhalkalaki Devlet Yüksek Eğitim Kurumu – Kolej Öğretim Üyesi, GÜRCİSTAN

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены данные неизвестного историка XI века «Матиане Картлисаи» (Летопись Картли»), которые содержат значительные сведения о Турках – Сельджуках. Данные сведения ясные и конкретные.

Автор «Матиане Картлисаи» описывает поход Липарита Эристави на Двин в помощь Грекам, поход сельджукского полководца Ибрагима Ийналы в 1048 году в Басианский край, созданное сельджуками реальное положение в Гандзах, первый и вторые походы Альп-Арслана в Грузию и тому подобное.

Ключевые Слова: Турки – Сельджуки, Липарит Эристави, Грузия, Ибрагим Ийналы, Ахалкалаки.

Сочинение неизвестного историка XI века «Матиане Картлисаи» (Летопись Картли») содержит значительные сведения о Турках – Сельджуках. Данные сведения ясные и конкретные.

Автор «Матиане Картлисаи» описывает поход Липарита Эристави на Двин в помощь Грекам, поход сельджукского полководца Ибрагима Ийналы в 1048 году в Басианский край, созданное сельджуками реальное положение в Гандзах, первый и вторые походы Альп-Арслана в Грузию и тому подобное.

По сведениям грузинской историографии походы Турков-Сельджуков на Южный Кавказ начинаются с 30-х годов XI века. До 60-х годов Сельджуки не имели политического интереса к Грузии, ихние нашествия носили разведывательный и разбойничий характер. В этот период основными объектами нашествия Сельджуков на Южном Кавказе стали Азербайджан и Армения. Видимо, это обстоятельство стало основной причиной того, что автор «Матиане Картлисаи» ничего не говорит о нашествиях Турков-Сельджуков в Грузию до Альп-Арслана. .

К 60-м годам XI века в Грузии закончился один из периодов борьбы между феодалами и царской властью, когда центральное правительство сопоставлением интересов между группировками Азнауров временно смогло укрепить положение государства. (Очерки истории Грузии 1979: 169). Думаем, что ставшая на пути политического могущества, Грузия стала одной из считаемых сил для Сельджуков и по этому походы в 1064 и 1068 годах возглавлял лично султан Альп-Арслан. Этот факт сам по себе указывает на особые интересы Турков-Сельджуков к Грузии.

На этот раз объектом наших интересов является первый поход Альп-Арслана в Южную Грузию.

Арабские источники содержат в себе сведения о готовности этого похода. По данным Садр Ад-Дина Гусейна, Альп-Арслана в Нахичеван привёл один из Туркменских эмиров Тух-Текин. Там Альп-Арслан разделил свои войска на две части. Сам возглавил ту половину, которая должна была пойти на Грузию, а командиром второй половины назначил своего сына Мелик Шаха и доверил его Низаму Аль Мюлки. Они должны были завоевать приграничные с Византией крепости (Шенгелия 1968: 219).

По сведениям Ибн Аль Асири перед походом в Грузию от Альп-Арслана отступили жители Хойя и Селмаса, он был вынужден отправить против них войска.

Правитель Хорасана покорил их. После этого войска этой страны прибыли к нему в Нахичеван. По сведениям Мюнеджима Баши перед походом в Грузию к Альп-Арслану пришли, заявили о покорности и предложили свои услуги своими же войсками правители и эмиры Арана, Ширвана, Бабал-Аббаба и других территории. Альп-Арслан отправил своего сына Мелик Шаха и Великого Везира Низама Аль-Мюлки в Грузию. Они овладели частью крепостей и вернулись назад невредимые. После этого Альп-Арслан войсками ислама отправился в поход на Грузию. (Шенгелия 1968:220).

По данным современного турецкого историка сельджуколога Али Севима Альп-Арслан, овладев престолом, начал готовится к походам в Грузию и в Анатолию. К нему пришёл постоянный ополченец эмир Тух-Текин и дал сведения о дорогах ведущих в Анатолию. (Каврелишвили 2009: 226).

Грузинский летописец пишет «В пору дня в царствования его явился с целью набега султан Арпасаран, царь Персии. Явился неожиданно и сокрушил Кангари и Триалети и в один день набегники его достигли подступов (крепости) Квели, прошли Шавшети, Кларджети и Тао до Панаскерта. В этот же день достиг Тори и Гвивис-Хеви, а сам стал на три дня в Триалети» (Матиане Картлисаи 2008:289)

Идущий в месте с матерью и сестрой из Тао царь Баграт IV-й еле спасся от Турков-Сельджуков и переехал в Картли.

После этого похода Альп-Арслан ополчился на Ахалкалаки: «Пошли (турки) в Джавахети и подступили к Ахалкалаки, ибо азнауры месхские и Верхних (земель) отменно укрепились в Ахалкалаки и дрались три дня, потому как не был основательно обнесен Ахалкалаки стенами твердыми. Не выдержали мощного боя, вооружились жители города, отверзли ворота и схватились жестоко и перебили множество (горожан) остриями меча. Вступили в город турки и полонили бесчисленное количество христиан; захватили сокровища и добычи премного и окрасились кровью воды Ахалкалаки». (Матиане Картлисаи 2008: 289). «Матиане Картлисаи» извещает о начале нового строительства ещё недостроенных стен Ахалкалакской крепости. В 40-ых годах XI-го века, когда Липарит со своими союзниками пристал к крепости Атени, Парсман Тмогвели и Тухарисский Эристави Бешкен Джакели «Ушли в Джавахети и начали возводить стены (вокруг) Ахалкалаки, ибо в ту пору город не был огражден стенами». (Матиане Картлисаи 2008: 282).

Вышеуказанные сведения «Матиане Картлисаи» о взятии Ахалкалаки подтверждаются как грузинскими так и иностранными источниками.

По сведениям Арабского историка XI-го века Садр Ад-Дина Гусейна после взятия Сафидар-Шахра «Султан направился к другому городу, под названием Ахалкала. Стены этого города были в сто лоткей в высоту, а в ширину еще более того. С восточной, западной и северной сторон город окружали горы, на вершинах которых были неприступные крепости, а стены, о которых мы упоминали, находились на южной стороне. Перед этими стенами была полоса воды, такая, как Джеихуан по глубине. Там был мост, но осажденные подняли его, и войска ислама потеряли надежду покорить этот город.

Султан Алп-Арслан раскинул свой шатер у ворот города, усердно молился и просил [Аллаха]. Султанские войска навели большой мост, и сражение разгорелось. Тогда из города вышли два человека, которые стали взывать к милосердию и просить пощады. Они просили у султана [дать им] справедливого эмира, который не

позволял бы совершать преступления и не разрешал бы посягать на женщин. И султан направил к ним эмира Ибн Муджахиди и Абу Сумру. [Но], когда они миновали первую стену, их окружили грузины и бросились на них. Они оказались между двух огней: впереди них были мечи а сзади-вода.

К султану вошел Саваб ал-хадим в то время, когда султан молился, и сообщил, каково положение, и [сказал], что грузины набросились на мусульман и те отступили. Однако султан не прервал молитвы и завершил ее с покорностью и смирением. Затем он вышел, сел на коня и хладнокровно бросился в бой и проливал кров [врагов], пока не вступил в город и не очистил землю от их скверны.

В одной из башен этого города оставались смельчаки, сражавшиеся против султана с большим упорством. Султан приказал обложить башню дровами, поджечь ее, и они сгорели там, превратившись в золу.

Султан возвратился в свой шатер в самом лучшем состоянии и в радостном настроении. Воины ислама захватили столько добычи, что ее[количество] , ни определить, ни учесть.

Когда наступила ночь, подул сильный ветер. У башни остались горящие поленья, мы упоминали; ветер раздул пламя, разнес по городу, и он сгорел дотла». (www.vostlit.info Восточная Литература Авторы и источники на букву `X~ АЛ-Хусайни, Садр Ад-Дин).

Весьма драматична картина, которую описывает армянский историк Матеос Урхаеци в связи с взятием Ахалкалаки. Абаслан (Альп-Арслан) – пишет он «жестокими битвами окружил Ахалкалаки и штурмом взял его. Он истребил весь город, женщин, мужчин, всех священников, монашек и правителей. Весь город полил кровью. В Персию забрал в плен много парней и девушек, захватил много золота, серебра и жемчужин». (Силогава 2000: 236).

Армянский историк XIII-го века Вардан Великий в связи с этим походом пишет, Альп-Арслан «Пришел во главе ста тысяч войска, взял Ахал-кахак и Шамшудде и вступил в супружество с дочерью царя Кюрике, бывшею племянницею царя Баграта иверского (www.vostlit.info Восточная Литература, Авторы и Источники на букву `В~, Вардан Великий часть-3).

Сведения «Матиане Картлисая» о взятии Ахалкалаки Альп-Арсланом подтверждается сочинением Гиоргия Мцире «Житъе и гражданство святого и блаженного отца нашего Гиоргия Мтацминдели»: «Когда же во обличение грехов наших лев тот рыкающий, вышедший из Вавилона, крепостью мышцы своей хвляющийся, второй Навуходоносор, нечестивый суртан вышел из пределов своих на уничтожение рода христианского, в то время были мы в Ахалкалаки Джавахетском, и там были с ним все эти сироты его и сидели все перед ним. Около полудня изумление охватило его на некоторое время и тотчас как бы в испуге сказал он всем: “Ведайте, ибо гнев Божий приходит на город этот”. И велел снаряжаться всем. И как настал вечер, мы вышли и спустя три дня пришел гнев нечувствительно, о котором всем вам известно. Ибо не только что жители Ахалкалаки избиты были, но и превеликие и знатные князья и воеводы владычества нашего весьма зло избиты были и погибли». (Гиорги Мцире 1971: 174) Это известие так опечалило Баграта IV-го, что прибывший к нему на утешение Гиорги Мтацминдели сказал «Если бы не увидел святыню твою, еще немного и умер бы от печали».

Сведения о походе на Ахалкалаки имеются в одном из эпиграфических памятников называемой в научной среде «Мирашханской надписью». Текст Мирашханской надписи в русском переводе таков: «Именем Бога. Я, священник Георгий написал <это> в то время, когда [...] пришел в Гога из города Хорасан.

Ой мне, Георгию, весьма грешному. Меципа в пришел в Джавахети и пригневались все на всех из-за Христовой <вери >. Больше других увёз из Ахалкалаки-истребил и в плен увел. Все месхи азнаури внутри <города > укрепились. Парсман остался верным царю; <его > убили и всех истребили.

Господи, отпусти грехи Гохару, аминь. И всем мирашханцам отпусти <грехи >, аминь. [И меня], весьма грешного [Георгия] монаха, помяните». (Силогава 2000: 243).

Профессор Валери Силогава пишет: Мирашханская надпись является своеобразным документом, хронологической надписью, который рассказывает о первом походе Альп-Арслана в Грузию летом 1064 года и одной деталью – сведение о гибели Парсмана Тмогвели при взятии Ахалкалаки – заполняет наши знания связанные с этими известиями. (Силогава 2000: 231)

Упомянутый автором «Матиане Картлисаи» Парсман Тмогвели и Парсман из Мирашханской надписи должны быть одним и тем же лицом. Валери Силогава отмечает, что Баграт IV-ый и Парсман имели между собой шаткие и неоднородные отношения. Это ясно и недвусмысленно отражено в исторических источниках. По сведениям автора «Матиане Картлисаи» в 40-ч годах XI-го века, когда обострилось отношение между Багратом IV-ым и Липаритом Эривани «владельцами крепости являлись люди, твердо преданные Баграту, кроме Парсмана Тмогвели и Бешкена Джакели — эристава Тухарисского. Ушли в Джавахети и начали возводить стены (вокруг) Ахалкалаки, ибо в ту пору город не был огражден стенами». Однако, уже в начале 60-ых годов XI-го века Парсман является преданным лицом царя. Ясно, что он построил ограду вокруг Ахалкалаки и является владельцем города (не имея значения под каким условием – временно, как правитель, или же как имение). Он не предал царя и погиб в месте с другими защитниками города. И по этому автор надписи особо отмечает о его преданности к царю (Силогава 2000: 237).

О походе Турков – Сельджуков в Грузию упоминает эпиграфическая надпись, обнаруженная Гивием Гаприндашвили в 1957 году в пещере близ села Трехви Карельского района. По тексту сказано «Я, Леонтий Мровели, с большой трудностью устроил эту пещеру для (укрытия) образа Господня, как пристанище детей храма Руисского тяжелые дни, во времена разорений от султана Алп-Арслана. Хроником был 286» (т. е. 1066 г.). (Гаприндашвили 1961: 246).

По историческим источникам поход Альп-Арслана в 1066 году в Картли не подтверждается. Видно, что после разорения Ахалкалаки к возможной опасности готовились и в Картли. Не исключено, что после взятия Ахалкалаки и Ани, в 1066 году устроил поход в Картли один из эмиров Альп-Арслана, которого он оставил в Анатолии. А в Трехвской надписи Альп-Арслан упоминается символически, как султан Турков-Сельджуков.

После разорения Ахалкалаки грузинский летописец развитию событий описывает следующим образом: «И отправил султан из Ахалкалаки посла к Баграту; навязал ему сватовство и требовал в жены себе его племянницу. Затем повернул султан в Ани, сокрушил и забрал Ани, перебил и полонил бесчисленное множество душ и

удалился в страну свою Персию. Ани, отобрав у греков, отдал Мануче, сыну Абуласвара Племянница же Баграта, которую требовал себе султан, была дочерью брата армянского царя Квирике. Просил (о том же) Баграт (у Квирике), но отказал царь армян. Отправил Баграт (к Квирике) в качестве посланника эристава почтенного Вараз-Бакура Гамрекели. Сманил (к себе) также людей армянского царя. И вошедшего в Самшвилде царя армян Квирике и брата его Сумбата схватил в Квешском лесу и оповестили (об этом) Баграта. Он спешно отправился из Квахвтели, а схваченных представили ему под Клде-кари». (Матиане Картлисаи 2008: 289-290). После этого Баграт отобрал у царя Армянского Самшвилде и выдал свою племянницу замуж за султана Альп-Арслана. По сведениям грузинского летописца Баграт скончался не став подданным Турков-Сельджуков. А по сведениям Садр Ад-Дина Гусейна после взятия Ахалкалаки и сильную крепость возле него «Царь Грузин направил [к султану] послов и подарки и стал стучаться в двери умиротворения и прокладывать путь к оправданию. Из ставки султана с грузинскими послами отправились эмир Темир *ал-хаджиб* и Айбек *ал-хасс*. Султан написал царю грузин, что тот должен либо принять ислам, либо выплачивать джизью, и [царь] согласился на [выплату] джизьи». (www.vostlit.info Восточная Литература, Авторы и источники на букву X~, Ал-Хусаини, Садр Ад-Дин).

По данным Али Севима Альп-Арслан овладел Кангарью, Картли и Джавахети. Баграт IV-ый спасся бегством, отправил к султану посла, принял ислам и обязался выплачивать дань. (Каврелишвили 2009: 226).

По источникам указываются разные даты о первом походе Альп-Арслана в Грузию и взятие Ахалкалаки. Бондарь и Матеос Урхаеци – 1064/1065 гг; Вардан Великий 1064; Ибн Аль Асир, Аль Гуссейн, Мюнеджим Башы и Самуел Анийский 1063/64, анонимный автор 1066/1067 гг.

Иване Джавахишвили первый поход Альп-Арслана в Грузию датирует 1065 годом, (Джавахишвили 1983: 152). который был и принят в тогдашней грузинской историографией. В данный момент в той же грузинской историографии датой этого похода считается 1064 г., установленный Нодаром Шенгелия по итогам сверки разных источников. (Грузия~, Энциклопедия 1997: 116; Очерки истории Грузии 1979: 198; Шенгелия 1968: 228).

По сведениям «Матиане Картлисаи» и других исторических источников выясняется, что при своём первом походе Альп-Арслан удовлетворился лишь разорением южных районов Грузии и направился в сторону Ани.

Таким образом исторический источник XI-го века «Матиане Картлисаи» содержит в себе важные известия о первом походе Альп-Арслана в Грузию (начало, ход, маршруты, дата и итоги), которые подтверждаются и другими историческими источниками.

Литература / KAYNAKLAR

1. “Матиане Картлисаи” (Летопись Грузии), Картлис цховреба (История Грузии), Главный редактор Р. Метревели, Тб., 2008 (на груз. яз.)/”Matiane Kartlisai”(Letopis Gruzii), Kartlis Tskhovreba(İstoria Gruzii), Glavnii Redaktor R. Metreveli, Tb., 2008(Na Gruz. Yaz.)

2. “Грузия”, Энциклопедия, 1, Тб., 1997 (на груз. яз.)/”Gruziya” Entsiklopedia, 1, Тб., 1997 (Na Gruz. Yaz.)
3. Очерки истории Грузии, Т. II, Тб., 1979 (на груз. яз.)/Оçerki İstorii Gruzii, Т. II, Тб., 1979, (Na Gruz. Yaz.)
4. Георгий Мцире, Житье Гиоргия Мтацминдели “Древнегрузинские агиографические памятники”, книга II (XI-XVss.), под редакцией Ильи Абуладзе, Тб., 1971 (на груз. яз.)/Giorgi Mtsire, Jitye Giorgia Mtatsmindeli “Drevnegruzinskie aგიოგრაფიçeskie pamyatniki”, kniga II (XI-XV ss.), pod redaktsiei Ilyi Abuladze, Тб., 1971, (Na Gruz. Yaz)
5. И. А. Джавахишвили, История Грузинского народа, Т. II, Тб., 1983 (на груз. яз.)/İ.А. Cavakhişvili, İstoria Gruzinskogo Naroda, Т. II, Тб., 1983 (Na Gruz Yaz.)
6. Н. Н. Шенгелия, Сельджуки и Грузия в XI веке, Тб., 1968 (на груз. яз.)/N. N. Şengelia, Seldjuki i Gruzia v XI veke, Тб., 1968 (Na Gruz. Yaz.)
7. В. И. Силогава, Один Эпиграфический Памятник О Нашествии Турок-Сельджуков В Грузию XI Века (Мирахшанская надпись), Аспиндза на границе Самцхе и Джавахети, Ахалцихе, 2000 (на груз. яз.)/V. İ. Silogava, Odin Epigrafiçeskiı pamyatnik o našestvii Turok- Seldjukov v Gruziyu XI Veka (Miraşkhanskaya Nadpis), Aspindza na granitse Samtskhe i Cavakheti, Akhaltsikhe, 2000 (Na Gruz. Yaz.)
8. Г. Гаприндашвили, строительная надпись Леонтия Мровели 1066 г. из Трехвинских пещер, Моамбе отделении общественных наук при Академии наук Грузинской ССР, 1, Тб., 1961(на груз. яз.)/G. Gaprindaşvili, stroitelnaya nadpis Leontia Mroveli 1066 g. İz Trekhvskih peşer, Moambe otdelenia obşestvennikh nauk pri Akademii nauk Gruzinskoı SSR, 1, Тб., 1961 (Na Gruz. Yaz)
9. Р. Каврелишвили, Али Севим об отношениях сельджуков и армян, Доклады республиканской научной конференции посвященные к 110 летию рождения Академика Серги Джикия, Тб. 2009(на груз. яз.)/R. Kavrelişvili, Ali Sevım ob otnoşeniah seldjukov i armyan, Dokladi respublikanskoı nauçnoi konferentsii posvyaşyonniye k 110 letiyu rojdenia Akademika Sergi Djikia, Тб., 2009 (Na Gruz Yaz.)
10. www.vostlit.info.

THE EUROPEAN UNION’S BLACK SEA REGION POLICY**AVRUPA BİRLİĞİ’NİN KARADENİZ BÖLGESİ POLİTİKASI****ПОЛИТИКА ЕВРОСОЮЗА К ЧЕРНОМОРСКОМУ РЕГИОНУ**

Yrd. Doç. Dr. Haydar EFE*

Özet

Bulgaristan ve Romanya’nın AB’ye girmesinden sonra, Karadeniz Bölgesi Avrupa Birliği için daha önemli hale geldi. İlk olarak, Avrupa Birliği Karadeniz Bölgesi’nde istikrar ve güvenliğe çok önem vermektedir. Çünkü bu bölgede terörizm, organize suçlar, “Dondurulmuş Çatışmalar”, yasadışı göç gibi pek çok güvenlik sorunu vardır.

Öte yandan, bu bölgedeki enerji ve ulaşım yolları AB’nin enerji güvenliği açısından çok önemlidir. Bundan başka, Avrupa Birliği ile bölge ülkeleri arasında önemli ticari ve ekonomik ilişkiler vardır. AB bölge ülkelerini siyasi ve ekonomik reformlarını gerçekleştirme çabalarında onları desteklemekte ve ekonomik kalkınma çabalarına destek olmaktadır. Bu kapsamda, “Avrupa Komşuluk Politikası”, “Karadeniz Sinerjisi” ve “Doğu Ortaklığı” AB’nin Karadeniz Bölgesi’ne yönelik politikalarında en önemli araçlardır.

Anahtar Sözcükler: Avrupa Birliği, Karadeniz Bölgesi, Karadeniz Sinerjisi, Doğu Ortaklığı

Abstract

After accession of Romania and Bulgaria to the EU in 2007, the Black Sea region has become more important for the European Union. First of all, the European Union attaches much importance to stability and security in the Black Sea region. Because, there are many security problems which could easily affect the European Union such as terrorism, organized crime, “Frozen Conflicts” and illegal migration in this region.

On the other hand, energy and transportation routes in this region are very important for the EU’s energy security. Furthermore, there are important trade and economic relations between the European Union and the countries of the region. The EU supports to the countries of the region in their efforts making economic and political reforms and provides supports to their economic development efforts. In this context, “European Neighbourhood Policy”, “Black Sea Synergy” Programme and “Eastern Partnership” are most important instruments in the EU’s policies towards the Black Sea region

Key words: European Union, Black Sea region, Black Sea Synergy, Eastern Partnership

PEZİOME

После вступления Болгарии и Румынии в ЕС, черноморский регион приобрёл особое значение для Европейского Союза. Впервые для ЕС безопасность и стабилизация в черноморском регионе стал важнейшим фактором. Этот регион для ЕС является источником опасения на пути предотвращения организованной преступности и распространения терроризма. С другой стороны, он для ЕС значительный терминал энергоносителей и транспортирований.

ЕС важный партнёр государств черноморского региона в сферах экономики и торговли, он поддерживает их на пути развития демократических и экономических реформ. В рамках этого проекта в 2007 году по инициативе ЕС началась программа “Черноморское синержи” и в итоге ЕС принял план “Восточное партнёрство” для поддержания близких политических и экономических связей со странами черноморского региона.

Ключевые слова: Европейский Союз, черноморский регион, черноморское синержи, восточное партнёрство

Giriş

Karadeniz Bölgesi, Balkanlardan Kafkaslara ve Ukrayna'dan Anadolu'ya kadar uzanan bölge olarak tanımlanmaktadır (King,2009:2). Bu bölgede Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya ve Gürcistan Karadeniz'e kıyıdaş devletlerdir. Karadeniz'e kıyısı olmayan Azerbaycan, Ermenistan, Moldova ve Yunanistan ise bölgeyle olan yakın tarihsel, ekonomik, kültürel ve siyasi bağları ve bölgeye olan yakınlıkları nedeniyle bölgeye ait kabul edilmektedirler (European Commission, Black Sea Synergy Initiative, 2007). Bölgenin bir diğer önemli özelliği de “politik, ekonomik ve kültürel olarak ve ülkelerin biçimleri ve boyutları bakımından” heterojen olmasıdır. Şöyleki, bu bölgenin “onu bölen denizden başka çok az ortak şey olan” bir bölge olduğu söylenir(Emerson,2008:257).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte pek çok yeni devletin ortaya çıktığı Karadeniz Bölgesi, Avrasya doğu-batı ve kuzey-güney ticaret ve enerji yollarının kesişim noktası üzerinde önemli bir transit bölge olarak, günümüzde büyük güçlerin dikkatlerinin üzerinde yoğunlaştığı önemli bir bölgedir(King,2009:5).

1990'ların başından beri bölge ülkeleriyle temasa geçen Avrupa Birliği, özellikle TACIS programıyla, bölgenin ekonomik ve siyasi dönüşümünü sağlayacak pek çok projeye destek olmuştur. AB'nin 2007 yılındaki son genişleme dalgasıyla Karadeniz'e kıyısı bulunan iki devlet olan Bulgaristan ve Romanya'yı içine alması sonrasında, Avrupa Birliği'ne iyice yakınlaşan bölgenin AB ile artan karşılıklı ekonomik ve siyasi ilişkileri Avrupa'nın bölgeye olan ilgisini artıran diğer bir önemli gelişmedir.

Günümüzde, Avrupa Birliği, Karadeniz Bölgesindeki komşularının istikrar ve güvenliği ile daha yakından ilgilenmektedir. Çünkü, bu bölgede oluşan herhangi bir istikrarsızlık, söz konusu bölgeyle komşu ve sınırdaş olması itibarıyla Avrupa Birliği'ni yi doğrudan etkilemektedir. Heterojen ve pek çok bakımdan farklı olan bu bölgenin nadir benzerliklerinden birisi, bölgedeki devletlerin büyük çoğunluğunun AB'ye üye olmak yada AB ile daha sıkı bağlar kurmak istemesidir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden hemen sonra 1990'ların başından beri bölge ülkeleriyle ilişkilerini artırarak devam ettiren Avrupa Birliği, 90'lı yıllar boyunca bölge

ülkelerinin demokrasiye ve serbest piyasa ekonomisine geçişini sağlamak için oluşturulan TACIS programı kapsamında teknik yardımlar yapmıştır.

Günümüzde ise Hendelson ve Weaver''ın ifade ettikleri gibi Avrupa Birliği, Karadeniz Bölgesi ile tekli ilişki yerine çoklu resmi ilişkilere sahiptir. Bu kapsamda, Birlik, pek çok politikayı aynı anda uygulamakta ve güvenlik, çatışma önleme, demokrasi, insan hakları, ekonomik işbirliği, enerji gibi konulara öncelik vermektedir (Henderson and Weaver,2010:1).

AB'nin Karadeniz Bölgesi'ne yönelik politikaları içinde "Avrupa Komşuluk Politikası"(2004)," Karadeniz Sinerjisi"(2007) "Doğu Komşuluğu"(2009) politikaları öne çıkmaktadır. Bu sayılan girişimlerle AB, bölgede demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını daha fazla teşvik etmekte; bölgedeki istikrar ve güvenliği sağlamaya yönelik çabaları desteklemekte, ekonomik ve ticari işbirliğini artırarak bölgenin kalkınmasına ve refahına katkıda bulunmaktadır.

Karadeniz Bölgesi'nin AB için Önemi ve AB'nin Bölgedeki Çıkarları

Doğal kaynaklar bakımından zengin ve stratejik olarak Avrupa, Orta Asya ve Orta Doğu'nun kesişme noktasında konumlanan Karadeniz Bölgesi, aynı zamanda, Avrupa'ya kadar uzatılması planlanan enerji ve ulaşım hatlarıyla Avrupa Birliği açısından kilit bir bölgedir. Öte yandan, fırsatlar kadar sorunlarıyla da Avrupa'ya yakınlaşan bu bölge, terörizm, organize suçlar, yasadışı göç ve dondurulmuş çatışmalar gibi pek çok sorunla boğuşmaktadır. Bölgenin varolan bu sorunlarının AB'yi de doğrudan etkileyebileceği düşünüldüğünde bu bölgenin yukarıda sayılan sorunlarının çözümü "ilgili ülkelerin vatandaşlarının yararına olmasının yanı sıra tüm Avrupa'daki refah, istikrar ve güvenliğe de katkı yapacaktır" (European Commission, Black Sea Synergy Initiative, 2007).

Karadeniz Bölgesi bir enerji koridoru olarak AB'nin enerji güvenliğini sağlamasına çok değerli katkılarda bulunabilir. Üstelik bölge ülkeleri de, AB gibi enerji arzını çeşitlendirme ve Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltmak amacındadırlar. "AB, yalnız bu bölgenin enerji ihracat altyapısını AB'ye bağlanmasıyla ilgilenmez, aynı zamanda ortak yönetim yapıları yoluyla bölgenin siyasi ve ekonomik olarak AB'ye bağlanmasıyla da ilgilenir"(Mangott and Westphal, 2008,154).

AB, Karadeniz Bölgesi'nde ilk olarak demokrasiyi desteklemeye yönelik olarak serbest ve adil seçimler yapılmasına ikinci olarak da sivil toplumun inşa edilmesine çalışmaktadır. Devlet kurumlarının işlerliğini sağlama da bir başka amaçtır (Cornell ve Jonsson,2008:239). Ayrıca, AB'nin son genişlemesi bölgedeki dondurulmuş çatışmaları da AB'nin kapisına getirmiştir. Bu kapsamda Karadeniz Bölgesi'nde istikrarı sağlamak AB'nin bölgeye yönelik önemli önceliklerinden biridir (Cornell et al,2006:6).

Bölgedeki her ülkeyi bir şekilde ilgilendiren dondurulmuş çatışmaların bulunması Avrupa kıtasındaki istikrarı da olumsuz etkilemektedir. Transdinyester Çatışması, Rusya ile Gürcistan arasında Abhazy ve Güney Osetya Çatışması ve Azerbaycan ve Ermenistan arasında Dağlık Karabağ Çatışması bölgedeki ekonomik ve siyasi işbirliğini olumsuz etkilemektedir (Emerson,2008:258). Shelest'e göre, demokrasi, barış, istikrar ve güvenliği sağlama amacı AB'nin yakınındaki bütün bölgeler için geçerliyse de AB'nin doğu kanadında bulunan bu bölge için bu "daha acil" bir konudur. Transdinyester, Abhazy, Güney Osetya ve Dağlık Karabağ sorunlarının hiçbirine çözüm bulunamamıştır ve bu çatışmalar bölgede terörizm,yasadışı göç ve suç oranlarını artırmaktadır. Bu kapsamda Avrupa Birliği bölgede arabulucu olarak önemli roller oynayabilir (Shelest,2012). Ancak, söz konusu çatışmalara çözüm bulma çabalarına katılma konusunda pek istekli

davranmayan Avrupa Birliği, dondurulmuş çatışmaların AB sınırına en yakın olanı Transdinyester Çatışması'na müdahil olmuştur. Bu kapsamda, Moldova, Transdinyester, AGİT, Rusya ve AB ve ABD'den oluşan "5+2 formatındaki görüşmelere katılmaktadır(www.ikv.org.tr, 2012). Bu durum, Avrupa Birliği'nin bölgedeki diğer dondurulmuş çatışmaların çözümüne de katkı sunması beklentilerini artırmaktadır.

Avrupa Birliği askeri güvenlikle ilgilenmekten çok, yasadışı göç, insan ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi sorunlarla mücadeleyi Karadeniz Bölgesi'ndeki öncelikli görevi olarak belirlemiştir(Cornell et al,2006:60-61).

Öteyandan, Karadeniz Bölgesi'nde Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan bütün devletlerde şeffaf yönetim, rüşvet ve politik istikrarsızlık gibi pek sorun mevcuttur. vardır. Politik istikrarsızlık ve yönetim zafiyeti, tıpkı Dondurulmuş çatışmalar gibi bölgedeki ticari ve ekonomik ilişkileri ve sürdürülebilir kalkınmayı engelediği gibi Karadeniz Bölgesi'ndeki devletler arasındaki işbirliğini de zorlaştırmaktadır (Fischer, 2009: 337).

Cornell'e göre, Avrupa Birliği, günümüzde Karadeniz Bölgesi'ne yönelik üç tür stratejisi vardır. Bunları, AB üyeliği bu kapsamda Türkiye ile Birliğe katılım müzakereleri yapılmaktadır (Çok etkili bir politika olmakla birlikte genişleme politikasının da sınırları vardır. Romanya ve Bulgaristan'ın üyeliği sonrasında AB kısa vadede bölge ülkelerini Birliğe almak istememektedir); Avrupa Komşuluk Politikası ve Rusya ile stratejik ortaklık kapsamında ikili olarak anlaşılan 'Dört Ortak Alan' (çevresel ve ekonomik sorunlar; özgürlük, güvenlik ve adalet; araştırma, eğitim ve dış güvenlik) şeklinde sıralamak mümkündür (Cornell et al,2006:113). 2007'deki genişleme sonrasında genişleme yorgunu olan Avrupa Birliği, bölge ülkelerinin kısa ve orta vadede AB'ye üye olmalarını istememektedir. Ancak bu politika bir takım sorunları ve düşkünlüklerini beraberinde getirmektedir. Gürcistan, Moldova ve Ukrayna gibi ülkeler kendilerine Avrupa Birliği tarafından bir "üyelik perspektifi" verilmemesinden dolayı hayal kırıklığına uğramışlardır. Özellikle, Gürcistan, AB'ye üyelik konusunda en çok çaba harcayan ülkelerden biridir. Emerson, bölgedeki devletlerin demokrasiye ve serbest piyasa ekonomisine dönüşümlerinin tam olarak sağlanması için AB'nin "üyelik" teşviğinin olmamasını Avrupa Komşuluk Politikası'nın ciddi bir handikapı olarak görmektedir (Emerson,2008:258).

Birlik üyeliğine aday ve katılım müzakereleri yapan Türkiye, Avrupa Birliği'nin Karadeniz Bölgesine yönelik politikalarında AB'nin en önemli yardımcısidir. Zira, AB'nin bölgeye yönelik demokrasi, insan hakları, güvenlik ve istikrar, bölgenin ekonomik kalkınması ve ekonomik ve ticari işbirliğinin artırılması gibi amaçları aynı zamanda Türkiye tarafından da paylaşılmaktadır. Bu kapsamda, AB bölge istikrarına ve işbirliğine önem veren Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (KEİÖ) kurulmasına öncülük eden Türkiye ile işbirliğine özel önem vermelidir.

Günümüzde Avrupa Birliği, bölgesel işbirliği ve entegrasyonu Karadeniz Bölgesi'ndeki istikrar, demokratikleşme ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı sağlamak için bir araç olarak görmektedir(Fischer,2009:341). Dolayısıyla Avrupa Birliği, çeşitli işbirliği programları yoluyla Karadeniz Bölgesinde demokratik ve ekonomik reformları teşvik etmekte; bölgenin istikrar ve kalkınmasını desteklemektedir (European Commission, Black Sea Synergy Initiative, 2007). Bu kapsamda, AB'nin Karadeniz Bölgesi politikası içinde INOGATE (Avrupa'ya Devletler arası Petrol ve Gas Nakli) programı, TRACECA (Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru), ulaştırma üzerine Karadeniz PETra (Pan-

Avrupa Ulaşım Alanı) programları ve DANBLAS (Tuna-Karadeniz Çevre Görev Gücü) girişimlerinin geliştirilmesi çok önemlidir (Mecar, et al,2011).

Avrupa Komşuluk Politikası ve Karadeniz Bölgesi

Genişleme politikasının sınırlarına dayanması üzerine Birlik, 2003 yılında kısa vadede üyeliğe almayacağı ülkelere yönelik Avrupa Komşuluk Politikası'nı (AKP) geliştirdi. Avrupa Komşuluk Politikası'nı geliştirmede Avrupa Birliği'nin temel amacı AB'nin genişleme sürecine kabul edilmeyen ülkelere yardım ederek, Birliğin çevresinde demokratik istikrarlı ve müreffeh ülkeler halkası oluşturmaktır. Bu politika ile Avrupa Birliği, komşu ülkelerin istikrar, güvenlik ve ekonomik kalkınmalarını desteklemektedir. Karadeniz Bölgesi'ndeki devletlerden Ukrayna, Moldova, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, bu politika kapsamında iken, Rusya ile AB'ye üyelik müzakereleri devam eden Türkiye üye değildir.

Avrupa entegrasyonunun yalnızca üyelikle sona ermemesi gerektiğini düşünen AB, Avrupa Komşuluk Politikası ile bölge ülkelerini Avrupa-Atlantik yapılarına entegre ederek Rusya'nın etkisinden kurtarmayı amaçlamaktadır(Kempe,2008:4). Ancak, Avrupa Birliği bu amaçlarını gerçekleştirmek için Karadeniz ülkeleriyle ilişkilerinde INOGATE, TRACECA ve PETRA gibi mevcut çok taraflı işbirliği girişimlerini geliştirmeli ve bunların yanı sıra yeni girişimlerde de bulunmalıdır.

Cornell ve Jonsson'un ifade ettikleri gibi, varolan ilişkilerin ötesine geçerek daha derin bir siyasi ilişki ve ekonomik entegrasyon öneren AKP, demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, iyi yönetim, piyasa ekonomisi ilkeleri ve sürdürülebilir kalkınma gibi konuları öncelik olarak alan bir "ayrıcılıklı bir ilişki" amaçlamaktadır(Cornell ve Jonsson, 2006:24).

Son dönemde Avrupa Komşuluk Politikası'nda değişikliğe giden AB, AKP üyelerini reformlarını yapmaya daha fazla teşvik etmek için "ne kadar çok reform o kadar çok destek" ilkesini benimseyerek yukarıda sayılan hedefleri gerçekleştirmede bölge ülkeleri içinde daha gayretli olan ülkelere daha fazla yardım yapmayı kararlaştırarak üye ülkeleri reformlar konusunda daha fazla teşvik etmektedir (www.ikv.org.tr , 2012)

"Karadeniz Sinerjisi"nin Bölge Açısından Önemi

Ulaştırma, enerji, çevre, deniz yönetimi, balıkçılık, göç, organize suçlarla mücadele, bilgi toplumu ve kültürel işbirliği gibi alanlardaki bir dizi somut girişim ile "Karadeniz Sinerjisi" programını geliştiren Avrupa Birliği, demokratik ve ekonomik reformları özendirerek, istikrarı desteklemek, kalkınmayı teşvik etmek; sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerini desteklemek ve bölgedeki çatışmaların çözümünü mümkün kılacak bir ortam yaratmak amaçındadır (Black Sea Synergy, <http://ec.europa.eu>, 2010). Bu kapsamda, Karadeniz Sinerjisi'nin temel amacı Karadeniz Bölgesi'nde ve bölge ile Avrupa Birliği arasında işbirliğini geliştirmektir. Sinerji, ulaşım, enerji ve iletişim altyapısının geliştirilmesini ve birbirine bağlanmasını amaçlamaktadır. "Sinerji, enerji üreticileri, tüketiciler ve transit ülkeler arasındaki enerji kaynaklarına ve piyasalara adil girişi garanti etmek ve enerji güvenliğini ve çevresel sürdürülebilirliği artırmayı amaçlayan diyalogu da teşvik etmektedir" (Joint Statement of Ministers of foreign affairs of the EU and of the Wider Black Sea Area,<http://ec.europa.eu>).

Karadeniz Sinerjisi, aynı zamanda, Avrupa Komşuluk Politikası'ndan ve bölge ülkeleriyle ilişkilerde uygulanan diğer AB politikalarından yararlanmakta, Karadeniz denizcilik politikaları üzerine diyalogu güçlendirmekte ve bölgesel balıkçılık yönetim

işbirliği çabalarına destek olmaktadır. Ayrıca, bölgede oluşabilecek felaketlerin önlenmesi ve yönetiminde, su kalitesinin iklim değişimi ile mücadelede işbirliği yeteneklerini geliştirmek için bir çerçeve de sağlamaktadır. Bu kapsamda, “Karadeniz bölgesel işbirliğine AB’nin artan ilgisi istihdam ve sosyal işlerin yanı sıra ticaret, bilim ve teknoloji, araştırma, kültür ve eğitim alanlarında da bölge ülkelerinin yararına olacaktır”(Joint Statement of Ministers of foreign affairs of the EU and of the Wider Black Sea Area, <http://ec.europa.eu>).

Karadeniz bölgesinde bölgesel seviyede koordine eylem gerektiren önemli konular vardır. Bunlar enerji, ulaşım, çevre, dolaşım ve güvenlik gibi önemli sektörlerdir. Bölgedeki gelişmiş bölgesel işbirliği doğrudan uzun süreli çatışmaları çözmese de bölge devletleri arasında daha fazla karşılıklı güven ortamı oluşmasına katkıda bulunabilir (Joint Statement of Ministers of foreign affairs of the EU and of the Wider Black Sea Area, <http://ec.europa.eu>).

2004’den şimdiye kadar Moldova, Ukrayna ve üç Güney Kafkas ülkesi ile “bütünüyle ikili faaliyetler çerçevesinde inşa edilen Avrupa Komşuluk Politikası’nın Doğu bölümüne çok taraflı bölgesel bir boyut katan” (Emerson,2008:254) Karadeniz Sinerjisi, “demokrasi, insan hakları ve iyi yönetim, güvenlik ve istikrar, dondurulmuş çatışmalar, ulaştırma, enerji, çevre, balıkçılık, denizcilik politikası, ticaret, araştırma ve eğitim altyapıları, bilim ve teknoloji ve bölgesel kalkınma gibi bir dizi öncelikli alanda varılması gereken kısa ve orta vadeli hedefler ortaya koymuştur (European Commission, Black Sea Synergy Initiative, 2007).

Öte yandan, Rusya’nın, Avrupa Komşuluk Politikası’nın dışında olduğunu, ancak Avrupa Komşuluk Politikası eylem planlarıyla bazı benzerlikler taşıyan dört ‘ortak alanların’ derinleştirilmesi için AB ile ikili bir programa sahip olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Emerson’un belirttiği gibi Karadeniz Sinerjisi, Avrupa Birliği’ni hem Avrupa Komşuluk Politikası ülkeleri hemde Rusya ile daha fazla yakınlaştıracaktır. Şöyleki, Avrupa Birliği, Kuzey Boyutu işbirliğiyle Baltık Denizi bölgesinde Rusya ile işbirliği konusunda olumlu deneyimlerine sahiptir ve aynı gelişmeyi Karadenizde de istemektedir (Emerson,2008:254).

Avrupa Birliği’nin bölgeye yönelik politikasında en önemli araçlarından bir hiç kuşkusuz Avrupa Kafkasya Orta Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA) programıdır. Orta Asya’dan Avrupa’ya yol, demiryolu, havayolu ve deniz ulaştırma bağlantılarını konularında teknik yardım sağlayan TRACECA programı, başlangıçta bir Topluluk programı iken, 1999’dan beri hükümetlerarası yapılarla çok taraflı bir antlaşma tarafından düzenlenmiştir. Komisyon, TRACECA stratejisinin bölgesel ulaşımın geliştirilmesi için önemli bir temel oluşturacağını altını çizmektedir (European Commission, Black Sea Synergy Initiative, 2007).

Avrupa Birliği, Karadeniz Bölgesi’nde Türkiye öncülüğünde 1992 yılında kurulan ilk önemli örgüt olan ve tıpkı Avrupa Birliği gibi Karadeniz havzasının barış istikrar ve refah bölgesi olmasını amaçlayan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ) ile olan ilişkilerine özel önem vermektedir. Bu kapsamda, 14 Şubat 2008’de Kiev’de ilk kez bir araya gelerek AB ile KEİÖ arasında karşılıklı işbirliğinin geliştirilmesi olanaklarını tartışan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü’ne (KEİÖ) üye Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan, Bulgaristan, Gürcistan, Yunanistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu, Sırbistan, Türkiye ve Ukrayna dışişleri bakanları, KEİÖ-AB etkileşiminin bütün Avrupa’nın ekonomik, bilimsel ve çevresel işbirliğinin ayrılmaz bir parçası olduğunu;

KEİÖ alanı içinde faaliyet gösteren uluslararası örgütler ve kurumlar arasında entegrasyon ve işbirliği çabalarını artırarak bölgede yeni bir sinerji yaratılabileceğinin altını çizmişlerdir (Declaration of Ministers of Foreign Affairs of Member states of the Organization of Black Sea Economic Cooperation on BSEC-EU enhanced relationship, www.mid.ru, 2008). Bu kapsamda, Avrupa Birliği ile KEİÖ üyeleri arasında ulaştırma, enerji ve ticaret gibi alanlarda işbirliğinin geliştirilmesi kararlaştırılmıştır(www.mfa.gov.tr ,2012)

Avrupa Birliği'nin Karadeniz Bölgesi'yle daha fazla ilgilenmesinin Karadeniz bölgesel işbirliği potansiyelini artırabileceği konusunda anlaşılan Avrupa Birliği ve Karadeniz Bölgesi ülkelerinin dışişleri bakanları, Avrupa Birliği'nin Karadeniz Sinerjisi girişimini de bu amaca ulaşmada önemli bir araç olarak gördüklerini ve Karadeniz Sinerjisi'nin birincil görevinin Karadeniz Bölgesi'nde ve bu bölge ile Avrupa Birliği arasında işbirliğinin geliştirilmesi olması konularında anlaşılabilir(Declaration of Ministers of Foreign Affairs of Member states of the Organization of Black Sea Economic Cooperation on BSEC-EU enhanced relationship, www.mid.ru, 2008).

Avrupa Komisyonu, Karadeniz Sinerjisi'nin, Avrupa Komşuluk Politikası, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile müzakere süreci ve Rusya Federasyonu ile Stratejik Ortaklığın tamamlayıcısı olduğunun altını çizmektedir. Komisyon, Karadeniz Sinerjisi'nin yürürlüğe girişinin birinci yılı dolayısıyla Konsey ve Avrupa Parlamentosu'na gönderdiği raporda yukarıda sayılan “çevre, denizcilik politikaları ve balıkçılık, enerji, ulaştırma, iletişim, güvenliğin geliştirilmesi; araştırma, bilim, eğitim altyapısı; istihdam ve sosyal işler; göç; ticaret; demokrasi, insan haklarına saygı; iyi yönetim; organize suçlarla mücadele ve dondurulmuş çatışmaların çözümü gibi önemli konularda ilerleme sağlamayı hedefleyen Karadeniz bölgesel işbirliğini desteklediğini yinelemiştir” (Communication from the Commission to the Council and the European Parliament Report on the First Year of Implementation of the Black Sea Synergy, <http://ec.europa.eu>, 2008).

Karadeniz Bölgesi'nde demokratik siyasi sistemlerin oluşmasının bölgede barış koşullarının oluşmasına katkıda bulunacağı ve bunun da Karadeniz Bölgesi'nde ve Avrupa'da ve siyasi istikrar ve ekonomik refahı beraberinde getireceği düşünülmektedir(Fischer,2009:339) Bu kapsamda Ferrero Waldner,Karadeniz Sinerjisi girişiminin bölgedeki dondurulmuş çatışmaların çözümü için uygun şartları yaratacağını ümit ettiklerini belirtmiştir(<http://www.euractiv.com>, 2007).

Avrupa Birliği'nin Bölgeye Yönelik Doğu Ortaklık Politikası

Doğu Avrupa ülkelerine yönelik, Rusya'yı da kapsayan, Avrupa kıtasının bütünleştirilmesine yol açacak kapsayıcı bir politikaya dayanan bir Avrupa yaklaşımına ihtiyaç duyan Avrupa Birliği, ortak kurallar ve standartlar alanının Doğu Avrupalı komşularına doğru genişlemesini amaçlamaktadır. Ancak, bu otomatikman bütün Avrupalı ülkelerin sonunda AB üyesi olacakları anlamına da gelmemektedir (Duleba and Bilcik,<http://fes.sk> ,2011).

Bu kapsamda, Avrupa Konseyi, Haziran 2008'de Komisyon'u “Doğu Ortaklığı” konusunda bir öneri hazırlamaya davet etti. Komisyon Doğu Ortaklığı için önerilerini içeren bir rapor hazırladı. 7 Mayıs 2009'da Prag Zirvesi'nde Avrupa Birliği, Birlik ile Karadeniz bölgesinin devletleri olan Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna arasında ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesini hedefleyen Doğu Ortaklığı girişimini başlattı (EU eyes greater influence in Black Sea region”, <http://www.euractiv.com>, 2010).

Doğu Komşuluğu, hem Avrupa Birliği'nin hemde Karadeniz Bölgesi'ndeki ortaklarının güvenliğine ve refahına katkıda bulunmakta ve demokratik ve piyasa yönelimli reformları desteklemekte ve ayrıca, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı, azınlıkların korunması, piyasa ekonomisinin hakim kılınması ve sürdürülebilir kalkınma konularında da karşılıklı taahhütlere dayanmaktadır (Communication From the Commission to the European Parliament and the Council, Eastern Partnership, 2008).

Avrupa Komisyonu, Avrupa Birliği'nin doğu sınırlarında istikrar ve ekonomik kalkınmanın görülmesinde Avrupa Birliği'nin, hayati bir çıkarı olduğunun altını çizerek, Karadeniz Bölgesi ülkelerinin tümünün AB ile ilişkilerini geliştirmeye çabaladıklarını, bu nedenle, AB'nin Karadeniz bölgesine yönelik politikasının daha "açık ve pro aktif" olması gerektiğine vurgu yapmaktadır (Communication From the Commission to the European Parliament and the Council, Eastern Partnership, 2008).

AB'nin komşularıyla ilişkilerine yeni ve çok taraflı bir çerçeve getiren Doğu Komşuluk Politikası, Karadeniz Bölgesi'ndeki ortaklarının AB ile ikili ilişkilerinin geliştirilmesini de destekler; ortaklarının piyasa ekonomisine geçiş ve reformlar konularındaki deneyim ve bilgi paylaşımı için bir forum sağlar. Diğer yandan, Doğu Ortaklığı ile Karadeniz Sinerjisi ve bölgesel girişimler birbirini tamamlar (Communication From the Commission to the European Parliament and the Council, Eastern Partnership, 2008).

Avrupa Birliği, Doğu Komşuluğu'nu bölge ülkelerinin ekonomik ve sosyal modernizasyonuna ve bütün Avrupa kıtası ve Karadeniz Bölgesi'nin güvenlik ve istikrarına katkıda bulunacak ve Karadeniz Bölgesi'ndeki komşularının Avrupa Birliği'nin ortak değerlerini paylaşmalarına yardımcı olacak bir araç olarak görmektedir. Ancak, Rusya, Avrupa Birliği'nin Karadeniz Bölgesi'ndeki etki alanını genişletme doğrultusunda atılan yeni bir adım olarak gördüğü Doğu Ortaklığı konusunda AB ile anlaşmazlık içindedir (Duleba and Bilcik, <http://fes.sk>, 2011).

AB'nin Enerji Arz Kaynaklarını Çeşitlendirme Politikası ve Karadeniz Bölgesi

Enerji güvenliği, giderek Avrupa Birliği'nin en önemli önceliklerinden biri olmaya başlamıştır. Avrupa Birliği, enerji arz kaynaklarını çeşitlendirerek Birliğin ve ortaklarının enerji güvenliğini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, enerji ithalatı üzerine AB'nin en büyük ortağı olan ve AB'nin gazının %50'sini petrolünün %30'unu sağlayan Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak isteyen Avrupa Birliği'nin bu konudaki en yakın ortakları aynı dertten muzdarip olan Karadeniz Bölgesi'ndeki ülkelerdir.

Haziran 2006 da yaşanan Ukrayna-Rusya doğal gaz anlaşmazlığı, Avrupa Birliği'nin büyük bir bağımlılık ilişkisi içinde olduğu Rusya'ya olan güvenliğini sarsmış ve Avrupa Birliği'nin Rusya dışı enerji kaynaklarına yönelimini hızlandırmıştır (Savietz, 2009:95). Enerji arzını çeşitlendirmek, özellikle doğal gazda, Avrupa için çok önemlidir. Bu kapsamda Rusya, enerji kaynaklarına alternatif olacak önemli doğal gaz kaynakları Karadeniz Bölgesi'nde (Hazar Denizi'nde) mevcuttur. "Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'daki petrol ve doğalgaz kaynakları Avrupa'nın gelecek enerji arzı için çok önemlidir ve Karadeniz Bölgesi'nin stratejik önemine katkıda bulunmaktadır" (Cornell et al, 2006:7).

Avrupa Birliği'nin enerji konusunda bölgeye yönelik önemli girişimi Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşımacılığı (INOGATE) programıdır. INOGATE'in amacı Hazar Denizi ve Orta Asya bölgelerinin petrol ve gaz kaynaklarını Avrupa'ya ulaştırmaktır.

Dolayısıyla Avrupa'nın enerji güvenliği için kilit önemdedir. Antlaşma, Rusya hariç Litvanya'nın yanı sıra Güneydoğu Avrupa devletleri, Karadeniz ve Hazar Denizi bölgelerinin ülkelerinin dahil olduğu 21 devlet tarafından imzalandı. Ancak, Avrupa'ya enerji arzı konusunda hakim konumunu devam ettirmek isteyen Rusya, Karadeniz bölgesindeki amaçları: AB'nin Orta Asya gazına erişimini engellemek ve Ukrayna'yı bypass edecek yeni boru hatları inşa etmek, Nabucco gibi AB boruhattı planlarının hayata geçmesini engellemektir(Mangott and Westphal, 2008,159).

Enerji konusunda Avrupa Birliği'nin diğer bir girişimi ise "Bakü Girişimi"dir. Avrupa Birliği ile Karadeniz ve Hazar Denizi kıyıdaş devletlerinin ve onların komşularının katılımıyla 2004 yılında Bakü'de başlatılan girişimin amacı söz konusu ülkelerin enerji pazarlarının Avrupa Birliği pazarına entegrasyonu ve Hazar enerji kaynaklarının Avrupa'ya taşınması girişimin amaçlarıdır.

Karadeniz Bölgesi AB enerji arzı güvenliği için üretim ve iletim alanı olarak stratejik önemdedir. Bölge enerji arz çeşitlendirmesi için önemli bir potansiyel önerir ve bu nedenle AB'nin dış enerji politikasının önceliklerinden biridir. Enerji arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi, AB'nin yanı sıra Karadeniz ülkelerinin de Rusya'ya olan bağımlılığını azaltacaktır. AB yeni enerji altyapısı inşa etme ve varolanları geliştirme yoluyla enerji istikrarını artırarak, Orta Asya ve Hazar Havzası enerji kaynaklarını Karadeniz Bölgesi vasıtasıyla Avrupa'ya ulaştırılması için bölgesel ortakları ile daha yakın bir işbirliğine girmelidir(European Commission, Black Sea Synergy Initiative, 2007).

AB'nin Orta Asya ve Hazar gazını ve petrolünü, Rusya sınırları dışından Azerbaycan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyacak boru hatları planlamakta, Azerbaycan ve Türkmenistan gibi büyük enerji ihracatçısı ülkelerle uzun dönemli enerji alım antlaşmaları yapmaya çalışmaktadır. Bu kapsamda, Avrupa gaz arzını istikrarlı hale getirecek ve AB'nin Orta Asya ve Karadeniz ülkeleri ile ilişkilerini güçlendirecek olan Nabucco Projesi, eğer hayata geçerse, Türkmenistan enerji hatlarına bağlandığı zaman Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan gibi ülkelerin enerji güvenliğine de katkıda bulunacak, Rusya'ya olan bağımlılıkları azalacak ve AB ile entegrasyonları ve bağımsız davranabilme yeteneklerini artıracaktır. Ayrıca, önemli bir bölge ülkesi olan Türkiye'nin bölge ve Avrupa için bir enerji terminali olma amacına da katkıda bulunacaktır(Kuchins and Petersen, 2009:72).

Sonuç

AB'nin Karadeniz Bölgesi'ne yönelik politikasının temel amacı, Birliğin doğusunda demokratik, iyi yönetilen, istikrarlı ve müreffeh devletlerden oluşan bir ülkeler halkası oluşturmaktır. Bu nedenle, enerji arz kaynaklarını çeşitlendirmede, Bölge ülkelerinin en önemli ekonomik ve ticari ortağı olarak, bölgenin gelişen büyük pazar potansiyeline ihtiyaç duyması, Karadeniz Bölgesi'nde barış ve güvenliğin tesis edilmesi, bölgesel işbirliği ve bölgenin ekonomik olarak kalkınması, AB'nin bölge için temel politika hedeflerinden birkaçıdır. Avrupa Komşuluk Politikası, Doğu Ortaklığı ve Karadeniz Sinerjisi, Avrupa Birliği'nin bölgeye yönelik bu hedefleri gerçekleştirmesinde en önemli araçlarıdır.

Avrupa Birliği, bölgeye yönelik olarak geliştirdiği bu araçları etkin bir şekilde kullanarak bu ülkelerin serbest piyasa ekonomisine geçişine, demokratik devlet yapısına kavuşmalarına ve Avrupa Birliği ile entegrasyon çabalarına daha fazla destek olmalıdır. Ayrıca, bölgedeki çatışmalara çözüm bulma çabalarına daha etkin olarak katılmalıdır. Avrupa Birliği'nin bölgeyle daha fazla ilgilenmesi bölgenin barış, istikrarına ve refahına

katkıda bulunurken, istikrarlı ve müreffeh bir Karadeniz bölgesi hem AB'nin istikrar ve refahına hem de uluslararası ve barış ve güvenliğe katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

ASTROV Vasily and Peter Havlik, "Economic Development in the Wider Black Sea Region", The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives, (Ed. Daniel Hamilton and Gerhard Mangot) <http://www.ceps.be/book/wider-black-sea-region-21st-century-strategic-economic-and-energy-perspectives> , (Erişim 09.09.2011)

"Avrupa Komisyonu 2012 Yılı Avrupa Komşuluk Paketini Açıkladı", http://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/40-2012_komsuluk_politikasi_paketi.pdf (Erişim 14.09.2012)

Communication from the Commission to the Council and the European parliament Black sea synergy-A new regional cooperation initiative COM/2007/0160 final

CORNELL, Svante Anna Jonsson, Niklas Nilsson, Per Haggström, "The Wider Black sea Region: An Emerging Hub in European Security", Silk Road Paper December 2006, Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Studies Program, http://www.silkroadstudies.org/new/docs/Silkroadpapers/0612Blacksea_P.pdf (Erişim, 02.11.2011)

CORNELL Svante and Anna Jonsson, "Expanding the European Area of Stability and Democracy to the Wider Black Sea Region", The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives, (Ed. Daniel Hamilton and Gerhard Mangot) ss.225-250 <http://www.ceps.be/book/wider-black-sea-region-21st-century-strategic-economic-and-energy-perspectives> , (Erişim 09.09.2011)

Communication From the Commission to the European Parliament and the Council, Eastern Partnership, SEC (2008) 2974, COM (2008) 823 final

Communication from the Commission to the Council and the European Parliament Report on the First Year of Implementation of the Black Sea Synergy, Brussels, 19.06.2008 COM (2008) 391 final

"Declaration of the Ministers of Foreign Affairs of the Member States of the Organization of the Black Sea Economic Cooperation on a BSEC-EU enhanced Relationship", (Special Meeting of the BSEC Council of Ministers of Foreign Affairs, Kyiv, 14 February 2008), <http://www.mid.ru> , (Erişim 30.10.2011)

DULEBA Alexander and Vladimir Bilcik, "Toward a Strategic Regional Framework for the EU Eastern Policy", Policy Paper, Bratislava 2010, <http://www.fes.sk> , (Erişim,09.09.2011)

EMERSON, Michael "The EU's New Black Sea Policy", The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives, (Ed. Daniel Hamilton and Gerhard Mangot) 2008, ss.253-276 <http://www.ceps.be/book/wider-black-sea-region-21st-century-strategic-economic-and-energy-perspectives> , (Erişim 09.09.2011)

"EU seeks stronger energy ties with Black Sea nations", 12 April 2007, <http://www.euractiv.com/energy/eu-seeks-stronger-energy-ties-black-sea-nations/article-163093> , (Cited on 05.05.2012)

“EU eyes greater influence in Black Sea region”, 25 February 2010, <http://www.euractiv.com/regional-policy/eu-eyes-greater-influence-black-sea-region-news-283987> ,(Cited on 01.06.2012)

FISCHER, Sabine “The European Union and security in the Black Sea region after the Georgia Crisis”, Southeast European and Black Sea Studies, Vol.9, No.3, September 2009 ss.333-349

HENDERSON, Karen, Carol Weaver, The Black Sea Region and EU Policy: The Challenge of Divergent Agendas, Ashgate Publishing 2010 http://books.google.com.tr/books?id=U30skV5UTaoC&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#V=onepage&q&f=false (Erişim 01.01.2012)

Joint Statement of the Ministers of Foreign Affairs of the Countries of the European Union and of the Wider Black Sea Area, http://www.eeas.europa.eu/blacksea/doc/joint_statement_blacksea_en.pdf (Erişim 30.10.2011)

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, <http://mfa.gov.tr/Karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei.tr.mfa> , (Erişim14.09.2012)

KEMPE Iris, “The EU and its Neighbours: In Search of New Forms of Partnership”, International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs Vol. XVII, No. 4/2008, ss. 3-19

KING, Charles “ The Wider Black Sea Region in the Twenty First Century”, The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives, (Ed. Daniel Hamilton and Gerhard Mangot) ss.1-19 <http://www.ceps.be/book/wider-black-sea-region-21st-century-strategic-economic-and-energy-perspectives> , (Erişim 09.09.2011)

KUCHİNS Andrew C. and Alexandros Petersen “Turkey, Russia, The Black Sea, The Caucasus and Central Asia” Turkey’s evolving Dynamics Strategic Choices for US-Turkey Relations (Director: Stephen J.Flanagan) ss. 61-72 http://csis.org/files/media/isis/pubs/090408_flanagan_turkeyreport_web.pdf (Erişim 03.03.2011)

MANGOTT Gerhard and Kirsten Westphal “The Relevance of the Wider Black Sea Region to EU and Russian Energy Issues”, The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives, (Ed. Daniel Hamilton and Gerhard Mangot) ss.147-176 <http://www.ceps.be/book/wider-black-sea-region-21st-century-strategic-economic-and-energy-perspectives> , (Erişim 09.09.2011)

MECAR, Miroslav, Marcel KORDOS and Nad’a STEFKOVA, “EU and Black Sea Regional Cooperation: Current Prospects of BSEC”, <http://www.mfa.gov.tr/eu-and-black-sea-regional-cooperation-current-prospects-of-bsec-tr.mfa> (Cited on 28.10.2011)

SHELEST, Hanna “ The Black Sea Region and the European Union Enlargement”, http://niss.academia.edu/HannaShelest/Paper/336262/The_Black_Sea_Region_and_the_European_Union_Enlargement (Cited on 06.06.2012)

**REFLECTION OF ANCIENT ALTAI-INDO-EUROPEAN TIES IN
CULTURE AND LANGUAGE OF YAKUTS****ОТРАЖЕНИЕ ДРЕВНИХ АЛТАЕ-ИНДОЕВРОПЕЙСКИХ СВЯЗЕЙ В
КУЛЬТУРЕ И ЯЗЫКЕ ЯКУТОВ****YAKUTLARIN DILI VE KÜLTÜRÜNDE ESKİ ALTAY-HINT-AVRUPA
BAĞLANTILARININ İNCELENMESİ**

Prof. Dr. Anatoly GOGOLEV

ÖZET

Her bir ulusun etnik genetiği uzun ve çeşitli etnik süreçlerin sonucudur. Bu tespit özellikle altı dil ailesi için geçerlidir: Afrika-asyatik, Karvelyen, Hint-Avrupa, Ural, Altay ve Dravinsky dil aileleri. Eski zamanlarda, bu dil aileleri birbiriyle yakın bir ilişki içinde idiler. Bu yüzden, bu dil aileleri Nostratik dil ailesinde birleşirler. Bu dil dil ailesinin genetic yapısı çok çeşitli bağlantılı hece yapılarında mevcuttur. Etnik-gelişimin oldukça karmaşık süreçlerinin sentezinden ortaya çıkan günümüz Yakutları, etnik kökenlerinde eski ve ortaçağ Hint-Avrupa ve Altay kültürleri ve dil öğelerini barındırırlar.

Anahtar ifadeler: Nostratik dil ailesi, Altay-Hint-Avrupa bağlantıları, Yakutlar, Etnik-genetik

ABSTRACT

Ethnogenesis of each nation is a long and diverse ethnic process. This statement is mainly true for people of six language families – Afro-Asiatic, Kartvelian, Indo-European, Uralian, Altaic and Draviysky families- which were closely related to each other in ancient times. Therefore, they are united in one Nostratic language family. Genetic affinity of the Nostratic language family is found in vast variety of related morphemes. The modern Yakuts originated from the synthesis of highly complex processes of ethno-formation, in which ancient, medieval Indo-European and Altaic cultural and language elements take part.

Key words: Nostratic language family, Altai-Indo-European ties, Yakuts, Ethnogenesis.

РЕЗЮМЕ

Этногенез каждого народа является длительным и разнообразным по этническому составу процессом. Это положение особенно характерно для народов 6 языковых семей - афразийской картвельской, индоевропейской, уральской, алтайской и дравийской - между которыми в глубокой древности существовало близкое родство. Поэтому их объединяют в одну ностратическую общность. Генетическое родство ностратической общности обнаруживается в наличии в ней обширного корпуса родственных морфем. Современные якуты представляют собой итог синтеза

очень сложных процессов этнообразования, в которых участвовали древние, средневековые индоевропейские и алтайские культурно-языковые субстраты.

Ключевые слова: ностратическая языковая общность, алтае-индоевропейские связи, якуты, этногенез

Ethnogenesis of each nation is a long and diverse ethnic process. Metaphorically speaking, humankind may be compared to a conventional closed circuit consisting of multiple rings connected with one another by means of visible and invisible ties of anthropological, linguistic and cultural features. This statement is mainly true for people of six language families – Afro-Asiatic, Kartvelian, Indo-European, Uralian, Altaic and Dravidsky families- which were closely related to each other in ancient times. Therefore, they are united in one Nostratic language family [Dolgopolsky, Dybo, Terentyev, Illich-Svitch]. Genetic affinity of the Nostratic language family is found in vast variety of related morphemes. This linguistic affinity includes the basis of the main vocabulary of the six language families and covers main basic elementary concepts and realia. V.A.Dybo and V.A.Terentev associate the beginning of divergence of the once existed Nostratic language family with the Mesolithic era of Southwest Asia within XII-XI centuries BC [Dybo, Terentyev].

There is some difficulty in assessing the cultural and historical territory of extension of the Nostratic family of parent languages. That territory could be the separate region of Southwest Asia, which was at the borders of Asia Minor, Transcaucasia, Mesopotamia and Levant.

According to the Nostratic dictionary, the “leakage” (translator’s remark – in Russian “lekazha”, is an adopted word, synonym to “divergence”) of Indo-European and Afro-Asiatic languages is most archaic. Kartvelsky and Dravidsky language families are distanced more significantly from "Nostratic parent language", and Ural and Altay languages are at intermediate position. The Altay languages are more closely related to the Nostratic vocabulary, than the Urals languages. (In this case, it is probably the result of the degree of intensity of late interaction among successors of Nostratic parent language.)

Most likely, the divergence of Nostratic parent language system came to the end by the beginning of the Neolithic, about VII-VI centuries BC. A stage-by-stage dividing process took place between XII-XI and VII-VI centuries BC: a digression from an initial basis of the Indo-European-Afrasian and "Ural" dialect zone; separation of the Indo-European and Dravidsky dialects, separation of the Indo-European from Afrasian and Kartvelsky, proto-Altaysky - from Dravidsky and proto-Uralsky [Pozdnyakov].

The history of formation and development of Altay language family consisting of Turkic, Mongolian and Tunguso-Manchurian groups, is complicated by the variety of interrelations among them, that are not revealed yet.

There are two main theories concerning the family of Altay languages - genetic and typological. But nevertheless what is clear - Altay language family resulted from permanent development of proto-Altaysky dialect of Nostratic linguistic affinity in the environment (existing conditions) of Euro-Asian Northern Lands, in the process of interconnection and disintegration of tribes and of their continuous differentiation.

The westernmost territory of the Altay languages' extension was occupied by Turks, further to the East – by Mongols, whose neighbors were Tungus and Manchurians. There is no common opinion about the time of Ancient-Turkic language formation. According to a prominent Turkic expert Tenisheva Z.R., the earliest period of the formation of the Turkic parent language is defined by the beginning of I century BC, the latest period of its existence - III century AD. Since III to V centuries the basis has been separating into languages, which later passed a long way of development and at the time of the first Turkic Khaganate developed in quite mature languages.

According to linguistic, toponymic and archaeological data, ancient-Turkic tribes settled down in Sayano-Altaysky uplands, Northern and Southern regions of Western Mongolia. At the turn of III-II centuries BC those places were settled by Caucasian tribes. Thus, the people of Afanasiev archaeological culture that occupied parts of Southern Siberia at the specified time, had probable connections with the tribes of Drevneyamnoy (Eastern Europe) and Keltemiranskoy (Central Asia) cultures. And these tribes belonged to the Indo-European language family. It lasted during XVII-XIII centuries BC. Andronovtsy were followed by Karasukets in XII-VII centuries BC, then – by tagarets in VII-II centuries BC. The researches do not doubt that these tribes belonged to the Indo-Iranian language family. All it means that since the end of III century BC on the territory of Mongolia there were two ethno-cultural regions with different cultures and anthropological type of the population: Mongolians in the East, South, and Caucasians in the West. Caucasians lived in Sayano-Altaysky uplands as well [Kuzmina, Kiselev].

During the scythian-siberian period a vast territory of Gorny Altay was occupied by the Pazyryk culture, which becomes one of the recognized centers of the Irano-Saksky nomadic culture in Central Asia.

Not only toponimic and archaeological facts prove that Caucasian population, (which was partly mixed) which inhabit the specified territory till the end of the I century BC, relate to the Indo-Iranian language family, but also paleoanthropology data: in particular, it proves the anthropological relation of Karasukets and the Pamiro-Fergana type of Caucasian [Alekseev, Gohman, Tumen].

Therefore, ancient habitants of the Southern Siberia and the Western regions of Mongolia, who were the ancestors of ancient-Turkic tribes, were related neighbors of the Indo-Iranian cattle breeders, who populate East Turkestan, Kazakhstan and Central Asia since the end of the 3d century till the beginning of the 1st century AD. An important conclusion can be made from the abovesaid - ancestors of ancient Turks as well as early Turks themselves lived surrounded by ancient Indo-European ethnoses during two eras since Eneolithic times. Specifying the matter it should be noted that they were Indo-Iranian tribes.

In the Scythian time Mongoloid population of Gorny Altai, the only one in the Southern Siberia, has already intermarried with Saka-Usun Caucasian tribes, who actually became Pazyryk. Probably, the researchers, who refer the people of Pazyryk culture of Gorny Altai (V-III centuries BC) to "Saks in arrow-shaped shapkas" ("shapka" is a traditional headwear, usually a furry one – translator's remark) of North-Eastern Kazakhstan, being, in all probabilities, a part of proto-Turkic tribes, are right [Gogolev].

Artifacts of Pazyryk type were prevailing on the territory of Central Asia and East Kazakhstan. It were Pazyryks and affined tribes, that occupied a large territory to Southwest Mongolia, who had for the first time ever the elements of future ancient-Turkic

culture: in a funeral ritual - accompanying bury of horses on the North side of a bone chamber and vertically imbed oblong stones on the side of sunrise [Savinov, Novgorodova]. Analysis of the ancient-Turkic language vocabulary showed that a large number of economic, social and religious terms were borrowed by Turks from Indo-European, mainly Iranian languages [Eremeev]. But the part of this vocabulary, probably, has an ancient Nostratic basis. Besides the plot of ancient-Turkic legend, in which a wolf is the founder, hero or leader, was mainly common for the mythology of the Indo-European peoples - Hittites, Iranians, Greeks, Romans, Germans [Eremeev]. It is considered that this fact also evidences Indo-European influence on the culture of ancient-Turk tribes. All this approve the conclusion that the ethnic history of proto-Turks resulted from synthesis of two populations of Central Asia and Southern Siberia - the Indo-European (mainly Iranian speaking, Caucasian) and Altai-Turkic (Mongoloid).

In I century BC Turkic tribes were prevailing in the Eurasian steppes (the word “steppes” is common for Russian language and culture, “steppe” is an ecoregion characterized by vast plain territory without any trees – translator’s remark) and the Eastern-Iranian nomadic-cattle breeders were no more in ethnic majority. In Altai and South-Western Mongolia influence of Iranian-speaking population on ancient-Turkic tribes reflected in their genealogic legend: sons of the wolf, who was the ancestor of Turks, marry women from Iranian-speaking Turfan (East Turkestan).

How did formation of Yakut language and culture take place with such a complicated background of interrelation among ancient people of diverse ethnic groups of Central Asia and Southern Siberia?

In the year 1851 academician Otto Betlingk, the pioneer of the scientific study of Sakha language, suggested a theory, that language belonged to the most ancient Turkic dialects. Later this theory was supported by V.L.Kotvich, N.A.Baskakov, EI Ubryatova, A.M.Scherbak and by others [Kotvich, Baskakov, Werbak]. S.E.Malov held to an opinion, that Yakut language by its structure was preliterate and was formed before the VII century. He found in it "...more ancient linguistic facts than in other Turkic languages, - facts that are dating back 1500 years ago – that’s why it should be considered as one of the ancient Turkic languages [Malov]. Therefore, the ancient platform of Yakut language with standard Ancient-Turkic basis (perhaps, d - a sign in the middle of the word) and with Indo-European (Indo-Iranian) substrate, separated from the rest of the Turkic languages VI century AD and was developing independently for a long period of time. [Kloson, Sidorov]. Therefore the Indo-Aryan basis prevails in Indo-Iranian vocabulary, which is found in the Yakut language. In this regard, I would like to remind you that in the first half of II century BC Aryan language family divided into proto-Iransky and proto-Indoariysky branches. And in the first half of I century BC further differentiation of this process has led to the isolation of the North-Iranian (Scythian-Sarmatian) group from the South-Iranian group [Abaev]. Before these events (before XIII century BC) Indo-Aryan tribes OTESHI (the word “oteshi” means “to move”, “to migrate”) from the steppes of Kazakhstan and South Siberia to the South (the people of Andronov archaeological culture). Therefore, it is safe to assume, that brachicranial Caucasians with a large and flat face and middle-sized prominent nose had part in the formation of ethnogroups of Indo-Iranian origin of Gorny Altai – ethno genesis of Sakha. According to the toponomic data, the language of the Saka people, who lived in the North-Eastern Altai, was considerably archaic [Maloletka]. Therefore, this North-Iranian language due to its archaism adopted archaisms of Aryan language family. Taking into consideration the linguistic affinity of languages of Saka and Avest Iranians, it

is also important to emphasize the affinity of Saka language and the language of Vedic Aryans. Perhaps, hence the Yakut language and culture keep some substrate elements that probably came from the era of Aryan language family [Gogolev]. In this regard, it is relevant to cite the opinion of Q.H Betlingka that "easing of the basis, like the Sanskrit ... is so prevailing in the Yakut language" [Betlingk].

E.S.Sidorov relates Yakut words of Indo-Aryan origin to the archaic vocabulary of the epic and ritual songs. It is noteworthy, that the Sanskrit (Indian) parallels mainly originate from the ancient Vedic source, dating back to the ancient Indo-European parent language. There are more than two hundred bases and roots of such parallels in the Yakut language [Sidorov, Gogolev]. Let us recall that the "Vedas" is a monument of ancient-Indian literature of the late II - early I centuries BC, that consists of a collection of hymns and sacrificial formulas.

Let us exemplify some linguistic parallels: sansk. *sik* - to spray = yak. *cuuk* - dew, dampness; *smil* - to blink, to shimmer = *cum*, *simirinnee* (симирииннээ)- to blink; *tosa*-satisfaction = *myha* benefit; *akaoi* not wise akaary (*акаары*)-stupid; *ayas* (*айас*) - tireless; *ajaas* - quick, unbroken; *is* - juice, drink, is (ис) - to drink, drink; *yd* - water, wave, *yy* - water; *ostha* - lip, *yoc* - lips; *kathin* - solid, firm, *khatan* - firm, hard-tempered, *kan* (*кан*)- to be happy, *khan* (*хан*) - to be content; *jana* - person, human kind, nation, *duon* (*дьон*) - people, nation, vic-community, human kind, bees (*биус*) - a tribe; *dhenu* - cow, *тинэхэ* - trehtravaya cow, calf and etc. It should be emphasized once again, that religious terms prevail in these parallels. In support of this thesis, the terms *aar* (*аар*) and *kereh* (*кэрэх*) can be good examples. So, for instance, *Aar toyon* (*Аар тойон*) - the highest godship, the creator and the overking of the world, a creator of life on the earth, irrigating the earth, responsible for an abundance of food [Pekarsky]. Besides Turkic parallels there are also Indo-Iranian compliances to *aar* (*аар*). According to E. Benveniste, *ar*, *art* (*ар*, *арт*) in Indo-European languages "order", to which the world's structure, motion of the luminaries, the change of seasons and years, and relationships between gods and people are adhered. All that relates to a person or to the world is under the "order", ie religious and moral basis of society, of the universe, without this principle would be returned to the original chaos. Initial semantics of Yakut *aar* (*аар*), as well as in ancient Indo-European languages, comes from the concept of "original order", the order that originated from the collapse of the mythological Original chaos. Therefore *Aar toyon* (*Аар тойон*) is uppermost in the Yakut pateone. It is also evident by the fact that in I century BC the Eastern-Iranian nomads (Scythians = Sakas) had the term *ar* (*ар*) in the form of *ard* (*ард*), that even by that time meant "god". By this time the Vedic Aryans understood the term *art* (*арт*) as the name of the godship with the supreme regulating power.

Iranian *kerekh*, *hereh*, *karakht* (*кэрэх*, *хэрэх*, *карахт*)- adjectives that mean to lost sensibility, to be stiff (ie to be dead). Hence is the other Turk word, *kergek bolty* (*кэрэк болты*), meaning that someone "has died." Yakut word *kerekh* (*кэрэх*) means - cattle sacrifice or stuffed sacrificed cattle or horse. According to V.E.Vasilyeva, original meaning of *yak.kerekh* (як.кэрэх) was - "dead", but later it has been extended [Benveniste].

These materials were confirmed in the research of an immunogenetics, V.V.Fefelova. She found in the blood of "native-born, pure blooded Yakuts" two types of the antigen, which were common for Caucasian populations. From among modern Caucasians these antigens are common only for Indians (in particular, for Hindi, the main ethnic group of Indian Republic). "...We can assume - writes V.Fefelova - that Yakuts and Hindi have

common ancestors. Considering the "Caucasoid" of haplotype HLA-AI, B 17, it must be the Caucasians. And they must have come to India from the North. We believe that they were Arias. Thus, the ancient Caucasian group had part in the ethnogenesis of the Yakuts, but now its influence is hidden by Mongoloid extraneous features [Fefelova]. In this regard, we should note that the modern features of Yakuts were forming mainly not earlier than in the middle of the II century BC because of intermarrying of alien and autochthonic groups. Moreover, the formation of native environment, which in the future influenced the Sakha ethnogenesis, may be dated by the final stage of Yakut Neolith, III-II centuries BC. It is represented by Diring-Yuryakhsky type of the human being.

Later it possibly formed that group of Yakuts, that became, according to V.A.Sheremetyeva, the "Paleo-Asiatics in Central Asian masks" [Sheremetyeva, Gorshkov, Mednikov].

We can erect two types in the Southern anthropological group of Yakuts - the strong Central-Asiatic type, represented by pribaykalsky Turkic community, which was influenced by Mongolian-speaking tribes, and the South-Siberian "kypchakizirovanny" type, that was intermixed with the ancient Caucasians [Gohman].

As the result of ethnogenesis these two types intermixed and formed the Southern basis of modern Yakuts. According to the studies of pre-revolutionary researchers [Maak, Middendorf, Seroshevsky] turansky (mixed) type of Yakut people mainly was represented by lengthy people, who had oblong oval shaped face, straight curved nose, "wide-open" (Caucasian eye shape – translator's remark) eyes, this type was common for princes (in Russian "knyaz" - is a Slavic title found in most Slavic languages, denoting a royal nobility rank – translator's remark) and rich people till the middle of XIX centuries. A.F.Middendorf, in particular, compared them to American Indians [Middendorf].

"The Turkic type, - as it was noted by a quite competent ethnographer V.L.Seroshevsky, - is mainly common for tribal toyony" [Seroshevsky]. N.K.Antonov, who has been working in the field of historical vocabulary for many years, notes that "in the society of ancient Yakuts ... the dominant group of the population consisted of Turkic-speaking tribes, and the poor, workfolk and inferior people was mainly Mongolian-speaking" [Antonov].

Thus, modern Yakuts originated from the synthesis of highly complex processes of ethno-formation, in which had part ancient, medieval Indo-European and Altaic cultural and language elements. In the simplest terms, the can be presented schematically as follows: the Nostratic language family (XII-VII centuries BC) = the Altaic parent language (V-II centuries BC) = the influence on it by the Aryan language family (III century – the first half of II century BC) = the ancient Turkic parent language = (I century BC - III century AD.) = its relation with the separate North-Iranian (Scythian-Saka-Sarmatian) group (I century BC) = the formation of the ancient-Turk basis of the Yakut language with preservation of the anlaut C and its ancient interaction with the Indo-Aryan parent language within II century BC (up to V-VI centuries AD) = Pribaikalsky Oguz language of proto-Yakuts, Kurykany (VI-X centuries.) = mixing of the medieval Turkic Kypchak and the Oguz basis of the Yakut parent language (X-XIV centuries.) = influence of the Mongolian languages (VI-X and XI-XV centuries) = formation of the Yakut language under little influence of the Tungusky language (XIV -XVI centuries).

References:

1. Abaev V.I. Skifo-evropeyskie izogolossy na styke Vostoka i Zapada [Scythian-European isoglosses at the borders of East and West]. – Moscow, 1965. – S.121
2. Alekseev V.P., Gohman I.I., Tumen D. Kratky ocherk paleoantropologii Centralnoy Azii / Arheologiya, etnografiya i antropologiya Mongolii [A brief essay of paleoanthropology of Central Asia / Archaeology, Ethnology and Anthropology of Mongolia]. – Novosibirsk, 1987. – S.232
3. Antonov N.K. Istoricheskaya leksika yakutskogo yazyka [Historical vocabulary of the Yakut language]. – Yakutsk, 1971. – S.121
4. Baskakov N.A. Tyurkskie yazyki [Turkic languages]. - Moscow, 1960. – C.53
5. Benveniste E. Dictionary of Indo-European social terms. – Moscow, 1995. – C.299
6. Betlingk O.N.O yazyke jakutov. Per. s nem. V.I.Rassadina [About Yakut language, translated from German by V.I. Rassadina]. – Novosibirsk, 1969. – C.35
7. Dolgopolsky A.B. Gipoteza drevneyshego rodstva yazykovykh semey Severnoy Evrazii s veroyatnoy tochki zreniya. Voprosy yazykoznanija. [The hypothesis of the ancient relation of language families of Northern Eurasia in the context of a probability. Problems of Linguistics] – Moscow, 1964
8. Dybo V.A., Terentyev V.A. Nostraticheskaya makrosemya i problema ee vremennoy lokalizacii. Lingvisticheskie rekonstrukcii i drevneyshaya istoriya Vostoka [Nostratic macrofamily and the problem of its time localization. Linguistic reconstruction and ancient history of the East]. 4.5. Problemy izucheniya nostraticheskoy makrosemyi yazykov: Tezisy i dokl. konf. [Problems of studying of Nostratic macrofamily languages: Thesis and reports. conf.]. – Moscow, 1984
9. Eremeev D.E. "Tyurk" - etnonim iranskogo proishozhdeniya? / Sovetskaya etnografiya ["Tyurk" is an ethnonym of the Iranian origin? / Soviet Ethnography] - 1990. - no. 3. - pp. 119-130.
10. Illich-Svitich V.M. Opyt sravneniya nostraticheskikh jazykov. Sravnitelny slovar [Experience of comparison of Nostratic languages. Comparative Dictionary]. - Moscow, 1971, 1984
11. Fefelova V.A., Vysockaya G.S. Izuchenie rasprostraneniya antigenov sistemy HLA u korennykh narodnostey Sibiri kak osnova dlya analiza etnogeneza populyaciy. Preprint VC SOAN SSSR [Study of the advance of HLA antigens of the indigenous peoples of Siberia as a basis for the analysis of the ethnogenesis populations]. – Krasnoyarsk - pp. 9-11.
12. Gogolev A.I. Yakuty: problemy etnogeneza i formirovaniya kultury [Yakuts: problems of ethnogenesis and culture formation]. - Yakutsk, 1993. –S.25
13. Gohman I.I., Tomtosova L.F. Antropologicheskie issledovaniya neoliticheskikh mogilnikov Diring-Yuryah i Rodinka. Arheologicheskie issledovaniya v Yakutii [Anthropological studies of Neolithic burials of Diring-Yuryakh and Rodinka. Archaeological research in Yakutia] - Novosibirsk, 1992. – S.112
14. Kiselev S.V. Drevnaya istoriya Yuzhnoy Sibiri [The ancient history of Southern

Siberia]. – M. – L., 1951. – S.114 -116

15. Kloson Dzh. Issledovanie tyurko-mongolskih yazykov [Study of Turkic-Mongolian languages]. - London, 1962

16. Kotvich V.L. Issledovanie po altayskim yazykam. Per. s polsk. [Altaic language research. Translation from Polish language]. – Moscow, 1962. – S.346

17. Kuzmina E.E. Proishozhdenie indoirancev v svete noveyshih arheologicheskikh danyh. Etnicheskie problemy istorii Centralnoy Azii v drevnosti [The origin of Indo-Iranians, in the context of the latest archeological data. Ethnic problems of the history of Central Asia in ancient times]. - Moscow, 1984. – S.112-117

18. Malov S.E. Yakutskiy yazyk i ego otnoshenie k drugim tyurkskim yazykam. Vestnik AN SSSR [Yakut language and its relation to other Turkic languages. Bulletin of the USSR Academy of Science]. – Moscow, 1941. – C.63-64

19. Maloletka A.M. Toponimisticheskie svidetelstva prebyvaniya sakov na Altae. / Problemy arheologii stepnoy Evrazii: Tezisy dokl. Ch.P. [Toponymic signs of Saks on the territory of Altai. / Problems of the archeology of the steppe Eurasia: Thesis report Ch.P.]. - Kemerovo, 1987. – S.53

20. Middendorf A.F. Puteshestvie na sever i vostok Sibiri [Travel to the North and East of Siberia]. - St-Petersburg, 1878. – S.765

21. Novgorodova E.A. Ranny etap etnogeneza narodov Mongolii (konec III-I tys. do n.e.). Etnicheskie problemy istorii Centralnoy Azii v drevnosti [Early stage of the ethnogenesis of Mongolian people (the end of III-I centuries BC). Ethnic problems of the history of Central Asia in ancient times]. – Moscow, 1981. – S.209

22. Pozdnyakov K.I. K probleme geneticheskoy klassifikatsii nostraticheskikh yazykov. Lingvisticheskaya rekonstruktsiya i drevneyshaya istoriya Vostoka [The problem of genetic classification of Nostratic languages. Linguistic reconstruction and the ancient history of the East] 4.5. Problemy izucheniya nostraticheskoy makrosemyi yazykov [Problems of studying macrofamily of the Nostratic languages]. – Moscow, 1984. – S.28

23. Pekarsky E.K. Yakut language dictionary. – Leningrad, 1958. – Stb. 126

24. Savinov D.G. Narody Yzhnoy Sibiri v drevnyetyurkskuyu epohu [The peoples of Southern Siberia in ancient times]. – Leningrad, 1848

25. Seroshevsky V.L. Yakuts. - St-Petersburg., 1896. – S.244

26. Sidorov E.S. Sanskritsko-yakutskie leksicheskie paralleli [Sanskrit-Yakut lexical parallels], Yakutsk, 1992. – S.13

27. Sheremetyeva V.A. Gorshkov V.A., Mednikov B.I. Molekulyarnaya istoriya Kamchatki. Priroda [Molecular history of Kamchatka. Nature]. no. 11. – Moscow, 1983. – S.28-32

28. Werbak A.M. Grammaticheskyy ocherk yazyka tyurkskih tekstov X-XI vv. iz Vostochnogo Turkeстана [Grammatical essay of the Turkic language texts X-XIII centuries from East Turkestan]. – Moscow, 1962. – S.11

1. Абаев В.И. Скифо-европейские изоголоссы на стыке Востока и Запада. - М., 1965. - С. 121.
2. Алексеев В.П., Гохман И.И., Тумэн Д. Краткий очерк палеоантропологии Центральной Азии // Археология, этнография и антропология Монголии. - Новосибирск, 1987. - С. 232.
3. Антонов Н.К. Историческая лексика якутского языка. - Якутск, 1971. - С.121.
4. Баскаков Н.А. Тюркские языки. - М., 1960. - С. 53
5. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов. - М., 1995. -С. 299.
6. Бетлингк О.Н. О языке якутов. Пер. с нем. В.И.Рассадиной. - Новосибирск, 1969. - С. 35.
7. Долгопольский А.Б. Гипотеза древнейшего родства языковых семей Северной Евразии с вероятной точки зрения // Вопросы языкознания. – 1964. - N 2
8. Дыбо В.А., Терентьев В.А. Ностратическая макросемья и проблема ее временной локализации //Лингвистические реконструкции и древнейшая история Востока. Проблемы изучения ностратической макросемьи языков: Тезисы и докл. конф. - М., 1984
9. Еремеев Д.Е. "Тюрк" - этноним иранского происхождения? // Советская этнография. 1990. - N 3. - С. 119-130.
10. Иллич-Свитич В.М. Опыт сравнения ностратических языков. Сравнительный словарь. - М., 1971; М., 1984.
11. Фефелова В.А., Высоцкая Г.С. Изучение распространения антигенов системы HLA у коренных народностей Сибири как основа для анализа этногенеза популяций: Препринт ВЦ СОАН СССР. - Красноярск, 1987. - N 12. - С. 9-11.
12. Гоголев А.И. Якуты: проблемы этногенеза и формирования культуры. - Якутск, 1993. - С. 25.
13. Гохман И.И., Томтосова Л.Ф. Антропологические исследования неолитических могильников Диринг-Юрях и Родинка // Археологические исследования в Якутии. - Новосибирск, 1992. - С. 112.
14. Киселев СВ. Древняя история Южной Сибири. – М.–Л., 1951. - С. 114-116.
15. Клосон Дж. Исследование тюрко-монгольских языков. - Лондон, 1962. - С. 205
16. Котвич В.Л. Исследование по алтайским языкам. Пер. с польск. - М., 1962. - С. 346
17. Кузьмина Е.Е. Происхождение индоиранцев в свете новейших археологических данных // Этнические проблемы истории Центральной Азии в древности. - М., 1984. - С.112-117;
18. Малов С. Е. Якутский язык и его отношение к другим тюркским языкам // Вестник АН СССР. - 1941. - N 6. - С. 63-64.
19. Малолетка А.М. Топонимистические свидетельства пребывания саков на Алтае // Проблемы археологии степной Евразии: Тезисы докл. Ч.П. - Кемерово, 1987. -С.53.

20. Новгородова Э.А. Ранний этап этногенеза народов Монголии (конец III-1 тыс. до н.э.). // Этнические проблемы истории Центральной Азии в древности. - М., 1981. - С. 209
21. Поздняков К.И. К проблеме генетической классификации ностратических языков
22. // Лингвистическая реконструкция и древнейшая история Востока 4.5. Проблемы изучения ностратической макросемьи языков. - М., 1984. - С.28
23. Пекарский Э.К. Словарь якутского языка. – М, 1959. - Стб. 126
24. Савинов Д.Г. Народы Южной Сибири в древнетюркскую эпоху. - Л., 1984. - С. 13
25. Серошевский В.Л. Якуты. - СПб., 1896. - С. 244.
26. Сидоров Е.С. Санскритско-якутские лексические параллели. – Якутск 1992. - С. 13
27. Шереметьева В.А., Горшков В.А., Медников Б.И. Молекулярная история Камчатки // Природа. - 1983. - N 11. - С. 28-32.
28. Щербак А.М. Грамматический очерк языка тюркских текстов X-XIII вв. из Восточного Туркестана. - М., 1962. - С. 11

**DİYARBAKIR’DA BEBEĞİN İLKLERİ: HEDİK, KÖSTEK KESME
TÖRENLERİ VE ÇOCUKLARA YÖNELİK HALK HEKİMLİĞİ
UYGULAMALARI***

***BABIES FIRST: HEDİK (BOILED WHEAT), KÖSTEK KESME (CUTTING
SHACKLES) RITUALS ETC. AND FOLK MEDICINE PRACTICES FOR
CHILDREN IN DİYARBAKIR***

**НАЧАЛЬНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ ПРИ ВОСПИТАНИИ МЛАДЕНЦА В
ДИАРБАКИРЕ:, ОБРЯД ПОП ПОВОДУ ПЕРВЫХ ШАГОВ И ПРИМЕНЕНИЕ
НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЫ.**

YRD. DOÇ. DR. REZAN KARAKAŞ

ÖZET

Hayatın geçiş dönemlerinden biri olan doğum; halk kültüründe, birçok sıra dışı eylem ve davranışlar zinciriyle adeta kutsanmaktadır. Hamilelik öncesinden başlayan bu zincir, doğum aşamasında ve doğum sonrasında zenginleşerek devam etmektedir. Bu çalışmada, Diyarbakır yöresinde gerçekleştirilen doğum sonrası davranışlardan bebeğin ilkleri (dış çıkarma, yürüme, saç kesme vb) ile yine çocuklara yönelik yapılan halk hekimliği pratikleri değerlendirilecektir. Araştırma konusu ile ilgili elde edilen bilgilerin büyük bir bölümü katılımlı gözlem ve görüşme yöntem ve teknikleriyle elde edilmiştir.

“Hedik”/dış hediği ve “köstek kesme” törenleriyle çocuğun saçlarının ve tırnaklarının ilk kez kesilmesinde çeşitli “büyüsel davranış kalıpları” ve “saçı”, asıl unsurlar olarak dikkati çeker. “Ay basması”, ilkel insanın sıra dışı varlıklarla ilgili korku ve endişelerinden kaynaklı, mitolojik kökenli bir rahatsızlıktır. Hastalığın tedavisinde kullanılan “ay şeklinde para kesilmesi”, “karalama” gibi yöntemler de yine büyüsel pratikler olarak dikkati çekmektedir.

Yörede çocuğa yönelik yapılan bu büyüsel davranışlarla, çocuğun topluluğa kabul edilmesi sağlanmaya çalışılır. Atadan görülerek ezberlenen bu davranışları uygulamak, aile üyeleri için bir görev kabul edilir. Genç nesiller tarafından çok fazla bilinmeyen bu ritüeller, aile büyüklerinin hatırlatması ve yol göstermesiyle yeniden canlandırılır.

Anahtar Kelimeler: Hedik, köstek kesme, bebeğin ilkleri, büyüsel davranışlar, saç.

ABSTRACT

Birth is a highly celebrated event in modern societies and has even been more celebrated starting at prenatal period and continuing following birth with unusual rituals in folklore and human history. In this study, we will try to present customs and rituals surrounding babies’ first natural growth and behaviors (first teeth, toddling, first haircut etc.) and the practice of being ‘medical expert’ among ordinary folks without any medical

expertise in the province of Diyarbakir, Turkey. All the output included here is collected through participatory observation and interview methods.

‘Hedik’ and ‘köstek kesme’ rituals aim to introduce babies their first experience in which they have their hair and nails cut with special ceremonies. Moon flushes (ay dönmesi) is an old disease commonly believed to have resulted from people’s fear from some natural events. This disease has been cured by making coins which would look similar to crescent-shaped moon.

For many centuries, all these sorcery practices have been repeated as accepted rituals to introduce children or babies into the community. These rituals are also internalized as mandatory practices which must be done to pass them on from one generation to another one. In modern life, though, most of these rituals are all, but forgotten and some older people in these close-knitted communities are constantly trying to remind young people of these rituals.

Key Words: Boiled wheat, cutting shackles, babies’ first, sorcery practices,

РЕЗЮМЕ

Некоторые действия и поступки в народном быту постепенно становятся святыми. Наряду с ними можно поставить и роды. Цепочка таких обрядов, начинаясь от беременности, продолжается и после родов. Она обретает характер разных обрядов.

В статье рассмотрены такие обряды Диарбакира, связанные воспитанием младенца, как удаление зуба, первые шаги, стрижка волос и т.п. Все изученные данные были собраны методом практического наблюдения.

В этих обрядах в основном выделяются следующие: “первая варённая пища”, “обряд первых шагов”, “стрижка волос”, “поступки взрослого”. На пример такая болезнь как “лунатик” имеет мифологические корни. При лечении этой болезни применяются так называемые методы как “чеканка монет” и “почернение”.

Применённые в этих краях вышеуказанные обряды в дальнейшем способствуют ребёнку стать полноценным членом общества. Обряды передаются от поколения к поколению и принимают функцию как неизбежность. Молодому поколению в исполнении этих ритуалов помогают взрослые и этим сопутствуют его сохранению.

Ключевые слова: варённая пища, обряд первых шагов, Начальные элементы при воспитаний младенца, поступки взрослого, чеканка монет

Giriş:

“İnsan yaşamının başlıca üç önemli ‘geçiş dönemi’ vardır: Doğum, evlenme ve ölüm. Her birinin kendi bünyesi içerisinde birtakım alt bölümlere ve basamaklara ayrıldığı bu üç önemli aşamanın çevresinde birçok inanç, âdet, töre, tören, ayin, dinsel ve büyüsel özlü işlem kümelenerek söz konusu ‘geçiş’leri bağlı buldukları kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedirler. Bunların hepsinin amacı da kişinin bu “geçiş” dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak, kutlamak, aynı zamanda da kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır (Örnek 1977: 131).

“İnsanlığın bu dönemlerle ilgili düşünce, tasarım, tutum, davranış, işlem ve uygulamaları belirli bir ülkenin, bir halkın ya da bir etnik grubun coğrafyasından ve kültüründen gelen kimi yerel ayrımların, özelliklerin dışında ana çizgileriyle evrensel bir nitelik taşımaktadır” (Örnek 1977: 131).

Günümüz Türk halk kültüründe, yöreden yöreye ufak tefek farklılıklar göstermekle beraber, üç geçiş dönemiyle ilgili muhtelif inanışlara bağlı pratiklerin uygulandığı görülmektedir. “Bu geçiş dönemleri etrafında oluşan inanış ve pratikler, insanların bu aşamalar ya da hayat karşısındaki doğal hal ve tepkilerini öğrenmek açısından son derece önemlidir” (Aça 2008: 14).

Doğum, bir birey için hayatın başlangıcı ve aynı zamanda ilk geçiş dönemidir. Doğumdan sonraki süreçte hem dış dünyaya nazaran tehlikesiz sayılabilecek bir ortam olan anne karnından ayrılan çocuğu hem de toplumun saygı duyduğu annelik aşamasına ulaşan kadını her türlü zarar verici unsura karşı muhafaza altına almak amacıyla çeşitli uygulamalar yapılmaktadır.

“Hayatın üç önemli döneminden birisi olan doğuma bir sürü rit, büyüsel kaçınma vb. eşlik etmektedir. Gebe kadın, doğacak çocuğunu birtakım zararlardan korumak ve ona istediği nitelikleri kazandırmak için daha gebelik sırasında birçok yasağa, birçok dinsel ve büyüsel özlü işleme uymak zorundadır. Doğum ve loğusalık sayısız âdetin, inancın, büyüsel pratiğin hücumuna uğramıştır” (Örnek 1971: 105, 106). Çocuğun korunması, büyütülmesi, giderek bağlı bulunduğu grubun ya da kültürel ortamın benimsediği, bir örneklettiği kalıplara, değer yargılarına, kısaca modele uydurulması için birçok aşamadan, erginleme işleminden geçmesi gerekmektedir. Bu işlem ve pratikler, töre ve törenler önem ve sıralarına göre kimi zaman katı, kimi zaman da esnek bir biçimde uygulanırlar (Örnek 1977: 147).

Doğumla birlikte aile içine katılan çocuk sayesinde kadın, annelik; erkek ise babalık görev ve sorumluluklarını üstlenir. Bebeğin ilklerine yönelik yapılan tören ve uygulamalarda, özellikle annenin tören ve uygulamaları yöneten, yönlendiren ve icra eden bir rolü bulunmaktadır. Baba ise daha çok adı geçen törenlerde ihtiyaç duyulan yiyecek ve içeceklerin satın alınmasını sağlar.

Bu makalede, Diyarbakır yöresinde bebeğin ilklerine yönelik yapılan çeşitli uygulamalar ile çocuklara yönelik büyüsel halk hekimliği pratikleri irdelenecek; ilk dişini çıkaran çocuk için yapılan “hedik”, yürümeye başlayan çocuk için uygulanan “köstek kesme” törenleri başta olmak üzere bebek ve çocuklara yönelik muhtelif sıra dışı uygulamaların yöredeki tezahürleri tasvir edilecektir.

Bebeğin İlklerine Yönelik Yapılan Uygulamalar:

Hedik Dökme Töreni:

“Hedik dökme”, çocuğun diş çıkarması ile ilgili uygulanan bir gelenektir. Farklı şekillerde uygulanabilmektedir. Bu geleneğe amaç, çocuğun büyüme ve gelişmesinin belirtilerinden biri olan “diş çıkarma”yı, aile üyeleri ve komşular arasında kutlamaktır. Geleneğin Anadolu’nun muhtelif coğrafyalarında çeşitli isimlerle adlandırıldığı görülür: “Buğday dirlimesi, dirgıt dökme, dişası, diş börtmesi, diş bulguru, diş dilgiti, diş dirgiti, dişedi, dişemiş, diş günü, dişlik, diş göllesi, diş hediği, diş mısırı, diş tohumu, duzlama, gölle pişirme, hedik dişi, kolyo” (Örnek 1979: 190, 192).

Diyarbakır’da çocuğun ilk dişini gören kişi, o an çocuğun üzerinde bulunan atletin yakasını hafifçe yırtar ve ona bir çift beyaz atlet alır. “Artvin/Yusufeli/Demirkent’te de

çocuğun dişini ilk gören, diş kolay çıksın diye, çocuğun gömleğini yırtar” (Başçetinçelik 2009: 135). Çocuğun gömleğinin yırtılması olayına Kars ve Erzurum’da da rastlanır. Burada amaç, çocuğun dişinin rahat bir şekilde çıkmasını sağlamaktır. Kolaylıkla yırtılan atlet misali diş de deriyi kolaylıkla yırtacak ve çocuk, acısız bir şekilde dişlerini çıkaracaktır. Diyarbakır yöresinde ilk dişini çıkaran çocuğa “beyaz” atlet alınması davranışı, “benzer benzeri etkiler” ilkesinden hareketle, çocuğun dişlerinin de alınan beyaz atlet gibi “beyaz” olması arzusundan kaynaklanmaktadır.

Kars ve Erzurum çevresinde çocuğun ilk dişinin çıktığını gören kişi, “aileye demir veya bir madeni nesne hediye verirse, çocuğun dişlerinin demir gibi sağlam olacağı sanılır” (Kalafat 1999: 93). Diyarbakır’da çocuğun ilk dişini gören kişi, annesi olursa, bunu belli etmez. Kayınvalidesine “Anne bu çocuğa bir bak rahatsız mıdır nedir?” gibi sözler söyleyerek çocuğu kayınvalidesine verir. Kayınvalide, çocuğu kontrol eder, bu sırada çocuğun diş çıkardığının farkına varırsa çocuğa altın almak zorunda kalır.

Diş çıkarma, çocuğun biyolojik gelişmesinin bir sonucudur. Anadolu’nun farklı yörelerinde değişik adlarla anılan diş çıkarma töreninde “yiyeyeği kutsama, çocuğun rızkını artırma, bereketi çoğaltma gibi dileklerin yanı sıra çocuğun dişinin sağlam olması isteği de yer almaktadır” (Örnek 1977: 162).

Diyarbakır yöresinde çocuğun ilk dişini çıkarması vesilesiyle yapılan törene “hedik” denir. Hedik, aynı zamanda buğday ve nohut haşlamasına verilen addır.¹ Haşlanan buğday ve nohut kuru olarak yenilebileceği gibi; soğanlı, salçalı çorbadan biraz daha katı bir kıvama getirilerek de tüketilebilir. Bu yemeğin içeriğindeki olmazsa olmazlardan biri de yörede “zahter” adı verilen kekiktir.

Diyarbakır’da diş çıkan bir bebeğin, konuşabilseydi, şunları söyleyeceğine inanılır: “Eğer annem babam, diş çıkarmanın ne kadar zor olduğunu bilselerdi, hedik yapmak için evde odun bulamazlarsa beşiğimi, bozarlardı; o da olmazsa, babam “mısa”sını² annem “teşi”sini³ kırar onunla hediğimi pişirirlerdi”.

Hedik dökme töreni, şu şekilde yapılır: Komşular ve yakın akrabalar davet edilir. Bir sofraya bezinin üzerine oturtulan çocuğun başına beyaz bir örtü örtülür, çocuğun önüne Kur’an-ı Kerim, makas, tarak, boncuk, altın, ayna, kalem ve para konur. Çocuğun önüne konulan bu nesnelerin bir manası vardır. Çocuk, hedik dökme ritüeli esnasında bu eşyalardan hangisini alırsa ona dair bir yorum yapılır: “...Kuran assa derdi ki ohimişli olur, ekmeğ assa kıtlık olur derler, darah assa kız olur arhası sura derler bizde” (Özçelik, Boz 2001: 210). Ancak yöreden yöreye bu yorumlarda da değişiklik görülebilir.

Hedik; şeker, kuru üzüm katılarak iyi dilekler ve zılgıtlar eşliğinde çocuğun başına dökülür; kalan hedik, misafirlere ikram edilir. Hedik dökme töreni, çoğunlukla cuma günü öğle salası okunurken yapılır (Demir 1985: 32, Özcan 2000: 23, k1, k2, k3). Çüngüş’te hedik töreninin yapılması için çocuğun dört tane dişinin çıkması beklenir. Tören, yedi genç kızın çocuğun başına hediği dökmeleri ve türküler eşliğinde eğlenmeleriyle nihayetlenir (Demir 1985: 32).

Çüngüş ilçesinde yapılan diş hediği töreni, kaynak kişinin ağzıyla şöyle dile getirilir: “Diş çiharınca çocuh şe yaparuz, biz ona hedük yaparuz. Buğdayle nohut birbirne karıştıruruz. Herkez durumuna göre bazısı bele kazanlarda bişirür, bazısı ufah tencerelerde. Oni çocuhları toplaruz, köy çocuhlarını, ohul çocuhlarını getirürüz. Bele orta yerine otururuz. Çocuği da ordan işte seperüz teştlerine, süzer o hedügi seperüz, onnar kapışurlar sevürler. Bi de onnan her çocuhattan bi tene topliyip o çocugin boynına asarlar” (Özçelik, Boz 2001: 201).

Dicle ilçesinde hedik dökme töreninde biri erkek altısı kızdan oluşan yedi kişilik bir çocuk grubu bulunur. Bunlar arasında dişleri düzgün, inci gibi beyaz ve sağlam olan çocuk, ilk dişini çıkarmış çocuğun başı üzerindeki buğday tanelerinden birkaç tanesini ağzıyla alır. Bu buğday taneleri, bir ipe takılarak çocuğun boynuna takılır. Kalan buğdaylar, çocuğun annesi tarafından kuşlara atılır; böylece çocuğun tok gözlü olacağına inanılır. Törende aynı zamanda mevlit de okutulur (Kaya, Akol 2006: 13).

Hedik töreninde kullanılan nohut ve buğdayla, bereketi artırma, çocuğun rızkını çoğaltma amaçlanmaktadır. Törende kullanılan nohut, buğday ve diğer yiyecekler birer saçıdır. Bu sayede çevredeki insanların, özellikle de çocukların memnun edilmesi ve aynı zamanda diş çıkaran çocuğun kötü gözlerden korunması amaçlanmaktadır.

Bazen haşlanmış nohut ve buğdaya ceviz içi, kuru üzüm, renkli şeker, toz şeker veya bozuk para karıştırıldığı da olur. Bu karışım, genişçe bir tepsi üzerine oturtulan çocuğun başına veya başı üzerindeki kalbura dökülür (k2). Çocuğun başına dökülen yedi buğday tanesini güzel dişli olan bir çocuk, ağzına alıp çıkarır. Bu yedi buğday, ipe dizilir ve diş çıkaran çocuğun omzuna takılır. Bu ritüelin amacı, henüz diş çıkarmaya başlayan çocuğun dişlerinin de diğer çocuğun dişleri gibi küçük ve güzel olmasını sağlamaktır (k1). Tekirdağ'da da buğday ipe dizilip çocuğun boynuna asılır (Artun 2005: 140).

Pişirilen hediği, öncelikle dişi güzel birinin yemesi gerekir. Hediğin dişi güzel olan biri tarafından yenilmesinde, “benzer benzeri etkiler” ilkesinden hareketle yapılan büyüsel bir davranış söz konusudur.

“Frazer’e göre ‘benzer benzeri meydana getirir’ ve birbirleriyle bağlantılı ve ilişkili şeyler, fiziksel ‘temas’ ortadan kalktıktan sonra da, uzaktan birbirlerini etkiler. Yani, bir şeyde bulunan güç, o şeyin başka nesnelere teması dolayısıyla bir dereceye kadar onlara bulaşır, böylece bir kez birbirleriyle temas etmiş olan şeyler her zaman için birbirlerine sempatik kalırlar” (Örnek 1971: 142). Yörede uygulanan hedik dökme töreninde çocuğun başına dökülen buğday tanelerinden bir kısmının güzel dişli bir çocuk tarafından ağza alınıp daha sonra bir ipe dizilerek ilk dişlerini çıkarmış olan çocuğun boynuna takılmasında da büyüsel bir davranış söz konusudur. Buğday, güzel dişlere temas edecek, arkasından henüz diş çıkaran çocuğun boynunda bir süre kalacak; böylece çocuğun çıkacak dişlerinin güzel olması sağlanacaktır.

Hedik törenine davet edilmeyen ya da davet edildikleri hâlde gelemeyen bazı ailelere, hazırlanan hedikten bir tabak yollanır.⁴ Hediği alan kişinin tabağı yıkamadan ve tabağın içine bir tutam tuz ile çorap, çamaşır vb. hediye bırakarak geri vermesi gerekir (k2).

Bazı aileler, diş çıkaran çocuklar için hedik dökmezler. Bunun yerine, çocuğun atletini yırtar ve ona çeşitli hediyeler alırlar; komşu çocuklara da şeker dağıtırlar. Bu aileler, hedik dökmeişlerinin sebebini geçmiş tecrübelerine bağlar ve “bize iyi gelmez” diyerek özetlerler.

“Karaçay Balkar Türklerinde çocuk ilk dişini çıkaracağı zaman “tiş cırma” âdeti yapılır. Büyük bir kazanda buğday, mısır, kuru fasulye ve nohut pişirilir. Sonra buna kuru üzüm ilâve edilir. Bu karışıma tiş cırma denilir. Akraba ve komşular eve davet edilir, şölen-tay düzenlenir; kutlama yapılır. Çocuğun baba veya annesi bir avuç mısırı çocuğun başından aşağı döker. “Dişlerin de böyle çıksınlar” der. Davetlilere birer tas “tiş cırma” gönderilir. Çocuklara hediyeler verilir” (Kalafat, Makat tarihsiz: 66). “Yörükler-Türkmenler, diş çıkaran çocuk için süt dağıtırlar. Türkmenlerde ilk diş çıkınca çocuğun anası bir çakıl taşıyla çocuğun dişine üç defa dokunur, üç defa “taştan diş” duasını okur”

(Artun 2005: 141). “Diş töreni, Midilli Rumları arasında da yaşayan bir gelenektir” (Boratav 1973: 156).⁵

Çocuğun ilk dişinin çıkışını kutlamak amacıyla yapılan bütün eylemlerde ortak unsur, “saçı”dır. Bu saçıyla eş dost, konu komşu ve akrabaların gönüllerinin hoş tutulması amaçlanır. Hediğın ana unsuru buğday ve nohut olmasına rağmen bazen farklı tahıllar ve kuru yemişler de buna eklenebilmektedir. Yörüklerin ilk dişini çıkaran çocukları için süt dağıtmaları, hayvancılığa bağlı yaşam tarzlarından kaynaklanmaktadır.

Köstek Kesme Töreni:

Yaygın halk inancına göre, çocuğun yürüyememesi ya da yürümesinin gecikmesinin nedenlerinden en önemlisi ayağındaki “köstek”tir. Kötü cinler tarafından vurulduğuna inanılan bu köstek, genellikle “köstek kesme” diye adlandırılan bir işlemle giderilmektedir. Bu uygulama, Anadolu’nun muhtelif yörelerinde farklı şekillerde adlandırılmaktadır: “Adağını kesme, adağını kestirme, adak kesme, ağdaş pişirme, ayak çizme, ayak kesme, ayak kösteğini kesme, ayak poğaçası yapma, aydaş kaynatma, düşşak kesme, hoppala, iplik kesme, köstek kesme, köstek kestirme, köstekleme, köstek kırma, kötürüm kösteğini kesme gibi” (Örnek 1977: 164).

Altay Türkleri arasında bugün de yapılmakta olan “koy göçö” bayramı, köstek kesme ile benzer özellikler taşımaktadır. Geleneğin uygulandığı şöyledir: “Bir yaşına basan çocuğun ayakları bir iple bağlanır ve çocuğun ileriki hayatında kendi ayaklarının üzerinde durması yönünde iyi dileklerde bulunularak ip kesilir. Çocuğun dayısı gelerek çocuğun saçından keser ve kestiği saçları çocuk 14 yaşına geldiği zaman ailesine göstererek onlardan hediye alır. Bunun karşılığında çocuğa at hediye eder. At, Altay Türklerine göre en büyük hediye olarak kabul edilmektedir” (Şayhan 2012: 3). Bu gelenek, Altay Türklerinin yılda iki kez kutladıkları “El Oyun” bayramının “savaş sahnesi” bölümünde bir oyun olarak dramatize edilmektedir.

Diyarbakır yöresinde, köstek kesme uygulaması, hem yürümeye başlayan hem de yürümesi geciken çocuklar için uygulanır. Henüz yürümeye başlayan çocuğun düşmemesi ve gelecekte sağlam adımlar atması temennisiyle köstek kesilebileceği gibi, yürümesi geciken veya yürürken devamlı düşen çocuklar için de köstek kesilebilir. Köstek kesme ritüeli, yöre içinde bazı ufak farklılıklarla uygulanmaktadır:

1. Ayaklarına kolay kırılır bir ip bağlanan çocuğun bu şekilde yürümesi ve yürürken ipi koparması beklenir. Eğer çocuk adımını attığı zaman ipi koparabilirse, çocuğun rahat yürüyeceğine inanılır. “Çermik ilçesinde eskiden yürümeye başlayan çocuğun ayağına halhal takılırmış. Bazı varlıklı ailelerde bu halhal, gümüşten olurmuş. Bu gelenek artık uygulanmamaktadır” (k2).

2. Çocuk, başparmakları ince bir iple hafifçe bağlanarak yere oturtulur. Önüne kuru üzüm, ceviz, şeker vb yiyecekler konur. Tören için mahalledeki çocuklar çağrılır; bu çocuklar arasından en hızlı koşan, çocuğun ayağındaki ipi koparıp kaçır, bir diğer çocuk ise onu kovalar. İpi koparıp kaçan çocuk, kovalayan çocuğa yakalanmadan ve düşmeden evin etrafını dolanıp tekrar törenin yapıldığı yere gelirse kösteği kesilen çocuğun da düşmeyeceğine ve rahatlıkla yürüyeceğine inanılır. Eğer düşerse, yürümeye başlayan çocuk da düşecektir, yani yürümekte zorluk yaşayacaktır. Kovalamaca bittikten sonra bebeğin önündeki yiyecekler, çocuklara dağıtılır (k5).

3. “Yürüyemeyen çocuğun ayaklarının arasına ip bağlanır, önüne şeker, bisküvi konur. Hızlı koşan bir çocuk gelip şekeri alarak kaçar. Yürüyemeyen çocuğun ipi kırarak diğer çocuğun arkasından koşması sağlanır” (Akca 2009: 45).

Yukarıda belirttiğimiz köstek kesme uygulamalarının ikisinde “hızlı koşan çocuk”, ritüelin başkişisidir. Bu, yürümeye başlayan çocuğun hızlı koşan çocuğa benzetilmek istenmesiyle ilgili büyüsel bir davranış örneğidir. Bir başka deyişle, Frazer’in ifade ettiği “benzer, benzeri meydana getirir” ilkesi bu ritüelde de karşımıza çıkmaktadır.

Yörede “köstek”⁶, çocuğun ayaklarına takılmış “zincir, ip, engel, set” olarak düşünülmektedir. Kösteğin çocuğun ayaklarına ip bağlanarak kesilmesi ritüelinin kökeninde “benzerin benzerle yok edilmesi” anlayışı yatmaktadır. Çocuğun ayaklarındaki engel olarak tasavvur edilen köstek, ayağa bağlanan bir iple somutlaştırılmakta ve bu ipin koparılması, manevi bir engel olan kösteğin, zincirin yok edilmesi olarak yorumlanmaktadır.

Mersin’de “köstek kesme” uygulaması “köstek kesme” veya “duşak kesme” olarak adlandırılır. Bunun için çocuk, bir yokuşa çıkarılır. Ayaklarının arasına köstek adı verilen, üzerine kuru incir, lokum gibi yiyeceklerin dizildiği ince bir ip parçası bağlanır. Köyün gençleri, çocuğun bacağı arasındaki bu yiyecekleri yiyebilmek için birbirleriyle yarışır. Önce gelen ipi kırar, sonra hep birlikte bu yiyecekleri paylaşırlar (Cıblak Coşkun 2011: 10).

Ankara-Kızılcahamam’da köstek kesme ritüeli şöyle yapılır: “Yürüme çağındaki çocuğun ayakları bir iple bağlanır. Bu ip, birisi tarafından kesilir ve çocuğa iki tokat atar gibi dokunulur. Sonra o evin veya caminin etrafında yedi defa tavaf edercesine dolanılır. Böylece çocuğun yürümesinin kolaylaşacağına inanılır (Kalafat 1996: 10). Denizli’de yürürken zorluk çeken çocukların birbirine bağlanmış ayaklarının ipi, değirmenden gelmiş birisine kestirilir (Kalafat 1996: 10)

“Köstek kesme” uygulaması, Anadolu dışındaki Türk topluluklarında da bulunmaktadır. “Kırgızlarda çocuk, adım atmaya ve yürümeye başladığında “tuşoo kesüü toyu” adı verilen bir tören yapılır. Bu pratikte, çocuğun iyi yürümesi, kendine güvenmesi ve yaşamında zorluklarla karşılaşmaması amaçlanır. Törende yedi-on iki yaş aralığındaki çocuklar arasında koşu yarışması düzenlenir; birinci gelen çocuk, yeni yürümeye başlayan çocuğun iki ayağına bağlanan ipi keser. Tören sonrası koyun kurban edilerek, çeşitli oyunlar ve eğlenceler düzenlenir. Törende bulunanlar, çocuk için “balanın colu açık, kadımı bekem bolsun! (çocuğun yolu açık, adımı sağlam olsun) diyerek dua ederler” (Arık 2005: 163, 165). “Kazaklar, bu törene “tusav keser” derler. Özbek, Tatar, Başkurt, Karaçay Malkar Türkleri arasında da geç yürüyen ya da yürümeyen çocuklarla ilgili büyünlük mahiyette uygulamalar mevcuttur. Çuvaşlarda yürümekte zorlanan çocukların ayakları bir iple bağlandıktan sonra, cuma namazı çıkışında camiden çıkan ilk kişiye bu bağ kestirilir” (Aça 2008: 13).

Köstek kesme ritüelinde, yeni yürümeye başlayan çocuğun ayaklarına veya başparmaklarına önce ipin bağlanıp daha sonra koparılması ve arkasından “saçı” yapılması, Anadolu ve Anadolu dışındaki Türk topluluklarında ortak unsur olarak dikkati çekmektedir. Gelenekte ortak amaç, çocuğun geleceğine yönelik iyi dilekleri; bir gösteri, oyun şeklinde ifade etmektir; bir anlamda çocuğun geleceğini dualar ve saçılarla teminat altına almaktır. Netice itibarıyla Anadolu’da ve Anadolu dışındaki Türk topluluklarında farklı isimlerle anılan, ancak aynı işlevsel özelliğe sahip olan köstek kesmenin ana vatanının Altaylar olduğu ve çeşitli nedenlerle Orta Asya’dan ayrılan Türklerin bu geleneği gittikleri topraklara taşıdıkları kanaatindeyiz.

Saçın İlk Kez Kesilmesi:

Anadolu’da ve Anadolu dışındaki Türk topluluklarında çocuk saçının ilk kez kesilmesiyle ilgili çeşitli inanış ve pratikler mevcuttur:

“Karaçay-Balkar Türklerinde çocuk, iki-üç aylık olup başını dik tutmaya başladığında ‘ilk saç’ı annesi veya bir yakını tarafından kesilir. Tören esnasında çocuğun başına şeker saçılır. Bu esnada akraba ve komşulara ‘hıçın’ adı verilen böreklerden dağıtılır. Azerî Türklerinde çocuğun ilk saçını kesen, bu saçı bir mendil içinde çocuğun anne veya babasına verir; onlar da buna karşılık ona para veya çeşitli hediyeler verirler. Kesilen bu saç, belli bir süre muhafaza edilir. Çocuğun saçının ayaklar altında kalması halinde ise, çocuğun baş ağrısı çekeceğine inanılır (Kalafat, Makas tarihsiz: 88).

Siirt’te erkek çocuklara yahut nazlı çocuklara mahsus uygulanan bir gelenek ise şöyledir: “Dendelohe” adı verilen altından yapılmış bir takı, bal mumu yardımıyla çocuğun saçının önüne, alın bölgesine sarkacak şekilde yapıştırılır. Çocuk, bir yaşına gelinceye kadar bu takı, saçta kalır. Çocuk, bir yaşına geldiği zaman saçı kesilir ve bu altın, çocuğun ilk kesilen saçı ağırlığı parayla birlikte bir fakire verilir (k9). Bu uygulama, günümüzde nadiren uygulanmakta; ancak “çocuğun kesilen saçının ağırlığınca fakirlere altın dağıtılması” (k8). geleneği ise sıklıkla görülmektedir.

Diyarbakır yöresinde önceleri, bütün erkek çocukların saçları uzatılırdı. Saç kesildiğinde terazinin bir tarafına para, diğer tarafına saç bırakılır; saçın ağırlığınca para, fakirlere dağıtılırdı (k4).

Doğum sonrası çocuğu ölen kadınlar, doğan çocuklarının saçını yedi yıl boyunca kesmezler. Böylece onu koruma altına almış olurlar. Çocuk, yedi yaşına geldiğinde önce kurban kesilerek eti fakirlere dağıtılır; arkasından ise çocuğun saçı kesilir (k1, k2, k3, k6). Benzer uygulama Tengricilik uygulamasında “haydar” tatbikatı olarak karşımıza çıkmaktadır: “Yaşamayan erkek çocuğun yedi yıl tepe kısmındaki saçı tıraş edilmez. Çocuk yedi yaşına gelince, yaşaması için dua edilir ve ulu kişinin türbesine gidilir. Orada kurban kesilir. Ben çocuğu aldım, sen de saçı al’ denilerek kesilen saç (Haydar), burada bırakılır” (Kalafat 2004: 54).

Çocuğun saçı, genellikle çocuk bir yaşına geldiği zaman kesilmekte; ilk saç kesildiğinde sadaka verilmektedir (k1, k5).

Oğlan çocuğunun ilk saçını, amcası veya dayısı keser. Çocuğu tıraşa götüren kişi kimse (bu genelde amca ya da dayı olur) çocuğa bir hediye alır (k3).

Kız çocuğunun ilk kez kesilecek saçını dayısı keserse, çocuğun saçının gür olacağına inanılır. Bazı aileler, çocuklarının saçlarını ilk kez kesecekleri zaman, akıka kurbanı⁷ keserler.

Çocuğun “ilk saç”ının kesilmesi ile ilgili inanç ve pratikler, günümüz Diyarbakır kültüründe yaşatılmakta; çocuğun kesilen ilk saçı için sadaka verilmekte ve bu saç, anneler tarafından özenle saklanmaktadır.

Tırnakların İlk Kez Kesilmesi:

Çocukla ilgili uygulanan geleneklerden biri de tırnakların ilk kez kesilmesine yönelik olarak icra edilir. “Çocuğun eli, tırnakları kesildikten sonra, içinde altın paralar bulunan bir keseğe sokturulur; çocuğun oradan aldığı paralar, erkekse büyüdüğü zaman tutacağı işin sermayesine; kızsaa, çeyizine ilk ‘maya’ olarak saklanır (Boratav 1973: 155). Diyarbakır’da genellikle çocuğun tırnakları çocuk, altı aylık oluncaya kadar kesilmez. Tırnakların altı aydan önce kesilmesi uğursuzluk kabul edilir.

Çocuğun ilk tırnağının kesimi ile ilgili olarak şunlar söylenir: “Dayısının cebinden para alsın, ondan sonra tırnağı kesilsin” (k2). Çocuğun, bu şekilde, dayısının cebinden aldığı para, fakirlere dağıtılır (k4). “Tire’de çocuğun tırnakları kesildikten sonra babasının cebinden çıkardığı paralarla simit alınır ve komşulara dağıtılır, aynı zamanda çocuğa un avuçlatılır” (Başçetinçelik 2009: 135).

Diyarbakır’da çocuğun tırnağı, ilk defa kesildiğinde sadaka verilir (k1, k6). Kesilen tırnaklar atılmaz, çocuğun annesi tarafından saklanır.

Bebeğin yaşadığı ilklerin aile üyeleri, yakın akrabalar ve komşularla birlikte kutlanması, aile içi ve akrabalar arasındaki ilişkilerin gelişip zenginleşmesine, sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın artmasına katkılar sunmaktadır. “Hedik” ile “köstek kesme” törenlerinde, bir taraftan ailenin akrabalar ve komşularla olan ilişkilerinin perçinlenmesi; diğer taraftan da kadınların ve çocukların farklı ve özel bir gün geçirmeleri sağlanmış olur. Çocuğun tırnaklarının ilk kez kesilmesinde dayının, saçlarının kesilmesinde ise amca veya dayının rolü, aile bireyleri arasındaki ilişkinin kuvvetlenmesine yardımcı olmaktadır.

Çocuklara Yönelik Büyüsel Halk Hekimliği Uygulamaları:

Çocuğun sağlıklı büyümesi, doğuştan ya da sonradan olan özürlerinin giderilmesi için birtakım geleneksel sağaltma pratikleri ve işlemlerinin uygulanması, halkımız arasında oldukça yaygındır. Çocuğun doğal gelişmesini engelleyen bedensel, zihinsel ve ruhsal özürlerini gidermenin; çocuğu nazardan ve büyüsel içerikli zararlı dış etkilerden korumanın halk arasında eskiden beri uygulanan geleneksel sağaltma pratikleri vardır (Örnek 1977: 164).

Diyarbakır yöresinde çocukları tehdit eden, bilhassa küçük çocuklara zarar veren ve “ay”dan kaynaklandığı düşünüldüğü için “ay basması” olarak adlandırılan bir rahatsızlık ve bu hastalığa yönelik yapılan büyüsel yollu pratikler bulunur:

Ay Basması:

Ay basması, yörede “aya düşme, ay basması, ay tutması, ay çarpması” terimleriyle ifade edilir. İnanişâ göre çocuklar, yeni doğan hilal şeklindeki ay ile aylık döngüsünü tamamlamak üzere olan 27 günlük ayı görürlerse korkar ve bu yüzden hastalanırlar.

Ay basması, “sere mehe bine mehe” diye de adlandırılır. Bu, “ayın başı ayın sonu” demektir. Bazı çocuklar ayın bu dönemlerinde ateşlenebilir, havale geçirebilirler. Bu yüzden bu çocuklara kara sürülür, boylama yapılır, cevşen takılır. Böylelikle çocukların havale geçirmesi önlenmeye çalışılır. Ay basan çocukların şaşı olacağına inanılır (k2).

“Ay basması” rahatsızlığına Mersin’de “aydaş çocuk” adı verilir. Dört yol ağzında “aydaş aşı” pişirilerek bu rahatsızlığın tedavi edilmesi amaçlanır” (Cıblak Coşkun 2011: 10).

Ay basmasının en önemli belirtileri, kusma ve ateştir. Çocuk, ekşi ekşi kokar, ağzı kokar; hatta havale geçirir. Çocuğun bu durumu halk arasında “gayz⁸ olmak” “beyhud” olmak şeklinde ifade edilir.

Ay basmasına uğradığına inanılan çocuklar için çeşitli büyüsel halk hekimliği pratikleri uygulanmaktadır:

1. Aya düşen çocuklar için adı “Mehmet” olan yedi kişiden para toplanır. Bu para, hiç konuşulmadan demircinin önüne bırakılır. Demirci önüne konan bu paranın ne manaya geldiğini bilir. Gümüş veya metalden ay keser: Bu ay, “aya düşen” çocuğun omzuna veya alın ortasına gelecek şekilde çocuğun külahına takılır.

2. Ay basan çocukların tedavisinde kullanılan bir diğer yöntem ise karalamadır. Bu ritüel şöyle uygulanır: Çocuğun sağ el ve ayak bileği, alnı, damağı göbeği dikey uzun bir çizgi ve bu çizginin sağına bu çizgiyi ortalayacak şekilde kısa bir çizgi ile karalanır (k1). Bu işlemi yapan kişi, elini çırparak “kuş uçtu, kuş uçtu” der (k1, k3).

K1, kayınvalidesinin “karalama” işini yaptığını anlatır. Karalama, aile dışından gelen hastaya uygulanırken evdeki çocuklara hastalık bulaşır endişesiyle, hasta çocuklar, içeriye alınmaz; dışarıda karalanırmış. Karalamayı yapan kişi yaşlanıp da kendisi dışarıya çıkmadığı zaman ise önce evdeki çocukları karalar, sonra dışarıdan gelen hasta çocukları karalamış. Geleneksel olarak ailenin büyük kızına el verildiği için şu an ailenin büyük kızı, karalama pratiğini yapmaktadır.

3. Hurma çekirdeğinden takunya yapılır ve çocuğun omzuna takılır (k1).

4. Kırılmamış bir ceviz, hocaya okutulur ve bu ceviz çocuğa takılır (k1).

“Ay basması”, kaynağı ilkel insanın sıra dışı varlıklarla ilgili korku ve endişelerinden kaynaklı, mitolojik kökenli bir rahatsızlıktır. Bu sıra dışı rahatsızlığın tedavisinde kullanılan yöntemler de yine olağanüstü ve büyüsel eylemlerle doludur.

Çocuklara Yönelik Diğer Büyüsel Halk Hekimliği Uygulamaları:

“Çocuğun sağlıklı büyümesi, birtakım özürlerin giderilmesi, birtakım kötülüklerden, olumsuzluklardan korunması için çeşitli âdet, inanma ve bunlara bağlı çeşitli pratikler vardır” (Artun 2005: 141). Bu tarz uygulamalara Diyarbakır yöresinde de rastlanır.

“Çocuğu yaşamayan kadın”ın doğan çocuğu, çocuğu hiç ölmemiş bir kadının yakasından geçirilir. Geniş yakalı bir elbise giyen çocuklu kadın, henüz doğmuş bebeği, yukardan aşağıya üç kez yakasından geçirir (k1, k6). Bu olaya yörede “yakadan geçirme” denir. Uygulamada çocukları yaşayan bir annenin, çocuğu yaşamayan bir başka annenin çocuğunu sahiplenmesi ve kara iyelerin çocuğa zarar vermesini önlemeye çalışması söz konusudur. Bir anlamda sağlıklı ve çocuklu kadın, kara iyelere “bu çocuk benimdir” mesajı vermektedir.

Yukarıdaki uygulamanın benzeri Tengricilik inancında da bulunur. “Yaşamayan erkek çocuk birisine verilir ve o şahıstan alınır. Böylece cinlerin o çocuğu almalarının önlenmesine inanılır” (Kalafat 2004: 53).

Konuşamayan çocuklar için cuma salasında ulu caminin minaresinin kilidi, çocuğun diline değiştirilir. Bu pratiğin üç cuma ara verilmeden yapılması gerekir (k2). Konuşamayan çocuğa, Mardin Kapı’da Şeyh Muhammed düzlüğünde bulunan türbenin kilidi ağız açık bir şekilde üç cuma salasında öptürülür (k4).

Yürüyemeyen çocuğa ise şu pratik uygulanır. Birkaç yumurta kırılır. İçi bir tabağa koyulur. Yumurta kabuğu, bir kaba ağız aşağıya gelecek şekilde çevrilerek, yumurta kabuğunun içinde kalan yumurta aklarının birikmesi sağlanır. Bu birikim, çocuğun diz kapaklarının altına sürülür (k3, k4, k7).

Kusan çocuklar, bohçada sallanır. Üç kez 360 derece çevrilir, böylece çocuğun kusmasının kesileceğine inanılır (k1, k7).

Kabakulak olan çocukla ilgili yapılan iki uygulama vardır:

Birinci uygulamada çocuğun kabakulak olduğunu fark eden ilk kişi, parmağına tükürür ve parmağını karalayarak çocuğun kulağının altına ay şekli çizer (k1).

İkinci uygulamada ise tahta kaşık ısıtılır. Kulağı yakmayacak şekilde “parpısı⁹ budur” denerek kulağa birkaç kez vurulur (k1). Bu uygulamada, hastalık sebebi olarak görülen varlığın “sıcak kaşık” aracılığıyla korkutulması söz konusudur.

Eskiden Diyarbakır’da kabakulak olan çocuğun ilerde çocuğunun olmayacağına inanılırdı (k1, k7).

Sürekli salyası akan bir bebek için “Dayısı, topuğunu bebeğin ağzına bastırsın” denir. Bu sayede bebeğin salyasının akmayacağına inanılır (k3).

Yanık için balmumu ve zeytinyağı sürülür (k4).

Bebeğin bezi üzerine kırmızı toprak konur ve bebek bir gece bu şekilde uyutulurdu. Toprağın pişigi tedavi edeceğine ve önleyeceğine inanılırdı (k4).

Bebeğin başındaki konaklar temizlensin diye zeytinyağı ve karbonat sürülür (k4).

Diyarbakır halk kültüründe bebeklerin kötü gözlerden korunması, hastalıklardan kurtulması için de çeşitli uygulamalar bulunmaktadır. Çocuklar özellikle de tumbul ve sağlıklı bebekler, nazar değmesi ihtimali olan kişilere gösterilmez. Onlara nazarlık, mavi boncuk ya da göz boncuğu takılır. Çocuğu nazardan korumak için başına tuz çevrilir. Bu tuz, daha sonra ateşe veya suya atılır.

Sonuç:

Diyarbakır yöresinde yapılan “hedik dökme” ve “köstek kesme” törenlerinde büyüsel davranış kalıpları bulunmaktadır. Çocuğun ilk dişini çıkarması nedeniyle yapılan “hedik dökme” töreninde yedi kişilik bir çocuk grubunun bulunması, çocuğun başı üzerinden alınan yedi buğday tanesinin çocuğun boynuna takılması, Türk halk kültüründeki kutsal sayılardan biri olan yediye ilişkin pratiklerden birkaçıdır. Ayrıca çocuğun üzerine dökülen buğdayların bir kısmının güzel dişli bir çocuk tarafından ağza alınması ve tekrar çıkarıldıktan sonra çocuğun boynuna takılması büyüsel nitelikli bir davranış örneğidir. Çocuğun saçının ve tırnaklarının ilk kez kesilmesinde fakirlere sadaka mahiyetinde para verilir. Yalnız, bu para, tırnak kesiminde çocuğun dayısının cebinden çıkardığı; saç kesiminde ise kesilen saçın ağırlığına gelen paradır.

Gerek “Hedik” ve “köstek kesme” törenlerinde gerekse saçın ve tırnağın ilk defa kesilmesinde dağıtılan yiyecekler, Türk halk kültüründeki eski inanışlardan biri olan “saçı” geleneğinin farklı bir tezahürüdür.

Yörede başta “ay basması” olmak üzere çeşitli çocuk rahatsızlıklarına yönelik yapılan büyüsel halk hekimliği uygulamaları ise yörenin zengin halk kültürü unsurlarını barındırdığının bir göstergesidir.

Diyarbakır yöresinde bebeğin ilkleri ile çocuklara yönelik yapılan büyüsel halk hekimliği uygulamaları, Malinowski’nin “yaşamın temel olaylarında dinsel ve büyüsel işlemlerin hâkim olduğu” fikriyle örtüşecek bir mahiyet arz etmektedir.

NOTLAR

¹ Elseven Türkmenleri diş hedliğini; buğday, nohut, fasulye ve mercimekten yaparlar. Türkiye ve Kafkasya’da bu karışımın içine kuru yemiş katıldığı da olur. Hedik, Kafkasya’da çeşitli zamanlarda yenilmek üzere de yapılmaktadır. (turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/kalafat_karabag.pdf) Diyarbakır yöresinde de sulu

hedğin ev halkı için günlük yemek; misafir için ise ikram yemeği olarak yapıldığı görölr.

² Mısa: Çift sürerken öküzleri yönlendirmek, itmek, çevirmek amacıyla kullanılan ucu çivili uzun sopa, âsâ (k2).

³ Teşi: Yün eğirmeye yarayan tahta araç, iğ (Derleme Sözlüğü, c: 10, s. 3897).

⁴ Azerbaycan'da pişirilen hedik, yedi eve dağıtılır.

⁵ Popüler kültür, bir taraftan tüketim kültürünü beslerken diğer taraftan geleneksel olanı da kendi üretim çeşitlenmesi açısından kullanmaktadır. Bu konuda "hediyelik kurabiyeler" adı altında diş şeklinde çiçek veya kurdele desenli üretilen rengârenk "diş kurabiyeleri", geleneksel diş heddiği kutlamalarına yeni varyantlar eklemektedir. Bu durum, büyük şehirlerde ve kreş ortamlarında büyüyen yeni nesil çocukları için farklı bir diş heddiği geleneğinin oluşumunu sağlamakta ve diş heddiği törenlerindeki "saçı"nın da çeşitlenmesine vesile olmaktadır (Bkz: <http://www.hediyelikkurabiyeler.com/dis-kurabiyeleri>).

⁶ Köstek kelimesi yörede, genç kızlar için "oynak, haşarı, yerinde duramayan, ele avuca sığmayan, oyuncu, oyunbaz, zilli" anlamlarında yarı argo bir ifade olarak da kullanılır.

⁷ "Çocuğın doğumunun ilk günlerinde Allah'a bir şükran nişanesi olarak kesilen kurbanı "akıka kurbanı" denilir. Esasen akıka, Arapça'da yeni doğan çocuğın başındaki saçın adıdır. Akıka kurbanı kesildiği gün çocuğın başı da tıraş edildiği için kurban, bu adı almıştır. Akıka kurbanı Hanefiler'e göre mubah (bazı rivayetlerde mendup), diğer üç fıkh mezhebine göre sünnet, Zâhirîler'e göre vaciptir. Hz. Peygamber, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için birer koçu akıka kurbanı olarak kesmiş ve ümmetine de yeni doğan kız ve erkek çocukları için akıka kurbanı kesmelerini tavsiye etmiştir. Resûl-i Ekrem'in bu tür uygulama ve tavsiyelerinin dinî bir gereklilik şeklinde değil de doğum, düğün gibi mutlu olayların yakın çevreye duyurulması, sevincin onlarla paylaşılması ve neticede sosyal yapının ve dayanışmanın sağlamlaştırılması yönünde tedbir ve örnekler (sünnet, nafîle ibadet) olarak algılanması daha doğru olur. Akıka kurbanı, çocuğın doğduğu günden bulûğ çağına kadar kesilebilirse de doğumun yedinci günü kesilmesi müstehaptır. Aynı günde çocuğa isim verilmesi ve saçının kesilerek ağırlığınca altın veya gümüşün tasadduk edilmesi de tavsiye edilmiştir. Kurban olmaya elverişli her hayvan akıkaya da elverişlidir. Kesilen bu kurbanın etinden kurban sahibi, aile fertleri ve yakın dostları yiyebileceği gibi tasadduk da edilebilir"

(<http://www.diyamet.gov.tr/turkish/basiliyayin/weboku.asp?sayfa=1&wid=36>)

⁸ Gayz: hiddet, öfke, kızma, kızgınlık başlangıcı, hınç (Devellioğlu 1992: 336).

⁹ "Parpılama, Konya'da ocaklısının keneli hayvanlardaki keneleri gidermek için yaptığı bir işlemdir. İşin ehli olan kişi, ağzına aldığı veya içine tükürdüğü tuz karıştırılmış suyu hayvana içirir veya bununla hayvanı yıkar. Parpı kelimesi, Denizli'de ve Muğla'da tehlike, korku; Amasya'da parpu çeşitlenmesiyle, tehlike, sıkıntı; Kayseri'de döverek korkutmak anlamlarına gelmektedir" (Boratav 1973: 118).

KAYNAKLAR

Sözlü Kaynaklar:

k1: Kudret Yıldırım, 1935 doğumlu, okuryazarlığı yok, ev hanımı, Diyarbakır

k2: NaciyeBandoğlu, 1955 doğumlu, okuryazarlığı yok, ev hanımı, Çermik/ Diyarbakır.

k3: Güzide Karakaş, 1952 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, Diyarbakır.

- k4: Hayriye Yıldırım, 1954 doğumlu, lise mezunu, emekli memur, Diyarbakır.
k5: Emine Karadeniz, 1966 doğumlu, lise mezunu, memur, Ergani/Diyarbakır.
k6: Hanım Yıldırım, 1977 doğumlu, ilkokul mezunu, Diyarbakır.
k7: Nurten Yıldırım, 1965 doğumlu, ilkokul mezunu, Diyarbakır.
k8: Esra Ömür, 1970 doğumlu, üniversite mezunu, Siirt.
k9: Hediye Suphiye Cezlan, 1924 doğumlu, okuryazarlığı yok, ev hanımı, Siirt.

Yazılı Kaynaklar:

AÇA Mustafa: (2008). “Trabzon-Şalpaazarı Çepnileri ile Çuvaş Türklerinin Doğum Sonrası Etrafındaki İnanış ve Uygulamaları Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, S.: 1, Kış, s.: 21-34.

AKCA Gözen: (2009). “Diyarbakır İli Ergani İlçesi Halk Kültürü Araştırması”, Adana, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ARIK Durmuş: (2005). “Kırgızlarda Kurban Fenomeni”, *AÜİFD XLVI*, S.: 1, s.: 157-174.

ARTUN Erman: (2005). *Türk Halk Bilimi*, İstanbul, Kitabevi Yay.

BAŞÇETİNÇELİK Ayşe: (2009). *Adana Halk Kültüründe Doğum-Evlenme-Ölüm*, Adana, Altınkoza Yay.

BORATAV, Pertev Naili: (1973). *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul, Gerçek Yayınevi.

ÇIBLAK COŞKUN Nilgün: (2011). “Mersin’de Doğumla İlgili Âdetlerin Halk Hekimliği Yönünden İncelenmesi”, *Lokman Hekim Journal*, 1(3), s.: 1-12.

DEMİR Hakkı: (1985). *Çüngüş’ün Gelenek-Görenek ve Halk İnanışları*, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi-Lisans Tezi.

DERLEME SÖZLÜĞÜ: (1993). Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.

DEVELLİOĞLU Ferit: (1992). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitabevi Yay.

KALAFAT Yaşar - MAKAS Zeynelabidin: (tarihsiz). *Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları* Azerbaycan-Doğuanadolu, Samsun, Eser Matbaacılık.

KALAFAT Yaşar: (1996). *İslamiyet ve Türk Halk İnançları*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay.

KALAFAT Yaşar: (1999). *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.

KALAFAT Yaşar: (2004). *Altaylar’dan Anadolu’ya Kamizm Şamanizm*, İstanbul: Yeditepe Yay.

KAYA Ali - AKOL Abdülkadir: (2006). *Dicle İlçesi*, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi-Lisans Tezi.

ÖRNEK Sedat Veyis: (1971). *İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Ankara, Gerçek Yay.

ÖRNEK Sedat Veyis: (1977). *Türk Halk Bilimi*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

ÖRNEK, Sedat Veyis: (1979). *Geleneksel Kültürümüzde Çocuk*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yay.

ÖZCAN Sedat: (2000). *Diyarbakır Folkloru*, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi- Bitirme Tezi

ÖZÇELİK Sadettin - Boz Erdoğan: (2001). *Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı*, (Dil İncelemesi, Metinler, Sözlük), Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.

ŞAYHAN Fatih: “Altaylardaki Varoluş Dinamikleri: Kültürel Bellek Yaratmada El Oyun'un Toplumsal İşlevi”, I. Ulusal Genç Halkbilimciler Sempozyumu, 9-10 Kasım 2012. Balıkesir.

**CLOTHING AND ACCESSORIES OF YAKUTSK'S RESIDENTS
IN THE LATE XIX – EARLY XX CENTURIES**

**ОДЕЖДА И УКРАШЕНИЕ ГОРОЖАН ЯКУТСКА В КОНЦЕ XIX-
НАЧАЛЕ XX ВВ.**

**XIX. YY. SONLARI İLE XX. YY BAŞLARINDA YAKUTSK BÖLGESİ
İNSANLARININ GİYİM VE TAKILARI**

DR. KAPITOLINA YAKOVLEVA - AITAL YAKOVLEV¹

ÖZET

19. yy'ın sonları ile 20. Yy'ın başlarındaki Sibiryaya ve Uzak Doğudaki Rus kasabaları günümüzde önemli bir ilgi çekmektedir. O dönemdeki insanların giysileri ve takıları kültürün en önemli yansıtıcısı olarak geleneksel eski biçimlerin korunması ve yeniliklerin ortaya çıkışı Yakutların görüntülerinde takip edilebilir.

Anahtar kelimeler: Yakutsk, giyim, takılar, günlük anlatılar

ABSTRACT

The subject of provincial Russian towns of the late XIX – early XX centuries especially Siberian and Far East ones, have become very popular nowadays. Man's clothing and accessories of that time is the most important part of his culture which reflects the problem of preservation of traditional archaic forms and appearances of novelty, which is also observed in the image of Yakutsk's residents.

Key words: Yakutsk, clothing, accessories, daily story.

РЕЗЮМЕ

Темы провинциального российского города конца XIX – начала XX в., в особенности сибирских и дальневосточных городов, приобрели сегодня особую актуальность. Одежда и украшения человека того времени — важнейшая часть его культуры, в которой отражается проблема сохранения в ней традиционных архаичных форм и появление новообразований, что так же наблюдается во внешнем облике горожан Якутска.

Ключевые слова: Якутск, одежда, украшения, повседневная история

---

¹ . Russian Federation, Republic of Sakha (Yakutia)

Темы провинциального российского города периода конца XIX – начала XX в., в особенности сибирских и дальневосточных городов, приобрели сегодня особую актуальность.

Кроме того, в настоящее время «городская» тематика интенсивно изучается специалистами разных областей знания, как в России, так и за рубежом. Исследователи часто говорят о городской повседневности, как о «традиционной форме личной и общественной жизни», «повторяющееся, устойчивые, ритмичные, стереотипизированные формы поведения» [Brodell, Garfingel, Ludtke]. На протяжении XX в. историография постепенно поворачивалась в сторону «микроистории», уделяя внимание реконструкции повседневной жизни сословий, групп, существовавших в те или иные эпохи. В это связи немаловажным становится изучение одежды и украшений горожан.

Одежда и украшения человека — важнейшая часть его культуры. Искусство одевания и ношение украшений, будучи связано с материальной культурой и имея прикладной характер, вместе с тем становится выражением духовных исканий человека. В этом смысле одежда и украшение способны очень многое сказать о человеке: выявить его понимание своего места в обществе, раскрыть исторические корни связанной с человеком культуры, дать характеристику индивидуального художественного вкуса. Особенно надо отметить, что при сословной стратификации общества внешний вид также являлся одним из отличительных атрибутов принадлежности к определенному сословию.

На настоятельную необходимость изучения повседневной культуры человека, а особенно проблемы сохранения в ней традиционных архаичных форм и появление новообразований в связи с идеей сочетания «возможного и невозможного» обратил внимание в 50-х гг. XX в. Ф. Бродель. Благодаря его труду и целому направлению — истории быта, возникшему в результате влияния его идей, появилось немало работ по истории костюма и моды. Именно в труде Ф. Броделя определен основополагающий подход к анализу явлений повседневной культуры, в нем соединяются моменты, связанные с развитием технологии изготовления предметов быта, с осознанием их художественной формы и семиотическим аспектом в содержании [Brodell].

В данной работе речь пойдет об одежде и украшениях горожан Якутска на рубеже XIX-XX вв., т. е. той части одевания человека, которая наиболее явлена окружающим и посредством которой создается целостное впечатление о его носителе. Одежда и украшение — это сложное образование, которое создается из целого ряда элементов, таких как линия, создаваемая кроем, цвет и фактура ткани, украшения различного характера и предназначения. Удачное сочетание всех названных элементов приводит к созданию эстетически значимого образа, способного выразить многогранные связи человека и окружающего мира.

В изучаемый период мы можем отметить слияние культурных элементов в одежде и украшениях горожан. Появляются помимо традиционных национальных костюмов, и одежда европейского фасона. Однако этот процесс проходил только среди высших слоев городского общества. В большинстве простые жители города одевались традиционно. В украшениях так же наблюдается влияние русской культуры. Например, по одной из версий о происхождении серег лировидной формы утверждается о приемственности данного украшения у серег-голубцов, бытовавших

у русских в XVI – XVII вв. «Надо признать, - пишет Ф.М.Заков - что эти серьги в якутском варианте потерпели большие изменения: сама форма, напоминающая силуэт двух птиц – голубей, превратилась в подвеску в виде якутского лировидного орнамента, а подвески из бусин и камней заменились металлическими» [Zikov]. Так же интересен факт соединения языческих якутских представлений и православной религии в нагрудных крестах, приобретших особую популярность среди женщин в конце XIX-начале XX вв.

Середина и вторая половина XIX века — период завершения массовой христианизации местного населения Сибири. Именно в это время широко распространяются нагрудные кресты работы местных мастеров. У якутов они получили название «сюрэх», которое дословно переводится как «сердце» или «усердие». С этим словом связаны понятия «сюрэхтэнии» — обряд крещения, «сюрэгэ суох» — некрещеный [Savvinov]. Следует отметить, что якуты, как и все православные, носили кресты (рис. 1), но нательные (тельники), которые им выдавали при совершении обряда крещения и получении христианского имени. Но эти кресты не имели прямого отношения к происхождению креста как нагрудного украшения. Безусловно, прообразом такого креста послужили наперсные христианские кресты, носимые духовными чинами православной церкви.

Первоначально своеобразное украшение, видимо, появляется в среде богатой части мужского населения, наиболее приближенного к местному духовенству. Только к середине XIX века богато украшенные, несколько видоизмененные наперсные христианские кресты окончательно утвердились как особое украшение.

Якуты начали украшать, дополнять кресты на свой лад своеобразным вычурным декором, подвесками, резным орнаментом. Якуты носили его на длинной ажурной цепочке, сюда же подвешивали различные мелкие предметы женского туалета: ухочистку, щипчики и другие подвески, которые должны были находиться на поясе («кур») или нагрудном украшении (илин кэбисэр).

Причина особой популярности нагрудных крестов, видимо, в том, что это легкое, красивое украшение в какой-то степени заменяло массивное, дорогое и не всем доступное «илин кэбисэр». Его особенно любили молодые женщины, носили поверх повседневного платья в комплекте с серьгами, браслетами, перстнями. Но в то же время надо заметить, что в основном ношение такого украшения было удовольствием только состоятельных женщин.

Рис.1. Якутский нагрудный крест

Горожане заказывали или шили одежду сами. Материалы закупались у продавцов или перекупщиков. Застежка на одежде не имела половых отличий, одежда застегивалась как направо, так и налево. Вероятно, это зависело от предпочтений человека или портного. Украшения так же изготавливались на заказ, персонально, так как в это время сохраняются представления об особой магической функции украшений. У якутов украшения традиционно относились к разряду так называемых «ымыы», т.е. к той категории предметов, которые считались обладающими магическими свойствами [Savvinov]. С понятием «ымыы» у якутов связан целый комплекс суверенных представлений и поверий. По Э. К. Пекарскому, «ымыы» - оборона, защита, вещь, орудие для всякого случая, для безопасности; амулет, талисман, пугающий какой-то таинственной силой духов, и поэтому хранимый человеком при себе или в доме [Pekarskyi].

Так как Якутск был в основе своем чиновничьим городом, большинство мужчин носили форменную одежду и мундиры. Это, в основном, студенты и чиновничество, казачество, городничие. К форме мы можем еще, и отнести женскую одежду учениц гимназий и сестер милосердия. Формы чиновников и студентов подтянуты, чисты и кажется что форма всегда новая. Можно предположить, что форма или мундиры у них не были в единственном экземпляре. Есть, конечно, исключения, в особенности у студенчества. Форма у студенчества выглядит старо, видимо носилось постоянно. Это можно объяснить тем, что студенчество было меньше обеспечено, чем чиновничество, и соответственно они не могли себе позволить мундир на повседневную носку и отдельно парадную форму. Особой популярностью у мужчин пользовались перстни и печатки. Наиболее распространенной формой перстня был круг, что, скорее всего, связано с более легкой формой для изготовления или с почитанием круга как

магического символа. Печатки, т.е. кольца с цельнолитным утолщением на лицевой стороне с гравировкой инициалов, что позволяет называть данные перстни именными. А. И. Гоголев считает, что появление печаток связано с влиянием русской культуры [Gogolev].

Рис. 2 .Общественность на проводах якутского губернатора И.И. Крафта.

Форменная одежда казачества и городничих была более низкого качества. Форма простых казаков отличается от одежды простых обывателей, наличием пагонов, фуражки, ремня с большой бляхой. У некоторых отмечается своеобразные лампасы. Это касается в основном рядового состава казачества. В одежде казачьих чинов уже наблюдается более добротный и качественный материал.

Особая категория это интеллигенция. Интеллигенция начала XX века была одним из основных слоев городского населения, которая «продвигала» европейскую моду в городскую среду. Мы наблюдаем в одежде интеллигенции наличие большого разнообразия галстуков, пиджаков разного покроя, кафтаны, пальто, котелки, шляпы, рубашки с различными воротниками, элементы украшения как, например цепочки для часов.

Рис.3. Интеллигенция Якутии

Своеобразна одежда ссыльных. В их одежде нет единого стиля или фасона. Кто-то одет в рубаху, кто в костюм, кто в тулупы и пальто. Это можно объяснить тем, что ссыльных собирали с различных частей Российской империи, и по дороге они могли, как то лишиться некоторой одежды или приобрести новую одежду.

Мужчины носили чаще сапоги, как более добротную и долговечную обувь, что актуально в условиях севера. Но были и туфли, ботинки и даже лапти. Последние в основном носило русское население города, якуты же ходил в национальной обуви – мягких сапогах «торбазах» сделанных из шкур коровы или лошади.

Зимой простые горожане носили полушубки, длинные торбаза, доходящие до щиколоток и доходившие выше, большие меховые варежки. Некоторые носили длинные тулупы, валенки. Зажиточная часть ходила в шубах, в меховых шапках. Надо особо отметить, что среди горожан Якутска начала XX века был в моде белый длинный шарф. Который они обматывали вокруг шеи несколько раз, конец

отпускали свободно висеть. Полушубки, тулупы обязательно подпоясывали ремнем, чтобы холод не заходил с низу.

Надо особо отметить, что зимнюю одежду по трудно определить, потому что большинство фотографий сделано ранней весной или поздней осенью. Конкретно зимних нет (сделанных в особо холодные периоды декабре, январе и феврале) , вероятно, из-за того что хрупкая фотоаппаратура не могла нормально функционировать при больших холодах от -40 С [Kalashnikov].

В женской одежде не наблюдалось большого разнообразия в фасоне и покрое одежды. Это может объясняться тем, что в начале XX века еще сохранились элементы патриархальных устоев в обществе, и женщина еще не была достаточно раскрепощена в позиции моды. Наблюдаются традиционные элементы женской одежды – платки, платья с длинным подолом, с длинными рукавами. Разнообразие заключалось в наличии кружев, украшений, пуговиц, наличием ворота. В начале XX века в Якутске среди состоятельных женщин был в моде высокий ворот, кружева.

Так же особой популярностью среди обеспеченных мужчин-якутов пользовались сюртуки якутского покроя, которые одевались вместе с наборными поясами. Наборные пояса якутов имели два подтипа - узкие и широкие. На металлических пластинках в оформлении поясов особенно ярко проявилось искусство гравировки. Серебряные пластинки пояса покрывались богатым растительным, сердцевидным, лировидным и геометрическим орнаментом. На пластинках можно увидеть сюжетные рисунки, геральдические мотивы, инициалы владельца, дата изготовления, цена предмета и другие знаки, редко встречаются пояса без какой-либо надписи, даты, монограммы и т.д.

Рис.4. Купеческая семья

Наличие национальных элементов в женской одежде мы наблюдаем в большинстве случаев в среде купечества. Например, на фотографии семьи Ксенофонтова 1910 г. видно – глава семейства и его жена одеты в национальную одежду, более молодые члены семьи (в основном мужчины) одеты уже в стилизованный под европейский костюм одежду, у девушек же платья якутского покроя, но с элементами европейской культуры. У всех членов семьи материал одежды современный, легкий, видны кружева, пуговицы, ремни и сапоги. Но при всем этом, традиционного комплекта украшений не носили (бастынга, илин-кэлин кэбисэр, бегех) [Kalashnikov]. Вероятно, это связано с урбанизацией и вытеснением тяжелых национальных украшений более простыми, легкими. Например, небольшие серьги-лунницы, узкие металлические браслеты и т.п.

Рис. 5 Семья купца В.Н. Ксенофонтова.

Таким образом, в конце проделанной работы можно сделать следующие выводы:

1. В одежде и украшениях начинает прослеживаться более простые, удобные формы;
2. Начинает прослеживаться симбиоз национального и русского (западного влияния);
3. В начале XX века начинается изменение внешнего вида горожанина, и исчезают внешние черты определяющие национальность, сословную принадлежность. И внешний облик, одежда начинают отходить на второй план при социальной дифференциации.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бродель Ф. Время мира. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV — XVIII вв. - М., 1992
2. Гарфингель Г. Исследования по этнометодологии. - СПб., 2007. - 335 с.
3. Гоголев А. И. Якуты: проблемы этногенеза и формирование культуры. - Якутск, 1993. -136 с.
4. Зыков Ф. М. Ювелирные изделия якутов. - Якутск, 1976. - 64 с.
5. Калашников А.А. Реформатор земли Якутской губернатор Иван Иванович Крафт 1906 – 1913. Якутск. – 2011 - 249с.
6. Людтке А. Что такое история повседневности? Ее достижения и перспективы в Германии / Социальная история. Ежегодник. - 1998-1999 – С.77-100.
7. Пекарский Э. К. Словарь якутского языка. - М., 1959. - 1280 стлб.
8. Саввинов А. И. Традиционные металлические украшения якутов XIX - начала XX в. - Новосибирск, 2001. - 171 с.

1. Brodel F. Vremya mira. Materialnaya civilizacia, ekonomika I kapitalizm, XV — XVIII vv. – M, 1992
2. Garfingel G. Issledovaniya po etnometodologii. – SPb, 2007 – 335 s.
3. Gogolev A.I. Yakuti: problemi etnogeneza I formirovanie kulturi. – Yakutsk, 1993. – 136 s.
4. Zikov F.V. Uvelirnie izdeliya yakutov. – Yakutsk, 1976. – 64 s.
5. Kalashnikov A.A. Reformator zemli yakutskoi gubernator Ivan Ivanovich Kraft 1906-1913. - Yakutsk, 2011. – 249 s.
6. Ludtke A. Shto takoe istorya povsednevnosti? Eyo dostizeniya I perspektivi v Germanii / Socialnaya istoriya . Ezegodnik. – 1998-1999. – 77-100
7. Pekarskyi E. K.Slovar yakutskogo yazika. – M., 1959. – 1280 stlb.
8. Savvinov A.I. Tradicionnie metallicheskie ukrasheniya yakutov XIX – nachala XX v. – Novosibirsk. 2001. – 171 s.

BRYUSOV, BLOK VE MAYAKOVSKİ ŞİİRLERİNDE ŞEHİR TEMASI
THE THEME OF CITY IN THE POETRY OF BRYUSOV, BLOK AND
MAYAKOVSKY

ГОРОДСКАЯ ТЕМА В СТИХОТВОРЕНИЯХ БРЮСОВА, БЛОКА И
МАЯКОВСКОГО

ARŞ. GÖR. KEVSER TETİK

ÖZET

Şehir teması geçmişten günümüze edebiyatın hemen hemen her türünde işlenmiştir. Düzyazı yazarı şehri epikleşen bir dille anlatırken, bu dil şiirde yerini lirige bırakır. Bu temayı işleyen şairlerin ortak özelliği ise şehre karşı hem korku hem de hayranlık duymalarıdır. Şehir, şairin hem yok etmek istediği hem de varlık bulduğu bir şeydir.

Rus edebiyatında şehir teması XIX. yüzyılda realizm akımıyla beraber düzyazı alanında Aleksandr Puşkin ve Fyodor Dostoyevski ile başlar; Nikolay Gogol ve Mihail Bulgakov ile devam eder. Şiirde ise Nikolay Nekrasov ile başlayan şehir teması, Gümüş Çağı şairleri Valeriy Bryusov, Alensandr Blok ve Vladimir Mayakovski ile kimliğini bulur.

Çalışmada ünlü Gümüş Çağı şairlerinin şiirlerinde şehri nasıl ele aldığı konusunda okuyucuyu bilgilendirmek amaçlanmaktadır. Ülkemizde Rus şiiri özellikle Gümüş Çağı Rus şiiri üzerine yapılan araştırmaların yetersiz olması sebebiyle bu çalışmanın az da olsa bu eksikliği gidermesini umuyorum. Tema, söz konusu şairlerin şehir temasının yoğun hissedildiği kıta ve dizelerinden alıntılar yapılarak gözler önüne serilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Valeriy Yakovleviç Bryusov, Aleksandr Aleksandroviç Blok, Vladimir Vladimiroviç Mayakovski, şehir teması, Rus şiir sanatı, Gümüş Çağ

ABSTRACT

From the past to present, the theme of city has been discussed in almost every genre of literature. While the author of prose describes the city in an epical language, this language gives its way to lyric expression in poetry. The common trait of poets, who treat this subject is that they feel both fear and admiration towards to city. The city is something that the poet wants to destroy on the one hand, and he springs to life on the other.

City theme in Russian literature begins with Alexander Pushkin and Fyodor Dostoyevsky together with Realism Movement in the 19th century and is continued by Nikolai Gogol and Mikhail Bulgakov. As for the poetry, starting with Nikolai Nekrasov, city theme creates identity with Valery Bryusov, Alexander Blok and Vladimir Mayakovsky.

The aim of the assesment is to give information about how the famous Silver Age poets approach the city in their poems. Especially I hope this research would be helpful due to the lack of researches performed in our country. The theme is revealed with quoting from the best intensed quatrains and verses of the city theme by the respective poets.

Key Words: Valery Yakovlevich Bryusov, Alexander Alexandrovich Blok, Vladimir Vladimirovich Mayakovsky, the theme of city, Russian poetry, Silver Age

PEZİOME

Городская тема с минувших времён является одной из основных тем литературы. В прозе город описывается эпическим языком, а в поэзии лирическим. Общей особенностью поэтов, в творчестве которых особое место занимает городская тема, является некая боязнь и восхищение от городской жизни, там, где совместно обитают уничтожение и существование.

Городская тема в Русской литературе была выдвинута в XIX веке совместно с началом периода реализма и в прозаических произведениях связано с именем Александра Пушкина и Фёдора Достоевского, и продолжается Николаем Гоголем и Михаилом Булгаковым. В поэзии городская тема начинается с Николаем Некрасовым и обретает свою личность в стихотворениях поэтов т.н. “Серебрянного века” Валерия Брюсова, Александра Блока и Владимира Маяковского.

Цель этой статьи ознакомить читателей с темой города в поэзии известных поэтов “Серебрянного века”. В связи с тем, что в нашей стране не уделено должное внимание произведениям русских поэтов указанного периода, наденось наша статья занесёт маленький вклад в деле заполнения этого недостатка. Приведённых в статье отрывках более конкретно показано глубокое ощущение городской темы.

Ключевые слова: Валерий Яковлевич Брюсов, Александр Александрович Блок, Владимир Владимирович Маяковский, городская тема, Русское поэтическое искусство, серебрянный век.

1.DÜNYA EDEBİYATINDA ŞEHİR TEMASININ DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Şehir teması, büyük şehrin gelişmiş makineleşme düzeyi, sanayisi, fiziksel ve ruhsal özellikleri ve yaşamıyla edebiyat eserlerinin konusuna, imgelerine ve biçimine yansır. Bu tema XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde ortaya çıkar, sanayi kapitalizminin gelişimi ile birlikte büyük anlam kazanır ve realizm ile ilerler. Şehri eserlerinde işleyen yazar ve şairler arasında Dickens, Disraeli, Thackeray, Balzac, T. Goode, E. Elliott ve diğerleri göze çarpar. Rus edebiyatında ise “Doğalcı Okul” ile birlikte Dostoyevski’nin erken dönem sanatında, Nekrasov ve diğerlerinin eserlerinde şehir temasına yer verilir. Eserlerde; şatolar, evle bitişik toprak parçaları ve doğanın yerini araba, fabrika, demir yolu, kalabalık ve insan yığılırı alır.

Şehir teması, denemelerde [Dickens’in Londra Denemeleri, Balzac’ın “Fizyolojiler” (Fiziyojlogiya)i, Nekrasov’un derlemesi “Peterburg Fizyolojisi” (Fiziyojlogiya Peterburga), “Peterburg Köşeleri” (Peterburgskiye uglıy)], romanlarda, öykülerde ve lirik şiirde kendisine yer bulur, gerçekçi edebiyatın ana temalarından biri olur. Yazarlar şehrin olumsuz yönlerini açığa çıkararak sosyal ekonomik yaşamın eleştirisini yaparlar. Buna bağlı olarak şehirdeki yoksulluğu ve şatafatı gözler önüne serer ve dikkati başkent köşelerine, ücra yerlerine, gecekondularına ve çatı katlarına çekerler; şehir peyzajı kirli gri ve somurtkan tonlardadır; şehrin tasviri zaman zaman grotesk karakter taşır.

Kapitalist şehrin bu eleştirel ve gerçekçi tasvir çizgisini natüralizm devam ettirir. Şehrin tasvirinde sanayi, işletmeler, borsa, pazarlar, fabrikalar ve mağazalar şiire egemen olan nesnelere. Eserlerin içeriğinde üretime, sanayiye duyulan ilgi gözlemlenir; insan ikinci plana konular, kahramanların rolü azalır ve kahramanlar zaman zaman şehrin gölgesinde kalmış, kişiliksizleştirilmiş yığınlar olarak karşımıza çıkar (Emile Zola-*Germinal*).

Emperyalist dönemde ise küçük burjuva şairleri tarafından şehir temasının yorumlanması, (kısmen empresyonist edebi akımlarda) küçük burjuvanın ayrışmasının ve çoğalmasının yansıdığı keskin bir ikileme ayrılır. Sembolizm akımının başlıca temsilcilerinden biri olan Belçikalı şair Emile Verhaeren (1855-1916), ahtapot şehre karşı duyulan korku ve hayranlık arasındaki gidiş gelişi ifade eder. Bu dalgalanmayı şehir temasını coşkuyla ele alarak daha açık bir şekilde, insan aklının odak noktasıyla, iradesiyle ve gücüyle ifade eder. Büyük bir güçle şehrin sosyal karşıtlıklarını açığa çıkararak Verhaeren, kâh geleceğin proleter devriminin kâh Avrupa emperyalist sanatının oluşmasında rol alır. Şehir temasını işleyen yazar ve şairler (özellikle Jean Romain) ürkütücü şehrin korkusundan, şehre tapınma, şehir ve tiyatrunun kalabalığıyla büyülenme noktasına gelirler. Kapitalist makineleşmeyi fetiş hâline getirme hevesi ve şehir korkusu Bernhard Kellermannın *Tünel* (Der Tunnel) eserinde de görülür.

Şehir şiirin kurucusu ise, büyük kentleri, sanayi ve makine dünyasını ünlendiren, Amerikan kapitalizminin gelişim şartlarında yaşamış Walt Whitman [Ot Yaprakları (Leaves of Grass), 1855]'dir. Whitman, bu yeni içeriğin şiirsel ifadesi için yeni, dinamik bir biçim arar, bu sebeple kafiyeyi, kıtayı ve sabit ölçü birimini, kaldırır, şiiri düzyazıya yaklaşır.

1.1.RUS EDEBİYATINDA ŞEHİR TEMASI

Rus edebiyatında Alenksandr Puşkin, şehir temasına teşvik eden kişi olarak görülebilir. Puşkin'in *Yevgeniy Onegin* ve *Bakır Atlı* (Medny Vsadnik) eserleri şehir temasına yönelimin ilk örnekleridir. Puşkin, *Yevgeniy Onegin* eserinde şehrin olumsuz yönlerini sergilerken *Bakır Atlı* (Medny Vsadnik) eserinde Peterburg'un şehrin şık görüntüsünü verir. Puşkin'in ardılı olan Fyodor Dostoyevski ve Nikolay Gogol ise Peterburg'u kirli ve Puşkin'deki gibi insanlara kötülüğü telkin eden, onları ahlâksızlığa sürükleyen bir yer olarak anlatır. Ancak bütün bu yazarlar eserlerinde şehri karşı konulmaz bir biçimde çekici kılar (Porter 1999: 476).

Puşkin'in eserlerinde şehre arka planda yer verilirken Dostoyevski (Suç ve Ceza), Gogol (Palto, Neva Caddesi), Bulgakov (Usta ve Margarita) ve Andrey Bely (Peterburg) eserlerinde şehir, eser kahramanlarıyla özdeşleştirilir; şehir kahramanlar ve olaylar bir bütünlük içindedir, şehir eserin başkahramanlarından biridir.

Şehir temasının daha ayrıntılı ifadesi (biçim ve içerik olarak) empresyonist dönemde ortaya çıkar.

XX. yüzyıla egemen olan Dekadan ve Empresyonist edebiyatın imgeleri: tüketici şehir, şehrin gece sokakları, bulvarlar, kafeler, tiyatrolar, batakhaneler ve şehrin çekici yönleridir. Yazarlar, büyüyen sanayi kapitalizmini olumsuz biçimde karşılar ve büyük şehir imgesini aldatici bir serap olarak yansıtırlar. Gogol'un *Neva Caddesi* (Nevskiy Prospekt), Bely'nin *Peterburg*'u ve Blok'un piyes ve şiirleri bu yansımanın açıkça görüldüğü örneklerdendir.

Emperyalist dönemin Rus edebiyatında şehre, "evrenin geleceğin çarı"na ithaf edilen marşlar ve motifler ilk kez, hummalı bir biçimde sanayi şehri kültürünün oluştuğu 1900'lü

yıllarda Bryusov'un şiirlerinde ortaya çıkar. İçerisinde Sevryanın, Şerşeneviç ve diğerlerinin bulunduğu egofütüristler de eserlerinde burjuva şehrini ele alırlar. Şehir teması Mayakovski'nin erken dönem sanatıyla beslenir. Ancak onun şehir temalı şiirlerinde şehri savunan dizeler yoktur; aksine dizelerinde kapitalist sistemin eleştirisi yer alır, burjuvanın tüketimi özendirme tavrı teşhir edilir, şehrin kanayan yarası gözler önüne serilir ve kapitalist, makineleşmiş şehrin içinde boğulan insanının ezikliği yansıtılır.

Büyük sosyalist Ekim Devrimi'nden sonraki ilk yıllar, sol sanatın aktif olduğu, Sovyet edebiyatına değerli katkılarının olduğu, şehir temasına eğilimin yaşandığı ve teknolojinin burjuva etkisinin sonucu olarak ortaya çıktığı yıllardır. Sosyalist kültür, şehir ve köy arasındaki zıtlıkları ortadan kaldırır ve ilk plana makinayı değil; tekniği elinde tutan insanı alır. Buna uygun olarak Sovyet edebiyatında makineleşmeye duyulan özentiye bağlı olarak şehir temasının özgül özellikleri ortaya çıkar.

Rus Edebiyatında şehir temasını birçok yazar ve şair ele almıştır ancak Rus şiirinde şehir teması denince Valeriy Bryusov, Aleksandr Blok ve Vladimir Mayakovski akla ilk gelen isimlerdendir.

2.1. VALERİY BRYUSOV'UN ŞİİRLERİNDE ŞEHİR TEMASI

Charles Baudelaire, Stéphane Mallarmé, Arthur Rimbaud ve Paul Verlaine'den öyküen ve 1894-1895 yıllarında sırasıyla *Rus Sembolistler* (Russkiye Simvolisty) adını taşıyan üç küçük çalışmasını yayımlayarak akımın kurucusu olan ve Rus şiirine Fransız dizesinden birçok yenilik getiren Valeriy Yakovleviç Bryusov (1873-1924) şiirlerinde şehir, aşk, tutku ve devrim temalarını işler. Bunların içinde en çok ele aldığı konu şehir temasıdır.

Coxe'un *Valery Briusov and the Construction of Urban Forms* makalesinde Bryusov'un eserlerinde şehir temasına yaklaşımı şu cümlelerle anlatılır. Bryusov'a göre şiir sanatı muhafazakâr ve gelişen bir güçtür, şairler öncüllerinin dilini ve imgelemine alırlar bu yüzden şairlerin şehrin güzelliğini ifade edebilmeleri için zaman gerekir. Bryusov'a göre şehir romantikler için şiirsel bir öge değildir, bu yüzden ki o ve çağdaşları için şehir şiirinin öncüsü olan Nekrasov'dan sonra modern şehir daha bir şiirsel hâle gelmiştir.

Bryusov'un 1900 yılında yayımladığı *Üçüncü Muhafız* (Tertia Vigilia) derlemesi içinde yer alan *Duvarlar İçinde* (V stenah) şiiri, şairin urbanist lirizminin Baudelaire ve Verhaeren'den güçlü bir biçimde etkilendiğini gösterir (Coxe 2004: 1).

Valeriy Yakovleviç Bryusov şehri, kültürünü, şehrin kalabalığını ve kendine çeken dinamikliğini *Şevkle Senin Tadını Çıkıyorum* (Jadno toboy naslajdayus'), 1899; *Alacakaranlık* (Sumerki)], 1906) şiirlerinde tasvir eder. Şair, geleceğin şehrinin kılığını; çelikten ve camdan sarayları, gökdelenler topluluğunu resmeder.

Kapitalist şehir "Ürkütücü, ağır ilerleyen, devasa" [*Dışa Kapalılar* (Zamknutyje,1901)] bir topluluk sembolüdür, "aydınlığın ve karanlığın haşmetli değişiminde" *Kalabalığa sesleniş*", (1904), "Sokağa -fırtınaya" "Dörtnala giden tekerlek homurtusuyla" [*Solgun at* (Kon' bled, 1904)]. Her durumda şairin tabloları belirgin bir biçimde çağı yansıtır. Bryusov'un şehri, keskin sosyal karşıtlıkların şehridir. "Parlayan Yetimhaneler", "Altın Saraylar", "Utanc ateşlerinin sevinç dolu levhaları", "Ateşli ahlak bozukluğunun kakkaha attığı kristal salonlar," "Sadaka isteyen eller", "Demir ve ateş arasında bedduanın öfkesi", "Şehrin sefil çocukları ve geceleri" bütün bunlar sarı şeytani-şehri anlatır. Bryusov, şehir imgesini resmederek 1895 yılında *Gecelerin* (Noç'yu) şiirinde

şehrin durumunu gözler önüne serer. “*Moskova adeta dişi bir devekuşu gibi pinekler, kara toprak üzerinde kirli kanatlarını açmış.*” der. 1906 yılında *Alacakaranlık* (Sumerki) şiirinde ise tümüyle bambaşka bir tablo karşımıza çıkar.

Kehribar taşından kadran daireleri

Sihirli bir dokunuşla yandı kalabalık üzerinde

Ve susamış kaldırım taşlarının üzerinde

Serin bir huzur dokundu (Bryusov 1961: 284).

Onun çağdaş şehre ilgisi *Şehre ve Dünyaya* (Urbi et orbi) eserinde şehir şiiri olarak ortaya çıkar, burada net bir biçimde, Bryusov insanın tutku ve eğlencelerinin talihsiz ve aşağılık yanlarını gözler önüne serer. *Pesni* (Şarkılar) bölümünde popüler şarkıları taklit eder, Baladlarında şiddet öyküleri vardır ve *Tablolar* (Kartını) eserinde ise şehri ahlâki çöküş yeri olarak tasvir eder (Bryusov 1961: 284).

Şehre ve Dünya'ya (Urbi et orbi), *Çelenk* (Stephanos) ve *Tüm Melodiler* (Vse napevi) (1909) eserlerinde Bryusov, dönemin Rusya'sının en büyük şehir şairi olarak karşımıza çıkar. Dinamik şehir peyzajları, şehir yaşamının resimleriyle dolu muazzam bir şehir imgesi oluşturur [*Gece* (Noç)], [*Suluk At* (Kon Bled)], [*Şehrin Sesi* (Golos goroda)], [*Tablolar* (Kartını) serisi]. Bryusov' un sunumunda şehir, modern endüstri tekniği ve kapitalist rejimle bağlantılıdır. Şair insanlığın geleceğini gözden geçirmeye, modern tekniklerin ve şehir kültürünün gelişimini görmeye çalışır. Dev dünya şehri, *dünya şehirleri* imgesi Bryusov'un sadece liriginde karşımıza çıkmaz, daha çok bu imge onun düzyazı ve dramatik eserlerinde *Dünyanın Yedi Baştan Çıkarıcı Günahı* (Sem zemnih soblaznov) adlı romanında ve *Dünya* (Zemlya) adlı dramasında karşımıza çıkar. Çağdaş rejim çatışmalarının son raddeye vardığı bu şehir aynı zamanda şairi hem korkutur hem de kendine çeker. Bryusov “*sokağa-fırtınaya*” marşlar yazar. Bütün şehri yerle bir eden apokaliptik felaketi şehir halkının dağılıp şehrin ıssızlaştığını ve insanların şehirden-hapishaneden kurtulduğunu hayal eder. Bazen nadide bir nükteyle kapitalist şehir medeniyetinin vurdumduymazlığını, mekanikliğini ve bayağılığını hissettirir ve özgün, coşkulu kıtalarını oluşturur.

Acımasız görüntüsüyle, kâbus gibi bir rüya,

Ürkütücü, ağır ilerleyen, devasa

Yer küresini kapatan camdan bir kafatasıyla

Gelecekteki şehir evim gözümde canlanır.

[*Dışa Kapalılar* (Zamknutiye)] (Gorki 1941: 48).

Modern şehir hapishanesini yıkmaya çalışan sonsuz doğanın dünyasındaki bu kâbus görüntüden kurtulmaya çalışan Bryusov aynı zamanda zayıf antihümanist gösterilerden nefret eden biridir ve onları lanetleyen kapitalist şehir medeniyeti şiirlerinde en çok yer verdiği temalardan biridir. Bu medeniyetin yarattığı, alışılmadık bir gürültüyle, yoğun bir yaşam tarzıyla yaşayan büyük şehir, Bryusov'la birlikte şiirsel olarak yükselir; örneğin Bryusov şehir şiirlerinden biri olan *Şehre* (Gorodu) başlıklı şiirine alt başlık olarak *Ditüramp* (lirik şiir) ismini verir. Şehir, şair için kapitalist toplumun kaçınılmaz yıkımının önünde duran oldukça gelişmiş şartlarda oluşan bir bilinç, yeni estetik imkânların timsali, yorulmak nedir bilmeyen bir büyücü ve paslanmaz bir mıknaştır.

Bryusov'un şehir liriğinde burjuva yaşamının tablosunun sosyal rengi net bir biçimde karşımıza çıkar. Devasa şehrin şairi, şehrin gücüyle kendine çeken dış görüntüsünün arkasından gizli ölümcül yaralar, yoksulların korkuları ve sömürüler ortaya çıkarır. Bryusov'un şiirlerinde; fabrika çamaşırcılarının, şarkı folklorunun imitasyonlarında, acımasız romansın duyarlı ruhunda gezen genç kızların dilinden yazılan şehir sokağının sesi çınlar [*Şehre ve Dünyaya* (Urbi et orbi) eserinde *Şarkılar* (Pesni) serisi]. Zaman zaman şair, seyrine daldığı şehrin kenarında köşesinde gerçekleşen fuhuş, kumar gibi olumsuz konuları da ele alır.

Bryusov sanatındaki sosyal motifler 1905 yılının devrim çağırısına yaklaştığı ölçüde güçlenir ve derinleşir. Bryusov, büyük bir açıklıkla dönemin emperyalizminin şehir medeniyetinin sosyal zıtlıklarını *Şehre* (Gorodu), *Gece* (Noç) şiirlerinde ve herkesçe bilinen simbolist şiirin nadide eserlerinden biri olan, halk şarkıları repertuvarına giren *Taşçı* (Kamen'shik) şiirinde gözler önüne serer (Gorki 1941: 48).

-Ey taşçı, taşçı, beyaz önlüklü taşçı,

Ne yapıyorsun? Kime?

-İş yapıyoruz. Bırak safsatayı,

Kurduğumuz hapishane.

-Ey taşçı, taşçı, sadık küreğiyle,

Orada kim hıçkıracak?

-Sen değil, zengin kardeşin elbette.

Gerekmiyor çalmak.

... (Miziev 2004: 76).

Şair artık sadece seçilmişlerin küçük topluluğuna değil Rus okurların geniş kitlelerine seslenir. *Şehre ve Dünyaya* (Urbi et orbi) eserinin başlığı da bu anlamı taşır. Bryusov'un otobiyografisinde yazdığı: "Ben, sadece küçük bir grup olan hemfikirlerimin şehrine değil aynı zamanda Rus okurların dünyasına seslendiğimi söylemeye çalışıyordum" sözleri bunun bir kanıtıdır (Gorki 1941: 48).

Şehre ve Dünyaya (Urbi et orbi) eserindeki şiirler, Bryusov'un Ekim Devrimi öncesi liriğinin en üst noktasıdır. Bu şiirlerinde Rus şiir sanatının gelişmesi için neredeyse en önemli çizgiler, Mayakovski'nin şehir liriğinin habercisi olan yeni çizgiler belirmeye başlar. Bryusov'un ürbanişt şiirleri, dünya kapitalist şehrine karşı hem övgü hem de bir lanetlemedir. P. Antokolski, şairin şehir şiirleri hakkında: "Bu yeni kıtalar ve metaforlar, "Bryusov'un okuyucularını hakikaten hayrete düşürüyordu, Bryusov işte tüm bunların sayesinde kuşağın düşüncelerinin hükümdarı olabiliyordu." diye yazar (Sokolov 2000: 352).

Bryusov'un *Şehre ve Dünya'ya* (Urbi et orbi) adlı çalışmasının bütün şiirlerinde bütün çağı, şehri, burjuva kapitalist kültürünü nasıl tanıttığını görürüz. Şair, şehri ve köyü asfaltlardan, taşlardan, toprak ananın bağrında ormanların ve ekili arazilerin dünyasına kaçış olarak görür. Şair bir yandan şehre methiyeler yazarken bir yandan da şehri bütün dünyayı içine alan bir hapishane, bir tutsaklık olarak algılar, kendini dar bir zincir içinde taşların kölesi kültürlü bir şehirli gibi hisseder. Modern şehirlerin yıkılışını, dünyanın başkentinin bugünkü yıkıntıları arasında dolaşan vahşi hayvanların yok oluşunu, vahşi iradenin coşkusundan kurtuluşunu hayal eder.

Sembolistlerin şiir sanatına katkılarına, 1920’li yılların edebi yaratıcılığına bakarak değerlendiren akmeist okulun kurucularından Rus şair ve deneme yazarı Osip Mandelştam, Bryusov’un çağdaş şiircilikteki önemini şu sözlerle vurgular:

“Bryusov, şiire dünya şehrinin şarkıcısı misali adım atan şairi değil, aynı zamanda tüm Rus Sembolistler arasındaki en tutarlı ve en yeteneklisidir”. “Bryusov’u farklı kılan konuya olan cesur yaklaşımı, konu üzerindeki tam hâkimiyeti, konunun verebileceği ve vermeye mecbur olduğu her şeyi verebilmesidir. Bryusov, Rus şairlerine konuyu olduğu gibi sevmelerini öğretmiştir.” (Bryusov 1973: 259).

Mandelştam, Bryusov’un Sembolizmdeki özel ve yaratıcı rolünü vurgularken, Bryusov hakkında her zaman sevgi ve saygıyla bahseder, bazen de kendine Büyük Üstadı “eleştirme” fırsatını tanımaktadır. Örneğin, 1916 yılında Bryusov’un *Sevgi Kardeşlerinin Şehri* (Gorod sester lyubvi) ve *Gün Batımının Tarlasında* (Na zakatnom pole) başlıklı iki şiirinin yer aldığı *İlham Perileri Almanacağı* (Almanah muzı)’na yazmış olduğu eleştiri yazısında Mandelştam, Bryusov’un diğerlerine göre daha arka planda kalan şiirlerinde bile enerjik olma özelliğine sahip olduğunu vurgularken, şiirden “Akağaçlar görkemli bayraklar şeklinde /Gelecek habercisi büyücünün önünde /Başlarını eğmek için ediyorlar acele” mısralarını örnek göstererek, Bryusov tarafından yaratılmakta olan “belirli bir çağla birlikte geride kalan oldukça nafil bir edebi duygu durumunu” ifade eder (Bryusov 1973: 259).

Şehir şiirinde Nekrasov’un devamı olan Bryusov, Andrey Bely’ı, Aleksandr Blok’u, Mayakovski’yi ve onların yolundan giden diğer şairleri etkilemiştir.

2.2. ALEKSANDR BLOK’UN ŞİİRLERİNDE ŞEHİR TEMASI

Rus sembolist şair Aleksandr Aleksandroviç Blok (1880-1921) iki dünyanın sınırında; Ekim Devrimi’nin oluşumu ve devrim sırasında yaşar ve sanat yaratıcılığını gerçekleştirir. Blok bütün XIX. yüzyıl şiirsel arayışlarını sanatında tamamlayan Ekim Devrimi öncesi Rusya’sının son büyük şairidir. Bunun yanı sıra Rus Sovyet şiir tarihinin baş sayfası onun ismiyle açılır.

Blok, Gümüş çağının en büyük lirik şairidir. Rus edebiyatının Karamzin ve Puşkin ile başlayan gelişme dönemini Blok’un sanatı tamamlar (Dmitrenko 2010: 171).

Edebiyat tarihçilerinin Rus millî şairi olarak adlandırdıkları Blok, Sembolistlerin sonuncusudur. Sologub ve Bryusov’un şiirlerinden etkilenen Blok’un modern Rus şiirine, özellikle teknik bakımdan etkisi çok büyüktür. Geleneksel vurgulu heceli şiir tipinin yanı sıra, hecelerin toplam sayısına bakılmadan, her satırda belirli sayıda vurguya sahip olan şiir tipi, Blok sayesinde Rus şiirine yerleşir.

Prof. Dr. Tüten Özkaya’nın *Rus Edebiyatında Sembolizm* başlıklı makalesinde belirttiği gibi Blok’un şiirlerine Tanrı, Aşk ve Rusya olmak üzere başlıca üç konu hâkim olmuştur. Şirin aşk teması Tanrı ile ilişkilidir. Rusya’nın sembolleri-önce bir nişanlı, sonra bir eş ya da annedir. Blok’un şiirlerinde şeytan, şehir ve çingene konuları da önemli bir yer tutar. Bundan başka hayat, ölüm, vatan, Rusya temaları da Blok şiirinde önemli bir yere sahiptir. (Özkaya 1990: 419,420).

Aleksandr Blok'un şehir şiirleri: Restoranda (V restorane), *Kent Uyuyor Karanlığı Sarınmış* (Gorod spit, okutan mgloyu) şehir hayatını yansıtmada bir ayna işlevi üstlenir.

*Hiçbir zaman unutmam (o akşam mıydı,
Değil miydi yoksa): gündeğümü yangınlarda
Közlenmişti ve kenarlara yığılmıştı gökyüzü
Ve fenerler yanıyordu sarı şafakta.
... (Blok 1998: 50)*

*Kent uyuyor, karanlığı sarınmış, hafif kırpışmasında
fenerlerin...
Orada ötesinde Neva'nın uzak yansılarını
Tanyerinin.
Bu uzak betimlerde, uzak yansımalarda alevlerin
Belirsizlendi uyanışı benim kederli günlerimin... (Blok 1998: 50).*

Tarihin farklı çağlarında Peterburg'u ana hatlarıyla detaylara girmeden anlatan dört büyük yazar vardır. Puşkin, Gogol, Dostoyevski ve Blok'dan oluşan bu yazarların temaları organik, kapsamlı ve nettir. Aleksandr Blok, çoğu şiir ve düzyazı eserinde Peterburg temasına değinir.

Peterbug'da doğan, bütün hayatını geçiren ve ölen şairin bütün edebi çalışmaları Peterburg'da geçer. Blok, bütün Rus şairlerinden daha Peterburg'ludur. Bu yüzden Aleksandr Blok'un sanatında Peterburg teması ve imgesi özel bir öneme sahiptir. Şehir, şairin sanatsal yaratıcılığının güçlü ve derin yönüdür. Onun bütün sanatı Peterburg ruhu ile aşlanmış, onun atmosferiyle dolmuştur. Şair, şiirlerinde Peterburg peyzajının görünen detaylarını çok nadir sergilemesine rağmen onun şiirinin bütün peyzajı bizim zihnimizde canlanır. Blok, bu peyzajın sunumunda çelişkilere müsaade etmez; şehrin tasvirinde Peterburg, sisi, beyaz geceleri, genişçe akan Neva'yı örten solgun şafak ve taze deniz rüzgârı ile bir bütünlük içindedir. Bu özellikler aslında Blok'un sanat yolculuğuna başladığından beri vardır. 90'lı yılların edebiyat eleştirmenleri Blok'u oy birliğiyle "şehir şairi" olarak; sadece şehrin değil "Peterburg'un" daha doğrusu "Neva Caddesi'nin" dâhi şairi olarak nitelerler.

Peterburg, Blok için sosyal yaşamın sivri çelişkileriyle dolu korkunç bir dünyadır, kılığın gerçek tarihi çizgileriyle kapitalist bir şehirdir. Zengin, kötü, mutlu, fakir herkesin şehridir. Bunun yanı sıra mahzen karanlığından çıkıp eski dünyanın hücumuna uğrayan şehir insanların isyancı devrim enerjisiyle dolu bir şehirdir. Blok'un olgun dönem yaratıcılığındaki şehir şiirleri insani duygularla yaratıcılığındaki güçlü ifadeleri etkileyen büyük devrim sarsıntısına yaklaşan endişeli hislerle doludur (Mints 2004: 111-113).

Şairin XX. yüzyıl başlangıcındaki şehir şiirleri gerçeğin gerçekçi tasvirlerinden uzaktır. Şehir onun önünde fantastik, eshatolik (sıklıkla apokaliptisten aktarılan) imgelerle canlandırılan fantastik ve aldatici bir görüntüye sahiptir.

Blok'un şehir şiirleri gündelik hayatın mistisizmi ile doludur. Bu tema büyük ölçüde 1904-1907 yıllarında özellikle şehir şiirinde ele alınmıştır. Lirik şiiri **Beklenmedik Sevinç** (Neçayannaya radost)'in önsözünde şehir onun yüreğini huzursuz eder "*orada büyüülü girdapta ve ışıktaki hayatın korkunç ve hoş görüntüleri.*" Blok, tamamiyle gerçeği tasvir etmeye yönelir ancak onu büyüülü aydınlıkta görür, şehirde her şey fantastik ve gizemli çizgilerle belirlenmiştir. Şair, günlük hayatın içindeki mistisizm konusunu geliştirme yöntemleri bakımından özellikle Dostoyevski'ye yakındır.

Blok'un 1904-1907 yıllarında yazdığı şehir şiirlerinde bütün ve bölgesel Peterburg imgesi ortaya çıkar. Bu dâhi şehir, titremeye dolu, restoranının mabet gibi, mabedin restoran gibi açık olduğu korkunç ve büyüülü dünyanın zıtlıklarıyla doludur. Gri, saydam görünüşünün arkasında romantik bir kılıkta anlaşılması güç bir şehirdir. İçinde gizemler yaratılır ve Blok şiirinin yeni kadın kahramanı **Kardan Kız** (Snejnaya Deva), başka zamanların ve başka uzak ülkelerin gecelerinin kızıdır ve bu kızın güzel büyüleyici şehir olduğu kabul edilir:

Ve benim gri demir şehrimi

Rüzgâr, yağmur, dalgır ve karanlık içinde

Anlaşılması güç bir inançla

O, yaşayan bir varlık olarak kabul etti (Moçulskiy 1997: 22).

Bu kıta Blok'a göre Peterburg'un zirvesidir. Daha derin anlamda şairin bilincinin altında güçlü hâkimiyetini gizlediği "anlaşılmayan şehrin" imgesidir.

Onun şehir şiirlerinde bu tema büyük bir kuvvetle yankılanır. Güçlü hüznü ve ihtiyaç sahibi basit insan-kapitalist düzenin kurbanı çaresiz emekçi bu şehir sahnelerine girer. Blok'un şehir şiirleri, sosyal eşitsizliğin parlak tablosunu, büyük şehirdeki insan varlığının ayrıntı çelişkilerini resmeder:

Meyhanelerde, ara sokaklarda, kıvrımlarda

Gerçeğin elektrikli rüyasında

Aradım ebedi güzelliği

Ve ölümsüz aşığı, konuşmalarda (Moçulskiy 1997: 22).

Blok'un bütün şiirlerinde bu parlayan, tok dünyada ezilen, aşağılanan insan imgelerinin bütün galerisi sergilenir: *intihar eden, çocuklarını terk eden anne* [**Gazeteden** (İz gazeta)] *gezgin buruşuk kasketlerinin altından kalaylı bakışlar fırlatan gezenti kadınlar, genç kızlar, kısa süreli işlerden eğilmiş yüzler, serseri laternacıyı pataklayan düşkün kadın...* Bütün bunlar Blok şiirlerinde görülen insan imgeleridir.

1906 yılında yayımladığı küçük burjuva şiirlerinde [**Soğuk Gün** (Holodny Den'), **Ekim'de** (V oktyabre), **Avluya Açılan Pencere** (Okna vo dvor), **Geziyorum, Tozuyorum Ürkeğe** (Hoju, broju ponuroy...), **Çatı Katında** (Na çerdake)] şair, şehrin günlük hayatını ve tasvir edilen sosyal temayı sıvırltır ancak bunu gerçekçi bir netlik içinde yapar.

Açıldı pencere. Nasıl da asık suratlı

Başkent, Ekim'de!

Tıkanmış boz at,

Dolanıyor avluda... (Blok 1957: 41).

Blok dizelerinde geçen Peterburg sert ve hüznü peyzajıyla, onun şehir şiirlerinin ayrılmaz parçasıdır. Bu şiirlerde Eski Rusya, Moskova vilayeti, Şahmatovo ve şehir

Rusya'sı Peterburg olmak üzere iki kutup vardır. Blok'un lise yıllarına ait olan *Ceza* (Vozmezdiye) şiirinin taslağında şair, yeni Peterburg'un doğuşunu canlandırır. Blok, daha önce Dostoyevski tarafından öngörülen "*Yeni bir Peterburg doğuyor*" dizesini yazar. Böylece Dostoyevski'nin kehaneti Blok'un Peterburg şiirlerinde gerçekleşir (Moçulskiy 1997: 22).

Blok sadece şehir temaları; fabrikalar, restoranlar, meyhaneler, sokaklar, elektrikli lambalar, bodrumlarda yaşayan fakir fukara ve genelevlerine yer vermez; ayrıca onun şiirlerinde gizemli meçhul kadının hafif ayak sesleri duyulur. Bryusov gibi Blok da gece şehir sokağında yabancı bir kadınla karşılaşmasını şiirlerinde betimler.

O geçti ve sarhoş etti

Ruhların eziyet veren loşluğunu

Ve ani bir bakışla gölgeledi

İmkânsız rüyaların ihtimalini

Sokağın demir gürültüsünün arasından

Ve mavi ateşten sarhoş

Aniden açgözlü bir kahkaha duydum

Ve yılanlar sardı vücudumu

...

Ve inatçı savaşın dehşetiyle

Yeminler, dualar ve tehditler arasında

Dolandım ben onun ıslak, siyah

Dolaşmış saçlarına (Moçulskiy 1997: 70).

Elbette Bryusov'un şeytani-erotik şiiri meçhul kadının alçak sesle söylediği müziğiyle sanatsal olarak kıyaslanamaz. Ancak bütün bunlar Blok'un felakete sürükleyici bayağılığını olağanüstü güzelliğin görünüşüyle birlikte imgeler aracılığıyla canlandırmasına yardım eder ("*Ve koyu mavi, dipsiz gözler, çiçek açıyorlar uzak sahilde.*").

Rus şiirinde Blok'un tek öncüsü Bryusov'dur. Onun şehir şiirlerinin esin kaynağı Verhaeren'dir. Şehri insanın korkunç kaderi, dünyanın sonunun bir önsezisi gibi görmesini sağlar. Blok'un şiirlerinde şehir canlı bir ruh, aç, acımasız, utanmaz, pis kokulu bir yerdir. Yağlı bir örümcek gibi [*Zamansızlık* (Bezvremen'ye)] insan hayatını ağıyla kaplar. Şair, bayağılığı yakalar ve büyük insan trajedisinin işaretleri olan şehir yaşamının bayağılıklarını gözler önüne serer. Değindiği her detay; gaz lambası, eğri büğrü ara sokaklar, fabrika bacası ve meyhane kendi içine açılan sonsuzluk içindeki dipsiz çukurları gibi birden derinleşir. Kasıtlı kaba bir realizm karşı konulmaz fantastikle yakınlaşır. Blok'un şehri Dostoyevski'nin Peterburg'u gibi her an sisle kaplanır, gerçek değildir ve ölüme mahkûm insanın son saatinin imgesidir. Meydanı, sokakları, batakhaneleri ve fabrikaları betimlerken şair ruhun ölümü hakkında hikâyeler yazar.

Blok'un şiirlerinde onun kişinin korkunç özellikleri görülür. Boş bir ara sokakta güneş fabrika bacasının arkasına saklanır, uzaktan yalnız fener göz kırptırır, devrilmiş fiçiler, ıslak çit, fabrika kurumu şiirlerinde var olan imgelerdir (Hile (Obman) şiiri). Avlu kuyusu: unutulmuş sarı mumların yandığı bir pencerede; aç kedi sokulur çatının oluşuna

[*Avluya Açılan Pencereleler* (Okna vo dvor)]. İşte emeğin bedduasını şu dizelerle ifade eder:

*Bütün avlu kapılarını geçtik,
Ve gördük her pencerede,
İş yüklemenin zorluğunu
Her beli bükük sırta*

Soğuk Gün (Holodny den') (Moçulskiy 1997: 104).

Blok'un diğer bir şiirinde bodrumların, sislerin içinden kazmaları ve kürekleri sürükleyerek işçiler çıkar; gri bir kalabalık şehre girer, deniz gibi dört yana köprü taşlarının üzerine yayılır [*"Mahzenlerin sislerinden yükselerek"* ("Podnimalis' iz t'mı pogrebov")]. İşte ahlâk bozukluğunun laneti şu dizelerde yankılanır:

*Odada uyandı çocuk ve zampara,
Yavaşça kendine geldi karbonmonoksit karanlığının ortasında
Kadın fırlatıyor pencereden kaldırım taşlarını:
Çocuklar, kadınlar, kapıcılar bir şey fark ediyor
Bilinmeyen bir resim çizerek el sallıyor*

Son Gün (Posledny den) (Moçulskiy 1997: 105).

Blok'un bir diğer şiirinde şehrin geceleri şehvetle zehirlenmiştir ve herkes ölümün işareti olarak işaretlenmiştir:

*Solgun mavi ay yüzüyordu
Kavisli bir parmak gibi
Her kime gittiysem görünüyordu
Ağızları kırmızı, haçlı gibi*

Kadınların bakışları donuk ve boştu

Ve de bakışları korkunçtu

Biliyordum. Kasılan ağızları

Utanca açılan bir yoldu. (Moçulskiy 1997: 105)

Şehir şiirleri şairin sevdiği şiirlerdir. Şehir onun kaderi, ölümü, nefreti ve aşkıdır. Şiirlerinde haykırışlar görülür. **Hile** (Obman) şiiri ani bir haykırışla sonlanır. *Ne korkunç! Ne evsiz!*

Şarkıda (V pesenke):

Bahar, bahar! Bu ne boş bir hava!

Ne yoksul bir akşam!

Efsane (Legenda) şiiri bir hitapla başlar:

Tanrı duyuyor musun? Tanrı bağıslıyor musun?

Bahar yüksekte mavi gökyüzünde yüzüyordu... (Moçulskiy 1997: 105).

Blok'un diğer şehir şiirlerini 1904-1908 yıllarında yazdığı kırk beş şiirden oluşan **Şehir** (Gorod) adlı derlemesinde bulmak mümkündür.

2.3.VLADİMİR MAYAKOVSKI'NİN ŞİİRLERİNDE ŞEHİR TEMASI

Rus kübofütürist şair Vladimir Vladimiroviç Mayakovski'nin (1893-1930) şiirlerinin temel konuları şehir, burjuvazinin reddi, aşk ve yalnızlık imgeleridir. Şairin erken dönem şiirlerinde ise şehir teması önemli bir yere sahiptir. Külrenge ev yığınları, tabelaların demirden harfleri, alaca bulaca, karmakarışık bir kalabalık, hızla geçip giden otomobiller, telefon tellerinin ilmekli kapanına kapılmış kuğu boyunlarıyla çan kuleleri, gazla yakılan sokak fenerleri, yağmur olukları, tüm bunlar, onun yapıtlarında alacalı bulacalı bir biçimde birbiriyle kaynaşmıştır. Moskova'dır bu. Sadece Moskova değil; korkutucu, yalnız ve boğucu çağdaş kapitalist şehirdir.

Şair, şehri sever ve onun bilimsel ve teknik başarısını kabul eder ancak korkunç imgeleri canlandırırken şehir, zaman zaman şairi korkutur. Bunun sonucunda *Şehrin Dev Cehennemi* (Adişe goroda) başlıklı şiirinin ismi bile okuyucuyu korkutmaya yeter.

Pencereler kırdı şehrin dev cehennemini

Bir damla emerek cehennemi

Kızıl şeytanlar, arabalar kalktı

Kulağımın dibinde öttürerek düdüklerini

Rus fütürist şairlerin çoğu resimden şiire geçmişlerdir. Mayakovski resim eğitimi alır. 1908 yılında Stroganovskiy Sanat-Endrüstri Lisesine girer. 1910 yılında ise farklı resim akımlarının temsilcileriyle tanıştığı Resim, Heykel ve Mimari Okulu'na girer. Mayakovski'nin *Toplumun Beğenisine Şamar* (Poşeçine obşestvennomu vkusu), *Hâkimler Kapanı* (Sadok sudey), *Cılız Ay* (Dohlaya Luna) ve diğer fütürist dergilerde yayımlanan ilk şiirlerinde ürbaniist peyzajlara özgü şiirsel imgelerinde sanatsal kübizmin etkisi fark edilir.

Hokkabaz

Ray

Çekiyor tramvayın ağzından,

Kulenin kadranlarından gizlenerek

Sokaktan Sokağa (İz ulitsı v ulitsu)

Veya:

Levhalar ağzını açmış, korkuyu

Tükürüyordu

Kâh oraya

Kâh buraya

Otomobilde (V avto)

Gece (Noç') şiirinde ise şair, bize şehrin gece tablosunu parlak, renkli, reklam ışıltılarıyla bayram havasında resmeder. Mayakovski, ilginç metaforlar, sıra dışı kıyaslamalar, parlak renkler; koyu kırmızı, beyaz, yeşil, siyah ve sarı renklerini kullanarak şehrin gecesini bir ressam gibi tasvir eder. Şiirde şehrin gece peyzajını renk sıfatlarıyla ve metaforlarla tasvir eder: şair dünyaya bir ressamın gözleriyle bakar. İlk şiirleri tam bir renk başkaldırısıdır.

Kırmızı ve beyaz muncıklanıp atıldı

*Avuç avuç düka altını saçıldı yeşilliklere
Ve kara avuçlarına silikleşen pencerelerin
Pırıl pırıl yanan sarı kartlar dağıtıldı* (Şkolovski 1994: 43).

Şiirde, bastıran akşamın tablosu, günün ilerleyişi ve günbatımı renklerinin soluğu, parklarda güz yapraklarının donuk parıltısı, evlerin ışık yanan pencereleri böyle tasvir edilir. (Şkolovski 1994: 43)

“Şumiki, şumıy, şumışçı” şiirindeki gibi Mayakovski'nin şehri hışırtılı ve yüksek tınılıdır; **“Peki Siz Yapabilir miydiniz?”** (A vıy mogli bıy?) şiirindeki gibi gizemli ve romantiktir.

...
*Pullarında konserve balığının
Okudum çağrısını yeni derya dudakların
Ya siz
gece müziği
çalabilir miydiniz
flütüyle yağmur borularının?* (Çeker 2010: 117).

Bunlar zamanın resminin kübizm akımının başlıca, görsel temsilcileri, sübjektif ve sivri imgeleridir. Geometrik soyut sanatın öncülerinden ve avangard süprematist hareketinin yaratıcısı olan ressam ve sanat teorisyeni Kazimir Maleviç, Mayakovski'nin **Sokaktan Sokağa** (İz ulıtsı v ulıtsu) şiirini kübist şiirin bir denemesi olarak adlandırır. Ancak çok geçmeden Mayakovski, şiirin kübist biçemdeki imgelerini oluşturmayı reddeder ve sanatçılara hayattan kopsalar bile tablodan kopmamalarını tavsiye eder (**Beyaz Bayraksız** (Bez belih flagov). (Sokolov 2000: 351).

Sosyal tema bütün ürbani peyzajın yerini alır. Mayakovski'nin zengin içerikli sözü edebi eserlere giremez ve kübist stilin ilkelerine boyun eğmez. Ancak söz konusu şiir yapısının elemanları bile, bu şiirlerinde sosyal lirik bir karaktere bürünür, eser fütürist şiir fonksiyonunu içinde barındırırken sanatsal kübist biçemlere de yönelir.

Mayakovski edebiyata her şeyden önce şehir şairi olarak girer. İlk eserleri şehir peyzajını betimleyen resimlerdir, ana konusu ise sosyal konudur. Şehir, şair için çarpıcı toplumsal zıtlıkların görsel bir timsali olan bir cehennem, dev cehennemdir. Şairin şehir peyzajı, şehrin “esiri” olan insanların derin acılarını yansıtan insanı konu alan imgelerdir [**Şehrin Dev Cehennemi** (Adişe goroda), **Sokaktan Sokağa** (İz ulıtsı v ulıtsu), **Yine, Ben** (Yeşö ya)].

Şair şiirlerinde, kapitalist şehrin cehenneminden dolayı acı çeken insanları, insanların kaderinin arkasındaki yalnız şairin trajik acısını konu alır.

...*çıkacağım arasından şehrin,
Ruhumu
Mızraklarının üzerine evlerin
Bırakarak tutam tutam...*(Sokolov 2000: 352).

Mayakovski'nin dünyasını çevreleyen her şey hareket hâindedir. “Eşyalar” bir imaj biçiminde tasvir edilir, yaşamaya kendi hayatıyla başlar: şehir yaşamının nesnelere ise sokaklar ve üzerindeki gökyüzüdür. **“Sökülmüş gökyüzü altında eğri meydan, yüzünü**

kanatmış kahvehane sinsice yaklaşıyor, çarpık ağızlı isyan sürüyor.” Ancak şairin benzer fantastik tasvirleri fütüristlerin irrasyonel fantastik imgeleriyle hiçbir ortak özelliğe sahip değildir (Sokolov 2000: 360).

Mayakovski, kapitalist şehri sıradan insan için bir tehdit, felaket alanı, yaşama karşı bir tuzak olarak sergiler.

Şairin şehir temasına yönelmesi fütürizmle, şehir sanatıyla ilgilidir. Şehir teması Mayakovski tarafından Ekim Devrimi öncesinde de işlenmektedir (Huppert 2002: 39).

Mayakovski'nin şehri sürekli hareket hâlinindedir. Şair, şiirdeki hareketi şöyle ifade eder : *“Pazarların saltanatına taç giydiren bir gürültü”*; *“Kızıl şeytanlar, kulaklarımın dibinde düdüklerini öttürerek, kalktı otomobiller.”* Şair sürekli hareketi tasvir edebilmek için şehrin büyük cehennemi tamlamasını yaratır.

Mayakovski'nin şehri, aralıksız bir yığın eşya ve makinedir. Bir peyzajında levhalar, kerpiç yığınları, tramvaylar, tayyareler, fenerler, tren demirleri bir aradadır. Eşyalar şairin şiirlerinde canlanır *“raylarda kızıl sarı biri sahnırdı”, çan kulelerinin kuğu boyunları tel tuzaklarında eğiliniz.”*

Mayakovski'nin şehri kana susamıştır: *Kana susamış vampirler siste çiğnediler lezzetsiz insanları.*” bu dizelerde şair ölümü arzular ve şairin metaforlarında sürekli sabit ölüm motifi ortaya çıkar *“Asılan şehrin bulut ilmiklerinde eğri kule boyunları buz bağladı... Kavşak tarafından çarمیğa gerilen zabıtalara için tek başıma ağlamaya gidiyorum.”*

Bazı dizeler ise *“Araba çarpan bir yaşlı adam gözlüğü arıyordu”*, kalabalık şehri gülünçleştirir. Şair kalabalığa karışmak istese de şehirde şaire yer yoktur, şehir onu anlamaz. Bu onu, bir tek kişinin bile *“çarmığa germeyin onu”* diye bağırmadığı Calvary'e (İsa'nın çarmığa gerildiği tepeye), Petrograd'ın, Moskova'nın, Odesa'nın Kiev'in konferans salonlarına götürür. Ancak kalabalık sadece iki kelime bilmektedir (“namussuz” ve bir de “borş” anlamına gelen bir şey), şair onları dinlemek zorunda değildir ancak durdurmak zorundadır.” Bu yüzden kalabalık, Mayakovski'nin ruhunu anlamaz, onlara can vererek kalabalığı eşyalar arasına yerleştirir *“Bitkin düşen şefkatli dudaklarımla tramvayın akıllı suratını binlerce öpücükle kapatacağım.”*

Şehir teması Mayakovski'nin yalnızlık temasına da sızmıştır. Şehrin başkahramanı kalabalıktır. Kalabalık korkunçtur, şehir bütün insanlığı mahveder, içinde insana ait arı bir yer yoktur. Şairin erken dönem liriklerinin kahramanı şehirde yalnızdır, kimse onu duymaz, herkes onunla dalga geçer ve onu yargılar [*Keman Biraz da Sinirli* (Skripka i nemnojko nervno), *Ben* (Ya)], *İndirimli Satış* (Deşövaya prodaja). Şiirlerinde şair, tek bir kelime, şefkat, insanlık için her şeyini dünyaya vermeye hazır olduğunu söyler.

Şehirde aşka da yer yoktur. İnsanoğlu şehirde kadını sevmese de etini sever. Burada bir yığın bayağı o... ve genel evler vardır. Babylon daima ahlaksızlığın evrensel şehri olarak anılır. Bayağı aşk şehrin nitelikleriyle bağlantılıdır: *“Kadınlar- dumansız bacasız fabrikalar milyonlarca öpücük imal ettiler, her çeşit, büyük, küçük,--tokatlayan dudakların etli manivelaları.”*

Mayakovski'nin şehir şiirleri Blok'un Peterburg şiirlerini anımsatacak bir şekilde cehennem olarak tasvir edilen şehir üzerine kuruludur. Eğer Mayakovski'nin tanımlarını Blok ile kıyaslayacak olursak farklılıklar açıkça göze çarpar. Buna *Gece, sokak, fener, eczane* (Noç, ulitsa, fonar, apteka,1912) şiirini örnek verebiliriz. Bu şiirinde şair şiir sonundaki anlamsız tekrarları kuvvetlendirir:

Ve tekrar edilir her şey eskiden olduğu gibi

Şiirin başlığı yoktur; tamamıyla şahsi olmayan, hatta akılda hiçbir ikinci tekil şahıs yoktur, hiçbir renk veya hareketsizlik ve boşluk ifadesini onaylayan şiirsel imge yoktur. Bu bakımdan Mayakovski'nin ilk şiirleri keskin karşıtlıklar sergiler. Onlar beklenmedik imgelemlerle, parlak renklerle ve fantastik çarpıklıklarla doludur. Onun bu hevesini Mayakovski'nin resim öğrencisi olarak kurs görmesine ve kübizm ile büyülenmesine bağlayabiliriz ancak iki şair arasında teknik farklılıklar vardır. Blok şiirlerinde sürekli tekrarlardan kaçınır şiirinin yapısında bile güçsüzlük duygusu yansır. Mayakovski'de Blok'daki gibi aciz bir korku yoktur; aksine şehrin kurbanlarına karşı öfke ve derin bir acıma duygusu göze çarpar. Mayakovski, okuyucuları dizelere katılmaya zorlamak için şiirlerinde coşkulu imgelemler kullanır.

Başlıklarında bile sık sık meydan okuma görülür: ***Ya siz yapabilir miydiniz?, Alınız!, Size!*** (A vıy mogli bı? Nate! Vam!) Diğer bir deyişle Mayakovski şehir için bir şeyler yapmak için kendini mecbur hisseder, şehrin konturlarını değiştirir ve renklerini abartır. Bu imgelemsel değişim bir çeşit sempatik bir büyüdür; belki de bu yolla şehir fiziksel olarak değişime uğrayacaktır (Thomson 1970: 186,187).

Fütürizmin temsilcisi olan Mayakovski'nin şehir şiirlerinde görülen bu meydan okuma İtalyan şair ve Fütürizmin kurucusu olan Flippo Tommaso Marinetti'nin 1909 yılında hazırlamış olduğu fütürizmin birdirgesinden kaynaklanır:

...Haydi kazmaları, baltaları ve çekiçleri alın ve yakın saygıdeğer kentleri! (Şimşek 2009: 12).

Ondaki bu tuhaf meydan okuma eğilimi ve bir şeylerin konturunu değiştirme ihtiyacı Mayakovski'nin şiirin konusunda bir Mesih ve kurtarıcı olarak rol almasına sebep olur [*Yine de* (A vse taki, 1914)]. Burada, şehirde yaşanan acı ve hastalıkların korkunç tablosunu verir; ancak sadece onun hakkında bir şeyler yapılmalı gibi şeyler söylemek onu mutlu etmez; o, aslında şehir için bir şeyler yapmaya çalışır. Kendini o... ve frengililerle özdeşleştirir ve masumca onların suç ve ıstıraplarını üstlenir. Onlar, onu kollarından tutar, sonunda Tanrı Mayakovski'nin kurbanına dokunur ve onun hissizliğini canlandırır. Ancak ilginçtir ki şiirlerindeki zaman ardışıklığı, süreci aydınlatır. Hepsinde 5 dize vardır: şair, ilk ikisinde ölüme, şehre seslenir.

Sokak çöktü... Bahçeler pervasızca bozuldu...

Çıktım meydana... (Thomson 1970: 186,187).

Şehir şiirlerinde Mayakovski sıradan bir tasvir dili kullanır: “*Gökyüzüne ise birbirine yapışık dudaklar taştan emzikler sapladılar*”... “*yüksek evler ve alçak Peterburg gökyüzüne.*” Şehrin tasvirindeki ana renkler pas rengi, duman rengi, siyah ve kan kırmızısıdır.

Mayakovski şiirlerinde çağrılarda bulunur: “*Bırakın şehri, aptal insanlar!*” Şehrin trajedisini canlandırır: “*Sokakların örümcek ağındaki şehir*”- işte Vladimir Mayakovski'nin trajedisinin dekoru böyledir.

Ekim Devrimi öncesinde Mayakovski'nin sanatında şehir dört özellik taşıyor “*kahrolsun*”, “*kahrolsun aşkınız!*”, “*kahrolsun dininiz!*”, “*Kahrolsun sanatınız!*”, “*Kahrolsun dizeniz!*” Ancak köhneleşen antik şehrin tasvirinde Blok ve Dostoyevski'de olduğu gibi Peterburg'un (ahlâksızlığın şehri, boğucu, kapitalizmin, acımasızlığın ve maddenin şehri) birçok geleneksel teması işlenir. Mayakovski, ***Son Peterburg Masalı*** (Posledn'aya Peterburgskaya Skazka) şiirinde ilk kez bir anıtı canlandırır fakat kalabalık

onu canlanan Peterburg'dan sürer ve Peterburg kendi içerisinde bir mahpus olarak ortaya çıkar.

Devrim, antik şehri mahveder “*Su altı kayığıyla tahrip edilen Peterburg’un dibine gittim*”. “*Biz ikinci su taşkınyla şehrin dünyalarını yıkıyoruz*” diyerek Mayakovski, **Marşımız** (Naş marş) şiirinde antik dünyanın ölümünü ilan eder “*Biz ikinci Nuh taşkınlarıyla dünya şehirlerini yıkacağız.*”

Antik şehir kendisi hakkında fiziksel ve ruhsal şartları hakkında bilgiler verir. Onun içinde küçük burjuvalar, Kuznetskiy Köprüsü’ne gelen geniş paçalı pantolon giyen seyirciler, bürokratlar ve külhanbeyleri vardır. Şehir devrim sonrasında içerisinde birçok kusur barındırır, bu yüzden şair satire yönelir [**Sokaklar ve ara sokaklar arasındaki gezintilerim** (Moi progulki skvoz ulitsı i pereulki)].

Ele almış olduğum çalışmadan da anlaşılacağı üzere şehir teması Rus edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Gümüş çağı şairleri, dönemin edebiyat akımlarında olduğu gibi şehir temasında da Fransız edebiyatı yazar ve şairlerinden etkilenmiştir. Nekrasov’dan etkilenen Bryusov sembolizm akımının öncüsü olduğu gibi Gümüş Çağı’nda şehir temasının öncüsü olmuştur. Blok ve Mayakovski’nin şehir temasını ele alan şiirlerinde Bryusov etkisi görülür.

NOTLAR

1 Dekadan terimi düşüş anlamına gelen Fransızca *decadence*, Latince *decadentia* kelimelerinden türer ve önceleri tarih biliminde düşüş dönemi için kullanılır. Sonraları daha da yaygınlaşarak sanat ve edebiyat alanında da aynı anlamda kullanılmaya başlar.

XIX. yy’ın 80-90’lı yıllarında önce Fransa’da, sonra da diğer Avrupa ülkelerinde edebiyat ve sanatta gerçekçiliğe karşı olanlar kendilerini ‘dekadan’ olarak adlandırmaya başlarlar. Dekadanlık onlara göre, bizi kapsayan dünyadan estetik hoşnutsuzluk anlamındadır. Kendilerini büyük kültürün mirasçıları olarak gören bu sanatçılar, düşüşün acılarını derinden yaşayarak karamsarlığa kapılırlar. Fransız yazarı J. K. Huysmans’ın (1848-1907) **Arebours** 3 adlı Sembolistlerin İncil’i sayılan romanında geniş şekilde dekadan dünya görüşünün anlatımı verilir. (Üçgül 2002: 241)

2 Gümüş Çağ: Şair ve eleştirmen Nikolay Otsup Paris’te 1933 yılında 7-8 sayılı **Sayılar** [Çisla] adlı Rus dergisinde makalesini yayımlar. Makalede, Puşkin dönemini Altın Çağ kabul eden Otsup XIX. ve XX. yüzyıl sınırını güç ve enerji bakımından Batı’ya neredeyse hiç benzemeyen bol şaşırtıcı oluşumlara dayanarak Gümüş Çağı adını verir.

Buna Rus göçmen düşünür, edebiyat bilimci Georgiy Meyer’in Gümüş Çağın iki yüzü üzerine söylediği Rusya’da doğan kelimenin derinliği ve güzelliğiyle öne çıkan sanat dönemi aynı zamanda da bütün Rusya’nın çöküş tehdidi altındaki dönem olarak altını çizdiği notunu da eklemek gerekir. Sanat uzmanı ve şair ayrıca ünlü Apollon dergisinin editörü Sergey Makovskiy, Otsup’un sade ve etkili tarzını destekler, Makovskiy’in bütün makale çalışmalarında filozof N. A. Berdyayev’in görüşüne dayanan “Parnastaki Gümüş Çağ” ifadesi geçer. Gümüş Çağ, Rus edebiyatında Rus şiirinin Fet, Nekrasov, Maykov, Polonski ve diğer onlara yaşça yakın şairlerin faaliyet gösterdiği XIX. yüzyıl olarak bilinse de; aslında N. Otsup’un tanımladığı kültürel kronolojik anlamını taşır. Fakat ne Otsup ne de Berdyayev ilk değildir. Otsup’a kadar bu ifadeyi öncelikle edebiyatçı 1920’li yıllarda R. V. İvanov- Razumnik daha sonraları ise şair ve anı yazarı V. A. Pyast kullanır.

Anna Ahmatova'nın **Kahramansız Şiirler. Üç Parçalı Tablo** [Poemiy bez geroya: Triptih (1940-1962) şiirinin “*Ve gümüş ay parlayarak /Gümüş ay üzerinde dondu,*” dizeleri bu ifadenin kullanımında özel bir öneme sahiptir. “*Yaklaşta takvimsel değil/ Gerçek Yirminci Yüzyıl*” dizeleri ise bizi sanatın yüzyılına götürür. Gümüş çağ özel bir heyecan, işaret sembol bir ay; aslında ay değil onun ışığı, ebedi yeterince anlaşılammış hayatın gizeminin, kararsızlığının timsali gümüş, ay ışığıdır. (Dmitrenko 2010: 7,8)

3 Egofütürizm 1911 yılında Sevryanın, İgnatyev, Olimpov ve diğer şairlerden oluşan fütürizm çerçevesinde faaliyet gösteren edebi bir eğilimdir. (Smirnova 2005: 26)

4 Kübofütürizm fütürizmin kendi içinde ayrıldığı en önemli gruplardan biridir. 1910 yılında V. V. Hlebnikov, V. V. Kamenski, A. Ye. Kruçyonih, D. ve İ. Burlyuk kardeşler, Ye Guro ve B. Livşits'in katıldığı Moskova'daki “Gileya” adlı gruptur. Kübofütüristler kendileri için batı dillerinden geçen “fütürist” sözcüğü yerine “budgetliane (gelecekçiler) sözcüğünü kullanmayı yeğlerler. Kübofütüristler özgün kuramlar geliştirerek öncelikle sözcüğün bağımsız olması gerektiğini savunur, “salt sözcük” (slovo kak takogo) kuramıyla sözcüğünün biçiminin anlamından daha önemli olduğunu belirtirler.(Parer 2004: 42)

5 Eshatolizm (Yunanca sonuncu) dünyanın ve insanın nihai kaderini konu alan dinî bir akımdır. Gelecekte insanı ve insanlığı ne bekliyor? Dünyanın sonu geldi mi? Ölümünden sonra hayat var mı? Gelecek güzel mi olacak? Sorularına cevap arar. Eshatolik düşüncüyü benimseyenler dünyanın sonunun geleceğine ve Mesih'in gelip insanları kurtaracağına inanır.

* Çalışmadaki şiirlerin birçoğu tarafımdan çevrilmiştir.

KAYNAKLAR

BLOK Aleksandr: (1998). *Seçilmiş Şiirler*, Ankara, Öteki Matbaası

BLOK Aleksandr: (1957). *Gorod moy*, Leningrad, Lenizdat

BLOK Aleksandr: (1980). *Sihotvoreniya i Poemi*, Kazan', Tatarskoye knijnoye izdatelstvo

BLOK Aleksandr: (1968). *Sihotvoreniya i Poemi*, Moskva, Hudojestvennoye literatura

BRYUSOV Valeriy: (1961). *Kon' bled: Sihotvoreniya i poemiy*, C. II, Leningrad, Bol'saya seriya,

BRYUSOV Valeriy: (1973). *Sobraniye soçineniya v 7-mi tomah*, Moskva, Hudojestvennaya literatura

COXE B. Tench: (2004). *Valery Bryusov and the Construction of Urban Forms*, Columbia University Slavic Department

ÇEKER Alper: (2010). *Rus Avangard Manifestoları*, İstanbul, Altı kırkbeş Yayın

DMİTRENKO, S. : (2010). *Serebryanny Vek Russkogo Poezii*, İzdatelstvo Eksmo, Moskva,

HUPPERT Hugo (2002). *Mayakovski: Yaşamı, Şiirleri ve Felsefesi*, İstanbul, Çiviyazıları Yayınevi

MAYAKOVSKİ Vladimir: (1999). *Dinleyin*, İstanbul, İyi Şeyler Yayıncılık Limited Şirketi

MİNTS, Z. G.: (2004). *Blok i Russkiy Simvolizm:Poetika Russkogo Simvolizma*, St. Petersburg, İskusstvo-SPB

MİZİEV Kaşauby, NECDET Ahmet: (2004). *Rus Şiirinin Gümüş Çağı*, İstanbul, Papirüs Yayınları

MOÇULKSKİY K.: (1997). *Aleksandr Blok, Andrey Bely, Valeriy Bryusov*, Moskva, Respublika

ÖZKAYA Tüten: (1990). “Rus Edebiyatında Sembolizm,” A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, cilt:XXXIII, sayı:1-2, Ankara, s.411-425

PARER M. Özlem: (2004). *Rus Biçimciliği ve Şklovski*, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Yayınları

PORTER Robert: (1999). The City in Russian Literature: Images Past and Present: The Modern Language Review, Vol. 94, No. 2, pp. 476-485, Bristol, Modern Humanities Research Association

SMİRNOVA, L. A. : (2005). *Russkaya literatura XX veka*, Moskva, İzdatelstvo Prosveşeniye

SOKOLOV, A. G.: (2000). *İstoriya russkoy literaturiy kontsa XIX-naçala XX veka*, Moskva, Vışşaya şkola

ŞİMŞEK Aydın: (2009). *Hızın ve Devrimin Sanatı Fütürizm*, Ankara, Kanguru Yayınları

ŞKOLOVSKİ Viktor, S. Vladimirov, D. Moldavski: (t.y.). *Mayakovski*, İstanbul, Düşün Yayıncılık

THOMSON R.D.B.: (1970). Mayakovsky and His Time Imagery, The Slavonic and East European Review, Vol. 48, No. 111, the Modern Humanities Research Association and University College London

ÜÇGÜL Sevinç: (2002). “Rusya’da İlk Dekadan Görüşlü Okul: Rus Sembolizmi,” E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kayseri, Sayı.13

<http://www.litra.ru/critique/get/crid/00588831225993351178/> (18.06.2012)

http://knowledge.allbest.ru/literature/3c0b65635b3ad68a4d53b89421316c37_0.html
festival.1september.ru /articles/551057 (23.06.2012)

<http://www.litra.ru/composition/get/coid/00039001184864074876/woid/00082501184773069805/> (25.06.2012)

MİNTS, Z. G.: (2004). *Blok i Russkiy Simvolizm:Poetika Russkogo Simvolizma*, St. Petersburg, İskusstvo-SPB

MİZİEV Kaşauby, NECDET Ahmet: (2004). *Rus Şiirinin Gümüş Çağı*, İstanbul, Papirüs Yayınları

MOÇULKSKİY K.: (1997). *Aleksandr Blok, Andrey Bely, Valeriy Bryusov*, Moskva, Respublika

ÖZKAYA Tüten: (1990). “Rus Edebiyatında Sembolizm,” A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, cilt:XXXIII, sayı:1-2, Ankara, s.411-425

PARER M. Özlem: (2004). *Rus Biçimciliği ve Şklovski*, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Yayınları

PORTER Robert: (1999). *The City in Russian Literature: Images Past and Present: The Modern Language Review*, Vol. 94, No. 2, pp. 476-485, Bristol, Modern Humanities Research Association

SMİRNOVA, L. A. : (2005). *Russkaya literatura XX veka*, Moskva, İzdatelstvo Prosveşeniye

SOKOLOV, A. G.: (2000). *İstoriya russkoy literaturiy kontsa XIX-naçala XX veka*, Moskva, Vişşaya şkola

ŞİMŞEK Aydın: (2009). *Hızın ve Devrimin Sanatı Fütürizm*, Ankara, Kanguru Yayınları

ŞKOLOVSKİ Viktor, S. Vladimirov, D. Moldavski: (t.y.). *Mayakovski*, İstanbul, Düşün Yayıncılık

THOMSON R.D.B.: (1970). *Mayakovsky and His Time Imagery*, The Slavonic and East European Review, Vol. 48, No. 111, the Modern Humanities Research Association and University College London

ÜÇGÜL Sevinç: (2002). "Rusya'da İlk Dekadan Görüşlü Okul: Rus Sembolizmi," E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kayseri, Sayı.13

<http://www.litra.ru/critique/get/crid/00588831225993351178/> (18.06.2012)

http://knowledge.allbest.ru/literature/3c0b65635b3ad68a4d53b89421316c37_0.html
festival.1september.ru /articles/551057 (23.06.2012)

<http://www.litra.ru/composition/get/coid/00039001184864074876/woid/00082501184773069805/> (25.06.2012)

**G.V. KSENOFONTOV'UN KOLLEKSİYON VE İNCELEME
YAZILARINDA ELLEY İLE İLGİLİ EFSANE****LEGEND ABOUT ELLEY IN THE COLLECTIONS AND RESEARCH PAPERS
OF G.V. KSENOFONTOV****ЛЕГЕНДА ОБ ЭЛЛЕЯ В СОБРАНИЯХ И ИССЛЕДОВАНИЯХ Г.В.
КСЕНОФОНТОВА****DR. ALBINA DYACHKOVA,¹****ÖZET**

Sibirya'lı sosyal antropolog ve halkbilim uzmanı, G.V.Ksenofontov'un bilimsel mirasının önemli bir bölümü, Yakut'ların efsanevi atalarından birisi olan Elley hakkındaki anlatılara ayrılmıştır. Ksenofontov tarafından derlenen Elley hakkındaki zengin folklorik ve tarihi malzemelerin incelenmesi sonucunda, Ksenofontov orta Asya'nın Türkçe konuşan etnik gruplarının efsaneleri ve mitleri ile bu efsanelerin yapısında genetik benzerliklere dikkat çekmiş ve bu bulgular modern araştırmacılar tarafından da teyit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: G.V. Ksenofontov, Yakutlar, Elley, Omogoy, efsanevi atalar

ABSTRACT

A considerable part of the scientific heritage of G.V. Ksenofontov, a well-known Siberian social anthropologist and folklore specialist is devoted to the narratives about one of the legendary progenitors of the Yakuts – Elley. G.V. Ksenofontov, exploring the rich folklore and historical material about Elley, collected by him, drew attention to the presence in this cycle of legends of the genetic parallels with the myths and legends of the Turkic-speaking ethnic groups of medieval Asia, which is confirmed by the modern researchers.

Key words: G.V. Ksenofontov, Yakuts, Elley, Omogoy, the legendary progenitors.

РЕЗЮМЕ

В научном наследии Г.В. Ксенофонтова, известного сибирского этнографа и фольклориста, значительное место занимают предания об одном из легендарных прародителей якутов — Эллэе. Г.В. Ксенофонтов, исследуя собранный им богатый фольклорно-исторический материал об Эллэе, обратил серьезное внимание на наличие в этом цикле легенд генетических параллелей с мифами и легендами

---

¹ . Russian Federation, Republic of Sakha (Yakutia)

тюркоязычных этносов средневековой Азии, что подтверждается современными исследователями.

Ключевые слова: Г.В.Ксенофонов, якуты, Эллей, Омогой, легендарный прародитель.

A considerable part of the scientific heritage of G.V. Ksenofontov, a well-known Siberian social anthropologist and folklore specialist is devoted to the narratives about one of the legendary progenitors of the Yakuts – Elley. Materials of the field research conducted by the scholar were summarized in the large collection of articles published under the title «Elleyada. Materials on the mythology and the legendary history of the Yakuts». It contained the historical narratives of the Yakuts, collected by the author in 1921— 1926. These materials were translated into Russian and edited by him in the early 1930s XX c. But the collection of articles was published only after his rehabilitation, in 1977, in Moscow [Akhmetova]. In the introduction to the book the academician A.P. Okladnikov has noted that «the legends about Elley and Omogoy are based on the ancient global plot about the guiltlessly persecuted divine heroes-twins...» [Akhmetova F.V].

G.V. Ksenofontov was going to devote the second book — «Uraanghay — sahalар» to the study of the origin of the Yakut peoples' main part — the population of the Amgino-Lenskoye interfluve, which had, in his opinion, the Uyghur origin. The same thing becomes evident from the manuscript compiled by him in the town of Dmitrov (near Moscow) in March 1938 and entitled «Myth about the Son of Yakuts God, the ancient Turks and the Mongols». «The present work, - the author explained, — ... is the most important section summary of the research second volume of the Yakuts ancient history «Uraanghay — sahalар» [Arkhir YNC SO RAN].

G.V. Ksenofontov also reckoned to the materials of the second book the following articles: «Writings of Elley» and «Ancient history of the Yakuts (On the issue of studying the Yakut culture)». They were included in the «Collected articles of the institute of history, language and culture» that was prepared for publication. But a tragic fate overtook them: in 1938 they were withdrawn by the bodies of NKVD (People's Commissariat of Internal Affairs) of the Yakut Autonomous Soviet Socialist Republic just in the process of typesetting.

In these articles G.V. Ksenofontov solved the problem of disclosure of the content of the Elleyan myth and ascertainment of its closest historical and typological roots. Studying the heroic epos of the Yakuts he has concluded that the legends about Omogoy and Elley are the integrated part of the legends cyclus about the tsar Tygyn, which was represented as the progenitor of the Kangalasskiy ulus. In all naslegs (local communities – translator's remark) of these ulus (settlement of nomad tribes – translator's remark) the posterity of his sons was traced [Arkhir YNC SO RAN]. All Vilyuysk Yakuts declared themselves to be the descendants of 3-4 bastard sons of tsar Tygyn. And the main core of the Boturusskiy ulus consisted of the descendants of one of Tygyn's daughters. The Tattins were the descendants of the other man, coeval of Tygyn. «The lowest point of this legendary genealogical grid of the reverse pyramid, — as G.V. Ksenofontov explained, — rests on the image of the ancient patriarch — Elley» [Arkhir YNC SO RAN]. At the same time the author sometimes loses the distinction between reality and fiction, and he perceived it all as a historical fact, and the legends — as the «oral chronicle of the folk».

«The humble image of Elley, — G.V. Ksenofontov wrote, — most probably conceals some serious religious and political ideology of the ancient pastoral society, namely the myth about the miraculous foundlings and the persecuted heroes, from which later descend the benefactors of the human race, of one or another tribe» [Arkhiv YNC SO RAN]. The myth about Elley, according to the scholar's opinion, was adopted by the Yakuts from their Uyghur ancestors, which, in their turn, got it from the earlier «inhabitants» of Mongolia, in particular, from the Huns.

According to the contemporary notions, the ancient Uyghur still have something to do with the ethnogenesis of the Sakha. Let's consider in this relation some historical subjects. Thus, in the 630s in the north-eastern periphery of the Central Asia, including some regions of the Southern Siberia, Telesskiy Khaganate comes into existence. Since that the tribes that had joint it were called as the *Tokuz-Oghuz*. In their culture and language they were close to the eastern Tyugyu (Turkic peoples) of the Eastern Khaganate. In 682 the Tokuz-Oghuz were included in the Second Turkic Khaganate. And in 745 the struggle for power in the Khaganate ended with a victory of the Uyghur, the main tribe of confederation of the Tokuz-Oghuz. The state of the ancient Uyghur existed until the year 840 [Klyashtorniy].

Probably the reflection of some ancient relations of the Sakha' ancestors with the Tokuz-Oghuz is the existence of the Yakut kins "togus" (тогус), which formed a part of the Dyupsyun (Central Yakutia) and Vilyuysk Yakuts [Gogolev]. Besides that, some "maidens of nine Uyghur" ("togus uyghur кырыттара" / тогус уйгур кыргыттара) were mentioned in the shaman invocations. There are also common language parallels and a number of similar Yakut-Uyghur rites and customs [Gogolev].

The name of Elley himself is also of considerable interest; its etymology, according to O. Bühtlingk, is related to the Uyghur «alla», which means «to form kins», «to break up into kins» [Seroshevskiy]. In the historical narratives another personage appears alongside Elley — tsar Khaan Diaralyk. It is interesting to note that the word «diaralyk» in the Yakut language is used with the meaning «shining», and in the Uyghur language «jaryklyk» means «light», «glare» [Pekarskiy]. The cited data attest to not only the probable kinship of the Sakha ancestors with the ancient Uyghur, but also, as Ksenofontov himself supposed, to the possible relation of the name Elley with the Uyghur community.

In the legends, written down by G.V. Ksenofontov in the early 1920s XX c. after the connoisseurs of the old times in the Vilyuysky District, Elley is depicted as a servant of the tsar Khaan-Bollokh. The latter, through intermediary of Elley, tried to woo the maid whose reflection the khan has seen in the water. This is a fairy-tale and folklore plot which is quite widespread in the Turkmen, Uzbek, Tajik, Altaic fairy tales about the aged father-adviser, whose son hid him from the cruel khan in the trunk or in the pack leather sack, about the reflection in the water of the face of the beautiful maid, mistress of the mountains, whom he took for the inhabitant of waters [Tadzhikskie narodnye skazki, (Tadzhik folktales); Turkmenskie skazki, (Turkmen tales); Uzbekskie narodnye skazki, (Uzbek folktales)]

In the Yakut version of this plot, recorded by G.V. Ksenofontov, Elley runs away from the Khaan-Bollokh together with the father of Tatar-Taym to the north. At the river head of Lena the old father of Elley dies. Then the storyline of the legend becomes the part of the common Yakut plot about the forefathers [Ksenofontov]. In the legends of the Kangalas uluses of Central Yakutia, collected by Ksenofontov, Elley is depicted as a son of the Tatar tsar, who was defeated in the fights against Russians and run away to the north

together with his son [Ksenofontov] . In all legends Elley acts as the creator of the material and spiritual culture of the Yakuts, i.e. the cultural hero.

F.V. Akhmetova, having compared the historical legends of the Yakuts with the Tatar dastans (epics), has come to the conclusion about the closeness of the narrative motifs of the "Elleyada" with the Tatar version of the Turkic epos «Idege». The main version of the myth about Elley has the parallels and the reminiscences in various genres of the Tatar folklore. «...The existence of these parallels only between the Yakuts and the Volga Tatars and the absence of the same with the Siberian Tatars, — Akhmetova writes, — suggests the genetic character of these folklore links, ...the legendary Elley could be the Volga Tatar, not the Siberian one» [Akhmetova].

G.V. Ksenofontov, making the parallels between the biblical and the Yakut myths, reveals the coincidences of the plot. In the biblical myths appear the patriarch Jacob and the rich man Laban with two daughters: the beautiful Rachel and the plain woman Lily, Moses in the image of the religious teacher and the organizer of the cult. In the Yakut myths - Elley, who has arrived, the future teacher and the founder of the new cult of koumiss' drinking, takes up his residence at the rich man Omogoy, who also has two daughters: beautiful and ugly. However, G.V. Ksenofontov tends to explain these narrative parallels not so much as the genetic coincidences, but as the typological ones. The researcher, explaining it, noted that "the mythological images, analogical to Elley, once characterized the heroic epos of many nations in Asia and Europe ... and went back to the remains of religious beliefs inherent in the mobile economy that prevailed in the distant historical periods throughout the range of the Eurasian steppes» [Arkhiv YNC SO RAN].

In the theoretical preface to "Elleyada", not included in the publication of 1977, G.V. Ksenofontov conducted genetic and typological comparison of the Yakut historical legends with the Western Turkic legend about the Oguz-Khan. Here Oguz-Khan, is a conductor of the new religion, like Elley. The plot involves two brides, one is beautiful, the other one - ugly. Oguz Khan marries a second one. And the first bride, driven by jealousy, is causing him harm. Six sons are born from him, and 24 grandchildren of the Khan become, as in the Hebrew version, the ancestors of all the Turkic tribes. The plot of a similar nature is the main content of the "Elleyadya".

As a result, G.V. Ksenofontov comes to the conclusion that two mythological images have merged in the image of Oguz-Khan: the forefather of all the Turks and the later tsar-conqueror. In the legendary history of the Yakuts these images were represented not by one but by three persons: Omogoy-Bae, Elley (the era of the "patriarchs") and Tygyn ("royal" era, the image of the tsar-conqueror). All this, according to the correct remark of G.V. Ksenofontov, is the evidence of the fact of deep archaism of the typological cycle of legends on which "Elleyada" is based. This enabled the researcher to come to the conclusion that "the Yakuts through intermediary of the Tokuz-Oghuz (Uyghurs) inherited the religion and mythology of the ancient Huns."

How to identify the historic core of these legends, which reflect the historical memory of the people - the fact, which G.V. Ksenofontov was the first to pay special attention to?

First of all, attention is drawn to the abundance of the plots about the forefathers in the myths of peoples mainly of the West and Central Asia. In this respect should be taken into account such techniques of depiction, which have established in the folklore plots, as generalization, exaggeration, temporal and spatial displacements of the events described by them.

If we turn to the genealogical legends of Turkic-speaking peoples of the Middle Ages, the story, similar to the Yakut plot about Omogoy and Elley, can be found at the Kimaks, part of the Kipchaks, the one that was recorded in the XII century by the Arab scholar Gardizi. The legend begins with the description of the civil strife, which in the VIIIth century was eroding the Turk Khaganate. The younger son of the khagan fled from his eldest son, who has conquered the kingdom. He arrived with his wife to the river head of the Irtysh, and settled there, putting the tent. Then he was joined by the people from the related tribes (as Omogoy was joined by Elley). Later, they formed a Kimak alliance of tribes.

Thus, the development of many myths about the persecuted cultural hero like Elley, took place in the era of the pastoral (outrun, semi-nomadic, like that of the ancient Jews) cattle-breeding. And G.V. Ksenofontov was the first who has pointed it out. Persecuted hero usually became a forefather of the whole tribe or the people. He was somewhat elected by God. Because of that, various latest inventions and establishment of all important cultural institutions are attributed to him. Among the cultural achievements of the hero - preaching of the single faith, establishment of the main religious holiday (as Elley organized the first *syakh*).

Persecuted hero always leaves his home because his prophetic mission could be successful only in a foreign land. But before getting a high position, he had to gain the obligatory experience serving as a worker for some legendary rich man who was instinctively afraid of him. The fate of the hero is changing for the better when he marries the daughter of a wealthy master. In this case the hero, due to his destination to be the forefather of the people, had to choose ugly, but prolific bride, one of the daughters of the rich man. And the beautiful daughter, rejected by the hero, was to die at a young age.

G.V. Ksenofontov, exploring the rich folklore and historical material about Elley, collected by him, drew attention to the presence in this cycle of legends of the genetic parallels with the myths and legends of the Turkic-speaking ethnic groups of medieval Asia, which is confirmed by the modern researchers.

References:

1. Akhmetova F.V. Tezisy dokladov konferencii po lingvistike "Etnicheskaya istoriya tyurkoyazychnykh narodov Sibiri i sopredelnykh territoriy", (Proceedings of the linguistics conference "Ethnic history of Turkic-speaking peoples of Siberia and the adjacent territories"). - Omsk, 1984. - pp. 99-103
2. Arkhiv YNC SO RAN. (Archive of the Yakut Scientific Center of the Siberian Department of the Russian Academy of Sciences). Fund 4, inventory 1, unit of issue 35, sheet 2-4.
3. Gogolev A.I. Yakuts. –Yakutsk: problemi etnogeneza I formirovanie kulturi. – Yakutsk, 1993. – 136 s
4. Klyashtorniy S.G., Sultanov T.I. Gosudarstva I narodi evraziyskikh stepei. Drevnost I srednevekovieyu - Sankt-Petersburg, 2004. – S.111-113
5. Ksenofontov G.V. Materiali po mifologii I legendarnoy istorii yakutov. - Moskva, 1977
6. Pekarskiy E.K. Yakut language dictionary. –Leningrad, 1958. - 1280 stlb

7. Seroshevskiy V.L. Yakuti. - Sankt-Petersburg, 1896. – S. 184
8. Tadjhikskie narodnye skazki, (Tadjhik folktales). – Stalinabad, 1960 – S.412-413
9. Turkmenskie skazki, (Turmen tales). – Ashkhabad, 1963 – S.111-114
10. Uzbekskie narodnye skazki, (Uzbek folktales). - Tashkent, vol.2.,1972. – S. 222-235

1. Ахметова Ф.В. Эпические параллели якутской «Эллэйады» и татарские дастаны //Этническая история тюркоязычных народов Сибири и сопредельных территорий: Тезисы докл.конф. по лингвистике. - Омск, 1984. С. 99-103.

2. Архив ЯНЦ СО РАН. Ф.4. Оп.1. Ед.хр.35.Л.2-4.

3. Гоголев А. И. Якуты: проблемы этногенеза и формирование культуры. - Якутск, 1993. -136 с.

4. Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Государства и народы евразийских степей. Древность и средневековье. 2-е изд. - СПб., 2004. - С.111-113.

5. Ксенофонов Г.В. Материалы по мифологии и легендарной истории якутов. М., 1977.

6. Пекарский Э. К. Словарь якутского языка. - М., 1958. - 1280 стлб.

7. Серошевский В.Л. Якуты. Опыт этнографического изучения. - СПб, 1896. - С.184

8. Таджикские народные сказки. - Сталинабад, 1960. – С.412-413

9. Туркменские сказки. Ашхабад. - 1963. – 111-114

10. Узбекские народные сказки. - Ташкент, Т.2. - 1972. – С.222-235

**SINIF ÖĞRETMENLİĞİ ÖĞRENCİLERİNİN
PROFESYONEL KİMLİKLERİNİN
SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ**

**EXAMINING OF PROFESSIONAL IDENTITIES OF PRESERVICE
ELEMENTARY EDUCATION TEACHERS**

**МЕТОДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ
СТУДЕНТОВ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ
КЛАССОВ**

YRD.DOÇ.DR. TUNCAY DİLCİ*

YRD.DOÇ.DR. TAHİR GÜR**

ÖZET

Bu nitel çalışmada üniversite son sınıfta okuyan sınıf öğretmenliği programı öğrencilerinin profesyonel öğretmen kimliği geliştirme süreçleri ve bu kimliğin başlıca özellikleri incelenmiştir. Çalışma Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesinde yapılmıştır. Çalışma grubunu oluşturan beş öğrenciden alınan yazılı ve sözlü dilsel ürünler (anlatılar) söylem çözümlemesi yöntemiyle incelenmiştir.

Araştırmada öğrencilerin kimlik geliştirme sürecinde tecrübelerinden, öğrendikleri bilgilerden, toplum, kurum ve ailenin beklentilerinden ve sahip oldukları tutum ve inançlarından faydalandıkları görülmüştür. Çalışmada öğrencilerin lider-örnek, idealist-adanmış, profesyonel ve demokrat öğretmen kimliklerini benimsedikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, profesyonel kimlik, sınıf öğretmenliği, söylem çözümlemesi, anlatı, öğretmen kimliği, öğretmen adayı

ABSTRACT

In this qualitative study, processes of identity development and the main characteristics of this identity of preservice teachers studying elementary education program in Agri Ibrahim Cecen University were examined. Data gathered from the study group of five students in the final year of their education in the university in the format of verbal and written narrative format and analysed with discourse analysis method.

In the study, preservice teacher use use experiences, knowledge, expectations, attitude and beliefs while they developing their professional identity. The main identities found in

---

* Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi

** Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Öğretim Üyesi

students' discourses are leader-example teacher, democrat teacher, idealist-dedicated teacher and profesinal teacher identity.

Keywords: Identity, Professional identity, elementary education, discourse analysis, narrative, teacher's identity, preservice teacher

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены периоды развития и особенности профессиональных навыков студентов окончательных курсов по специальности преподавателя начальных классов. Исследования были проведены на педагогическом факультете Агрыйского государственного университета им. Ибрагима Чечен. Целевая группа состояла из пяти студентов. Исследования были произведены методом наблюдения над произношением устной и письменной речью этих студентов.

По итогам исследования было установлено, что студенты в процессе развития своей личности пользовались своим опытом, своими принципами, знаниями, убеждениями, положением в обществе, институциональным опытом, ожиданиями своих семей. Выявилося, что студенты уже освоили навыки примерного лидера, идеалиста, профессионала и педагога демократа.

Ключевые слова: Личность, преподаватель начальных классов, выражение, произношение речи.

Giriş

Bu çalışma eğitim fakültesi son sınıf öğrencilerinin ürettikleri söyleme söylem çözümleme yönteminin (Foucault, 1972; Gee, 2001; Wetherell ve d. 2001) uygulanarak onların profesyonel kimlik oluşturma süreçleri ve bu kimliklerin özellikleri incelenmiştir. Bu incelemede beş öğretmen adayının yazdıkları ve anlattıkları anlatılar kullanılarak şu araştırma sorularına cevap aranmıştır: Öğrenciler öğretmen kimliklerini nasıl oluşturmuşlardır? Bu kimliğin başlıca özellikleri nelerdir? Öne çıkan bu özelliklerle ne gibi öğretmen kimlikleri öne çıkmıştır? Çalışmanın amacı öğretmen adaylarının anlatılar yoluyla ve anlatılar içinde profesyonel öğretmen kimliklerini nasıl oluşturduklarının tanımlanması ve bu kimliğin özelliklerinin ortaya konmasıdır.

Söylem Çözümlemesi

Kısaca "dilsel ürünlerin üretildiği sosyal, psikolojik, tarihsel bağlamın içinde incelenmesi" olarak tanımlanabilecek söylem çözümlemesi (Discourse Analysis) özellikle 1980lerden beri sosyal bilimlerde nitel bir araştırma yöntemi olarak yoğunlukla kullanılmaktadır. Hatta bu yöntem insanla ilgili her bilimsel alanda ya kullanılmakta ya da uygulanabilirliği araştırılmaktadır (Gür, 2011). Bunun sebepleri, insanla ilgili araştırmalarda insan ve konuştuğu dilin araştırmalarda birbirlerinden bağımsız olarak ele alınmaması ve bu dönemin dilbilimsel çağ -Linguistics Turn- (Rorty, 1967) anılması olarak sayılabilir. Çünkü dil; sosyal hayatın hem en önemli yapıtaşlarından hem de ürünlerinden biri olmasıyla, bilimsel araştırmaların önemli bir bölümünün nesnesi olmaya başlamıştır (Gür, 2011). Zaten Börekçi (2009:2-6) dili tanımlarken, dilin sadece iletişim için kullanılmayıp aynı zamanda düşüncenin üretiminde etkili olduğunu, toplumsal ve bireysel yanı olduğunu, toplumdan topluma değişen yanlarının olduğunu, insana bağlı olarak oluşum ve yaşamını devam ettirdiğini belirtmiştir. Buradan hareketle özellikle konusu insan ile ilgili çalışmalarda; dil boyutunun da göz önüne alınması, dilsel ürünlerden –yazılı,

sözlü, görsel, işaret, mimik vb.- yararlanılması ve bu dilsel ürünlerin dilbilimden de faydalanılarak çözümlenip yorumlanması ile çalışmalar daha kapsamlı ve daha amaca hizmet eder şekilde olacaktır.

Söylem çözümlenmesinin çeşitli uygulamaları bulunmaktadır(Van Dijk, 1997). Özellikle derinlemesine dil incelemesi yapanlar ve daha çok anlamları (iletileri) inceleyenler olarak iki önemli akım vardır(Fairclough, 2003). Bir başka ayırım ise yapısal yaklaşıma ve eleştirel yaklaşıma önem veren (Philips ve Hardy, 2002) söylem çözümlenmeleri olarak yapılabilir. Ama özetle söylenecek olursa, söylem olabilecek her türlü veri (yazılı, sözlü, görsel, imgesel) bu yöntemle incelenerek bağlamı, üretimi, üretildiği toplumu, amaç ve sonuçları ile incelenerek ifade edilmeyen sonuçları ifade edilenlerle bütünleştirmektedir.

Anlatı ve Kimlik

Anlatı (İng. Anlatı) –özellikle yapıları hikaye şeklinde olanlar- bizim kendimizi algılama şeklimizi ve başkaları ile ilişkilerimizi etkiler (Bird, 2007). Aynı zamanda başkalarının eylemlerini anlamamızı da sağlar. Anlatılar bu yönleri ile kişilerarası çatışma ve uzlaşmaları da anlamada rol oynar. Bu hikayeleri ortaya koymak ve incelemek öğrencilerin kendi kimliklerini tanımalarında rol oynar. Örneğin kendi güçlü yönlerini, zayıflıklarını, değerlerini bu hikayelerde ortaya koyarlar (Graves, Epstein, 2011). Bu değerleri, güçlü yönleri, bakış açıları gibi özellikler onların kimliklerini ortaya koymada faydalanılır.

insanlar başka insanlarla karşılaşmalarında genellikle kendi tecrübelerinden, ilgilerinden, isteklerinden, zorunluluklarından, ne olduklarından, ne olmak istedikleri gibi çeşitli şekillerde kendileri ve diğer insanlara ait anlatılar ortaya koyarlar. Somers ve Gibson(1994) bunları ontolojik anlatı olarak isimlendirmişlerdir. Bu anlatılar ile kendimizi dener, nasıl anlaşılmalı gerektiğini belirleriz yani hem kimlik oluşturmada hem de bu kimliği tartışıp geliştirmede kullanırız(Lieblich ve d. 1998). Bu anlatılarla aslında bir ya da birden çok anlatılarımızda konumlandırılmış kimlikler oluştururuz (Soreide, 2006).

Gee (2001) tarafından toplumsal bir ortamda bireyi belirleyen başlıca özellikler olarak tanımlanan kimlik, birçok oluşturucu öge içeren bir kavramdır. Örneğin kültürel, politik, sosyal, ekonomik, etnik, ve dini faktörler bu ögeler içinde sayılabilir (Beijaard, Meijer, Verlop 2004) . Lieblich, Turval, Mashiach ve Zilbere (1998, P.9) göre hikayeleri inceleyerek ve yorumlayarak, araştırmacılar kişisel kimlikleri üreticilerinin kültürünü ve sosyal dünyayı daha iyi anlarlar. Bu yönüyle İnsanlar kimlikleri genellikle sosyal ortamlarda ve kurumlarda kazanırlar. Bu sosyal ortamlar ve kurumlar insanlara kimlik ya da kimlikler kazandırırken birçok kimlik modelini içeren kaynakları insanların kullanımına anlatı yoluyla sunarlar (Holstein ve Gabrisun, 2000). Bu kaynaklarda tarihsel, sosyal, dini, güncel, mesleki gibi kimlik kategorileri bulunur. İnsanlar gizili ya da açık olarak sunulan kimliklerdeki mesajlara göre –tercih etme ya da kaçınma şeklinde- katkı alarak kendi kimliklerini yaratır ya da geliştirirler. Bu tercihlerini de tekrardan kendi anlattıkları dilsel bir ürün olan anlatılara yansıtırlar. Özetle Weedon'un (1997, P. 33) dediği gibi dil ile sürekli olarak kimliğimizi yaratır, geliştirir ve tekrar yaratırız. Buradan hareketle kimlik durağan olmayıp kişinin hayatı boyunca değişir ve gelişir.

Öte yandan Gee (2001, 2005) kimliğe başka bir bakış açısı ile daha yaklaşır. Ona göre kimlik zamandan zamana değiştiği gibi, olaydan olaya ya da bağlamdan bağlama da değişen özellikler gösterebilir. Bu özellikler iletişimde yani kullanılan dil ve dilsel araçlarda ortaya çıkar. Gee buradan yola çıkarak geliştirdiği söylem çözümlenme yönteminde –dilsel

bir ürün olan- söylemi çözümlerken; kimliği, özellikle okulları ve toplumu anlamada yararlanılacak analitik araçlardan biri olarak görmüştür.

Kimlik aynı zamanda bireyin toplumdaki yerine de vurgu yapan özelliklerin toplamıdır. Kişi eğer öğretmen ya da öğrenci kimliğinin özelliklerini taşıyor ise öğrenci ya da öğretmen olarak kabul edilir. Buradan kimliklerin sayısının olduğu sonucuna varılır. Bu çalışmada incelenen profesyonel öğretmen kimliği ya da meslek kimliği ise öğretmen adaylarının kendileri ve mesleki çalışmalarının öğretmen olarak kabul edilmek için almak istedikleri, sürekli ve değişken bir sürecin sonunda kazandıkları kimliktir (Cohen, 2010).

Eğitim fakültelerine gelen öğrencilerin geçtikleri eğitim sürecinin de etkisiyle öğretmenliği benimsedikleri ve bu işi yapabileceklerini düşündükleri tespit edilmiştir (Lortie, 1975). Öğretmen adayları üniversiteye zihinlerinde oluşturdukları olumlu ya da olumsuz güçlü öğretmen imgeleri ile gelirler (Britzman, 1994; Calderhead & Robson 1991; Richardson, 1996). Bir başka deyişle öğretmen adayları zihinlerindeki öğretmen kimliğini gerek tecrübelerinden, gerekse geçtikleri formal ve informal eğitim sürecinden aldıkları bilgi, edindikleri ve benimsedikleri tutum ve inançlar ile oluştururlar.

Yöntem

Bu nitel araştırmada çalışma grubu olarak Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği programında son sınıfta eğitim alan beş öğrenci seçilmiştir. Bu sayı az gibi görünse de söylem çözümlemesi çalışmalarında çalışılan grubun büyüklüğünden çok, çözümleme için yeterli, kontrol edilebilir ve değerlendirilebilir miktarda veri önemlidir (Gür, 2011). Bu çalışma grubundan elde edilen veriler bu ölçütlere uygundur. Bu öğrencilerle yapılan iki görüşmede ve bir yıllık dönemde yazdırılan sekizer adet yazı veri olarak kullanılmıştır. Görüşmeler gerçeğe en yakın şekilde yazıya dökülmüştür. Yazılar ve transkriptlere takip ve denetimin kolaylaştırılması için öğrencinin, dilsel ürünün çeşidi (S ya da Y) ve satır numaraları verilmiştir. Örnek: bir numaralı öğrencinin sözlü birinci ürününün sekiz numaralı satırı; K1/S/1/8 şeklinde ifade edildi. Veriler bu şekilde incelemeye hazırlandıktan sonra araştırmanın sorularına göre öğrencilerin yoğunlaştığı konular belirlendi. Bu konularda önce öğrencilerin profesyonel kimlik geliştirirken nelerden faydalandıklarına sonra ise oluşturdukları kimliklerde nasıl öğretmen olmayı amaçladıkları incelenmiştir.

Bulgular:

Öğrencilerin profesyonel kimlik geliştirme süreçleri ve kimlik oluşturmada kullandıkları girdiler

Öğretmen adaylarının ürettiği söylemler incelendiğinde öğrencilerin “profesyonel öğretmen kimliğini” öncelikle geçtikleri eğitim sürecinde karşılaştıkları ya da etkileşimde buldukları öğretmenleri rol model olarak geliştirdikleri görülmüştür. Gerek olumlu gerekse olumsuz tecrübelerini geliştirdikleri öğretmen kimliğinde kullanmışlar ve yapılması gerekenler ile kaçınılması gereken şeyleri bu kimlikler ile bağdaştırmışlardır. Yani bu açıdan bakıldığında öğrenciler daha ilköğretimden itibaren hayatlarındaki öğretmen figürlerinden etkilenecek kimlik oluştururlar.

ÖRNEK 1) K1/S/2/12: ilkokuldaki öğretmenimiz bizlere çok sert davranıyor bizim hata yapmamıza tahammül edemiyordu.

K1/S/2/13: Bize hata yaptığımızda bazen şiddet bile uyguluyordu.

K1/S/2/14: Çok iyi hatırlıyorum bir soru sorduğunda ben yanlış cevap verirsem döver diye el kaldırmıyordum.

K1/S/2/15: Bu öğretmenimin bu yönünü hala kabul edemiyorum.

ÖRNEK 2) K3/S/1/21: Ortaokulda bir matematik öğretmenimiz vardı.

K3/S/1/22: İlk işi derse gelince bizim halimizi hatırımızı sorardı.

K3/S/1/23: Öğretmenimiz bize değer veriyor bu dersi iple çekerdik.

K3/S/1/24: Hayatımda en çok sevdiğim matematik dersi o öğretmenimizle geçirdiğim derslerdi. K3/S/1/25: Öğrenciye değer verdiğini hissettiren bir öğretmen bence başarılı olur.

ÖRNEK 3) K5/S/2/16: Beşinci sınıftaki din kültürü öğretmenimiz bize bazı şeyleri sadece ezberletmeye çalışmazdı.

K5/S/2/17: Sebebini eee mantığını da vermeye çalışırdı.

K5/S/2/18: Mesela bir şey günah bunu ezberletmez neden günah olduğunu açıklardı.

K5/S/2/19: Mesela yalan günah yerine yalının zararlarını kişiye topluma zararlarını anlatırdı.

K5/S/2/20: Bence öğretmen ezber yerine mantık açıklama vermelidir öğrencilerine.

Öğrencilerin profesyonel öğretmen kimliğini geliştirirken kullandıkları ikinci kaynak ise öğrencilerin aldıkları eğitimde karşılaştıkları bilgilerdir. Bu bilgilerin kaynakları öğretmenleri, kitaplar ve alanda söz sahibi olan bilim insanları olarak sayılabilir. Bu bilgileri genelde alıntılar şeklinde alıp kimliklerini anlatırken belirtmişlerdir.

ÖRNEK 1) K5/S/1/23: Yeni programlara göre artık yapılandırmacı yaklaşıma göre eğitim verilmektedir.

K5/S/1/23: Bu yaklaşımın çağın ve öğrencilerin ihtiyaçlarını en iyi karşıladığı bilim adamları tarafından belirtilmiştir.

K5/S/1/23: Öğretmenler bu yaklaşıma göre öğretim şekillerini belirlemelidir.

ÖRNEK 2) K4/Y/4/18: Üniversitedeki Türkçe Eğitimi derslerine giren X hocamız öğretmenlerin konuşma ve yazma yani anlatma yeteneklerinin çok iyi olması gerektiğini defalarca belirtti.

K4/Y/4/19: Ona göre öğretmenlik eğitimi alan öğrenciler sürekli anlatma etkinliklerine katılmalıdır.

K4/Y/4/20: Bence de öğretmenler çok iyi konuşma ve yazma yeteneğine sahip olmalıdırlar.

K4/Y/4/21: Çünkü öğretmenlik anlatmaya dayanan bir meslektir.

Öğrencilerin söylemi incelendiğinde onların kimliklerini oluştururken toplumun, ailenin ve diğer kurumların beklentisine göre kimliklerini geliştirdikleri ortaya çıkmıştır. Öncelikle aile ve toplum sonra resmi kurumların beklentilerini kimlik geliştirmede kullandıkları görülmüştür. Bu beklentiler kanun yönetmelik yada programlar gibi yazılı materyallerde kayıt altına alınmış olabileceği gibi, toplumsal hayatta normlar olarak bulunmaktadır.

ÖRNEK 1) K2/Y/3/12: Toplum bir öğretmenden örnek bir kişi olmasını beklemektedir.

K2/Y/3/13: Bu sadece eğitim verilen öğrencilere değil aynı zamanda toplumun geneline içinde biraz da liderliği barındıran iyi bir insan modeli olmayı da gerektirir.

ÖRNEK 2) K4/S/3/6: Babam bir bayan için en iyi mesleğin öğretmenlik olduğunu söylerdi hep.

K4/S/3/7: Ama bu tercihi yaparken de iyi bir öğretmenin nasıl olacağını uzun uzadıya anlatırdı.

K4/S/3/8: Özellikle ahlak ve bilgi konusuna babam çok vurgu yapardı.

ÖRNEK 3) K1/S/6/14: Gerek YÖK gerek MEB açıkladıkları öğretmen yeterliklerine göre, öğretmenlerde meslek bilgisi, alan bilgisi en temel özellikler olarak göze çarpmaktadır.

K1/S/6/15: Öğretmen adayları bu özellikleri taşımak için gereken çalışmaları yapmalıdır.

K1/S/6/16: Öğretmenin sosyal ortamdaki önemine vurgu sözlü metinlerde ve kutlamalarda göze çarpmaktadır. Oysa resmi belgeler de öğretmenliğin bu yönlerine daha fazla vurgulamalıdır.

Öğrencilerin bazılarının inançlarını, tutumlarını ve bakış açılarını da kimlik geliştirirken kullandıkları görülmüştür. Bu öğrenciler idealize ettikleri bu özelliklerin iyi bir öğretmende olması gerektiğini belirtirlerken kimliğe kendilerini de yansıtmaktadırlar.

ÖRNEK 1) K3/Y/2/ 1: Öğretmen ve öğrenci iletişiminin en etkili olduğu ortam demokratik ortamdır.

K3/Y/2/ 2: Demokratik olan öğretmen öğrenciler arasında ayırım yapmadan tutarlı davranış içinde olmalıdır.

K3/Y/2/ 3: Demokratik sınıflarda kurallar önceden belirlenmiştir.

ÖRNEK 2) K2/Y/2/1: En başta öğretmenin bir ideali olmalıdır.

K2/Y/2/2: Herşeyin bilincinde olmalıdır.

K2/Y/2/3: Kendisini ilkönce çağından daha ileri seviye için geliştirmelidir.

K2/Y/2/4: Yani çağından bir adım önde olmalıdır. Her bakımdan kendini geliştirmiş ileriye dönük bilinçli ve yaratıcı olmalıdır.

Öğrencilerin söyleminde ortaya çıkan genel öğretmen kimlikleri

Öğrencilerden alınan sözlü ve yazılı anlatılar incelenip analiz edildiğinde ortaya çıkan öğretmen kimlikleri şunlardır: demokrat öğretmen, profesyonel öğretmen, lider ve örnek öğretmen, idealist-adanmış öğretmen. Öğrencilerden biri sadece bunlardan bir tanesini (demokrat) anlatılarında geliştirirlerken, diğer öğrenciler iki ya da üç kimliği birlikte geliştirmeye çalıştıklarını belirtmişler. Öğrenciler gerek sözlü gerekse yazılı bu kimlikleri derinlemesine işlemişler, kendileri için önemli yanlarını belirtmişlerdir. Bu öğretmen kimlikleri ve çalışmaya katılan öğrencilerin bu kimlikleri tanımlamaları aşağıdaki şekildedir.

Demokrat öğretmen: demokrat öğretmen kendisi demokrasiye inanmış ve sınıf içinde ve dışında uygulamaya koyan öğretmendir. Tüm öğrencilerine birey ve öğrenci olarak değer verirken onlar arasında ayırım yapmaz. Okul ve sınıfta uyulacak kuralları önceden belirleyip bunları herkesin bilmesini sağlar. Demokrat öğretmen sade anlaşılır bir dil kullanır, her öğrencinin anlayacağı şekilde dersi verir.

ÖRNEK 1) K3/Y/2/ 1: Öğretmen ve öğrenci iletişiminin en etkili olduğu ortam demokratik ortamdır.

K3/Y/2/ 2: Demokratik olan öğretmen öğrenciler arasında ayırım yapmadan tutarlı davranış içinde olmalıdır.

K3/Y/2/ 3: Demokratik sınıflarda kurallar önceden belirlenmiştir.

K3/Y/2/ 26: Öğretmen sade anlaşılır bir dil kullanmalıdır.

K3/Y/2/ 27: Her öğrenci onu anlamalıdır.

K3/Y/2/ 32: Öğrencilere haklarını ve sorumluluklarını yaptırımları ile birlikte açıkça belirtmelidir.

Profesyonel öğretmen: Tüm kurumların beklentilerine cevap vererek, kendini tüm yeterliklere göre yetiştirmiş sürekli ilerleyen, işini ciddiyetle yapan, işi ile sosyal yaşamını ayrı tutan, öğretmenliği okul ile sınırlayabilen öğretmen kimliğidir. Bu kimlik genelde tüm öğrenciler tarafından işlenmiştir. Öğrencilerde “eğer bir kişi bu işten para kazanıyorsa işinin gereklerini yerine getirmelidir” şeklindeki inanış hakimdir.

ÖRNEK 1) K1/Y/6/21: öğretmen öncelikle alan bilgisine, genel kültür bilgisine, iletişim becerisine ve diğer istenen becerilere sahip olmalıdır.

K1/Y/6/22: Günlük hayatındaki görüşlerini, problemlerini okulun dışında bırakmalıdır. Yaptığı işin ciddiyetini anlayarak kendinin ve öğrencilerin psikolojisine dikkat etmelidir.

K1/Y/6/23: Her şeyi zamanında, düzgün, ciddiyet içinde yapmalıdır.

K1/Y/6/24: Tesadüf, vurdumduymazlık ya da duygusallığa çok fazla önem vermemelidir.

ÖRNEK 2) K5/Y/4/23: Öğretmenlikte profesyonellik de önemlidir.

K5/Y/4/24: Öğretmen bu işten aynı zamanda para kazanan kişi olduğu için işini çok iyi yapmalıdır.

K5/Y/4/25: Bu nasıl olur?

K5/Y/4/26: Kendisinden beklenenleri fazlasıyla vererek, öğrencilerin tüm eğitimsel ihtiyaçlarını gidererek olur.

K5/Y/4/27: Böyle öğretmenler zaten mesleklerinde de çabuk ilerler ve seçilirler.

Lider ve örnek öğretmen: Öğrenciler bu kimliği tarif ederlerken öğretmenin toplum içindeki yerinden ve sahip oldukları inanç ya da bakış açılarından yola çıkmışlardır. Toplumun daha iyiye daha ileriye gitmesinde en büyük etken yeni nesillerdir. Bu nesilleri yetiştiren öğretmenler öğrencilere hem iyi eğitim verip onları yetiştirerek, hem de onları gelecek çağlara hazırlayarak toplumsal değişime ve ilerlemeye liderlik eder hem de örnek olurlar. Bu yönüyle öğretmenlerin toplum içinde örnek kişiler olması gerekmektedir.

ÖRNEK 1) K4/Y/4/31: öğretmenler ilerlemeye açık olmalıdır.

K4/Y/4/31: İlerlemeye açık olan öğretmen hem öğrencileri hem de toplumu ilerlemeye yönlendirir. Bu şekilde milletler ilerler.

ÖRNEK 2) K2/Y/2/42: Öğretmenin toplum için önemi büyüktür.

K2/Y/2/43: Özellikle küçük ve gelişmemiş yerlerde bu önem daha da büyüktür.

K2/Y/2/44: Oralarda herkesin gözü öğretmendedir.

K2/Y/2/45: Özellikle herhangi istenmeyen bir şey yaparsa bu çok büyütülür.

K2/Y/2/46: Bu yüzden öğretmenler bu tip yerlerde kendilerinin örnek biri olması gerektiğini akılda tutmalıdır.

ÖRNEK 3) K2/Y/2/56: Öğretmen ayrıca sınıfta da bir rol modelidir.

K2/Y/2/57: Özellikle erken sınıflarda öğretmenin bu görevi daha da öne çıkar.

K2/Y/2/58: O yaştaki çocukların da çok iyi örneklerle ihtiyaç olduğu bir gerçektir.

İdealist- adanmış öğretmen: İşine amatör bir ruhla sarılmış olan öğretmendir. Bu öğretmenler çeşitli zorluk ve sınırlılıklara rağmen işini en iyi şekilde yapmaya çalışan, gerektiğinde kendinden, zamanından ödün verebilen bir anlayışa sahiptir. Türkiye gibi – görevli olarak- öğretmenler için zor çalışma şartları olan bir ülkede bu öğretmen kimliği oldukça fazla tercih edilmektedir. Fedakarlık bu kimlikte öğretmenin göstermesi gereken en önemli davranışlardandır.

ÖRNEK 1) K4/S/1/23: Ülkemizde öğretmenler tam olarak profesyonel olamazlar bence.

K4/S/1/24: Çünkü profesyonel olmak için bazı şartların olması gerekir.

K4/S/1/25: Köye gidiyorsunuz.

K4/S/1/26: Doğru düzgün sınıf yok eğitim araçları yok hatta tuvalet yok.

K4/S/1/27: Burada nasıl profesyonel olacaksınız.

K4/S/1/28: Bazen öğrenciye pabuç almanız gerekir, bazen haftasonu çalışıp okulu boyarsınız.

K4/S/1/29: Hep fedakarlık ister bizde öğretmenlik.

K4/S/1/30: Fedakarlığı da ancak idealist öğretmenler yapar.

ÖRNEK 2) K2/S/2/32: Bir öğretmen ülkemizdeki zorluklara ancak idealist olarak dayanabilir.

K2/S/2/33: Çalışma şartları kötü, maaşlar düşük, dezavantajlı bölgemiz çok, eğitim vereceğimiz öğrencilerin ve yerlerin belli bir standardı yok.

K2/S/2/34: Bu yüzden öğretmenliğe gelen gönüllü olarak zorluğu seçmiş demektir.

Sonuç olarak öğrencilerin anlatılarının incelenmesi ile onların kimlik geliştirme süreçlerinde şu özellikler ortaya çıkmıştır:

a) Bir öğrenci birden çok kimlik geliştirebilmektedir. Öğrencilerin geçmiş yaşantıları, büyüdükleri bölge, ekonomik ve sosyal durumları gibi etmenler ya da farklı zamanlarda kendilerinden yazılar alınması farklı kimlikleri ortaya koymalarının sebepleri olarak kabul edilebilir.

b) Kimlikler durağan değil, aksine genelde esnek yapıdadırlar. Örneğin öğrenciler çeşitli zamanlarda yazdıkları yazılar ve görüşmelerde kimlikler üzerinde çeşitli değişiklikler yapmışlardır.

c) Öğrencilerin öğretmen kimliğini geliştirirken en çok geçmiş hayatlarında karşılaştıkları tecrübe yaşadıkları öğretmenlerin özelliklerinden faydalandıkları görülmüştür.

d) Öğrenciler kimlik geliştirmenin mesleğe başlamadan geçilmesi gereken bir süreç olduğunu, öğrencinin kimliği bilinçli olarak geliştirmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

e) Eğitim sisteminin öğrenciye profesyonel kimliği kazandırmayı görev sayması gerektiği öğrencilerin söyleminde ortaya çıkmıştır.

Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada incelenen öğrencilerin kimliklerinin tam olarak oluşmadığı, esnek ve gelişime açık olduğu görülmektedir. Bunların sebeplerinin şunlar olduğu düşünülmektedir: 1) Öğrencilerin profesyonel kimliklerini geliştirirken en büyük girdi olarak yaşantılarını ve tecrübelerini kullandıkları görülmektedir. Uygulama dersleri hariç sınıfta ders anlatmadıkları düşünülürse hep öğrenci konumunda iken bu kimlikleri oluşturup şekillendirmişlerdir. İşe başladıklarında bu kimliklerini değiştirip geliştireceklerdir. 2) Çalışmada veri olarak faydalanılan yazılı materyaller öğrencilerden farklı zamanlarda alınmıştır. Yapılan incelemelerde aynı öğrencinin yukarıda anılan kimliklerden birkaçını değişik zamanlarda benimsedikleri görülmüştür. Buradan hareketle, ya öğrenci birkaç kimliği birleştirerek özümsemekte ya da hangisini seçeceği konusunda kararsız olduğu söylenebilir. 3) Öğrenciler kimlikler arasında geçiş yapabildiklerine göre, profesyonel kimlik zaman, şart ve sebeplere bağlı olarak değişebilmektedir. 4) Öğrencilerin kimlik oluştururken ideal ya da olumlu kimliği bulma çabaları görülmüştür. Yukarıda bahsedilen kimlikleri birleştirme ya da kimlikler arası geçişin sebeplerinden biri de kendisi için en uygun ve ideal profesyonel kimliği bulma uğraşısıdır.

Görüldüğü gibi öğrencilerin gelecekteki profesyonel kimlikleri konusunda tam olarak karar vermedikleri görülmektedir. Bu bulgular Beuchamp ve Thomas(2010) çalışmalarında elde ettikleri sonuçlarla örtüşmektedir. Zaten onların da işaret ettiği gibi bu kısmi belirsizlik onlara daha iyiyi aramada ve kendilerini geliştirmede yardımcı olabilir. Bu noktada eğitim aldıkları okul ve öğretmenleri onlara bu kimlik geliştirme süreçlerinde gerekli bilgi ve örnek yaşantıları sunarak geliştirirler.

Gee (2001, 2005) söylemlerde ortaya çıkan sosyal kimliklerin konumsal (situated) olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmada öğrencilerin ortaya koydukları ya da geliştirdikleri kimliklerde de aynı özellik görülmektedir. Bu kimlikler zamana, şartlara, ortama hatta sorulan soruya göre bile farklılaşmaktadır. Bu yönüyle bu kimlikler hem esnek hem de oldukça karmaşık yapıdadırlar. Ona göre göre kimlik söylemde ortaya çıkar ama aynı zamanda da söylemi etkiler. Gee bu yüzden kimliği çalışırken söylemin incelenmesinin önemini vurgulamıştır. Öğrencilerin bu çalışmada ürettikleri söylemde de kimliklerini ortaya koyma ve geliştirme şekillerine bakıldığında kimlik-söylem arasındaki etkileşim açıkça görülmüştür. Çünkü öğrenciler uygulama okullarında bir öğretmen olarak söylem geliştirdiklerini söylerken, üniversitede ise öğrenci olarak söylem ürettikleri görülmüştür

Öğrenciler ileriki meslek yaşamlarına ait profesyonel kimliği bilinçli olarak bilgi, tecrübe ve etkileşimleri ile geliştirmekte ve bunu kimlik üzerinde düşünme, tartışma ve konuşmalarla özümsemekte ve geliştirmekte oldukları görülmüştür. Bu şekilde geliştirilen kimliğe dair özellikler dilsel ürünlerde ifadesini bulmaktadır. Bu ürünlerin söylem çözümlemesi yolu ile incelenmesi öğrencilerin kimlik geliştirme süreçlerinde kullandıkları başlıca kaynaklar, etkileşim ve gözlemleri ile oluşturdukları tecrübeleri; öğretmenleri, kitaplar ya da diğer kaynaklardan elde ettikleri bilgiler; kurumların, çevrenin, toplumun beklentileri; ailenin sahip oldukları inanç ve tutumlar olarak sayılabilir. Öğrencilerin bu girdilerle oluşturdukları kimlikler ise, demokrat, örnek- lider, idealist-adanmış, lider-örnek ve profesyonel öğretmen kimlikleri olarak sayılabilir.

Öğrencilikten profesyonelliğe geçiş olan üniversite son sınıf öğrencileri tarafından geliştirildiğinden bu kimliklerin; kimlikler arasında geçişlerin çok olmasından, kimlikleri birleştirme çabalarından, sürekli değişim ve esneklik göstermesinden dolayı “kesinleşmiş

ve son profesyonel kimlik” özelliğinde olmadıkları tespit edilmiştir. Aksine geliştirilmeye ve değiştirilmeye devam edileceği açıktır.

Gelecek nesilleri yetiştirecek olan öğretmenlerin sahip oldukları kimlikleri, icra ettikleri meslek gereği -gerek okul içinde gerekse okul dışında- o nesiller için oldukça önemlidir. Öğretmenin işini yapmasından sosyal ilişkilerine kadar olan tüm mesleksel ve sosyal ilişkilerini etkileyen profesyonel kimlik hem sosyal ortamlarda hem de okullarda eğitimle kazanılır. Bu yüzden eğitim fakülteleri öğretmen adaylarını olumlu kimliklere yönlendirmek için gerekli bilgi, tutum ve inançları kazandırmalıdır. Bunun için gerekli iyileştirmeler; öğretim eleman ve programı, eğitim ortamları, daha iyi tecrübeler kazanılması için uygulama derslerinin artırılması gibi alanlarda yapılmalıdır.

Kimlik çalışmaları, nicel yöntemlerle ve meslekte çalışan öğretmenlerle de yapılarak üniversite, bakanlık ve diğer kurum ve kişilerin bu bilgilerden faydalanması sağlanmalıdır. Ayrıca sosyoloji, psikoloji, dilbilim gibi diğer bilimlerin bilgi, yöntem ve verilerinden faydalanılarak çalışmalar daha bütüncül hale getirilmelidir. Çoklu ya da alternatif yöntemlerle ortaya konulmuş sonuçların farklı bakış açılarını ve sonuçları ortaya koyacağı yadsınamaz. Bu yüzden araştırmacıların yenilikçi, ilerlemeci ve esnek olmaları bilimsel çalışmaları daha kapsamlı hale getirecektir.

Kaynaklar

Beauchamp, C. Ve Thomas, L. (2010) Reflecting on an ideal: student teachers envision a future identity. *Reflective Practice* Vol. 11, No. 5, 631-643

Bird, S. (2007) Sensemaking and identity. *Journal of Business Communication Quarterly*, 66(4), 96-102

Beijaard, D., Meijer, P., & Verloop, N. (2004). Reconsidering research on teachers' professional identity. *Teaching and Teacher Education*, 20(2), 107-128.

Börekçi, M. (2009). Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler. Erzurum: Eser Ofset

Britzman, D. (1991). *Practices makes practice: Acritical study of learning to teach* (2 Ed.) Albany: State University Of New York Press,

Calderhead, J & Robson, M.(1991). Images of teaching: student teachers' early conceptions of classroom practice. *Teaching & teacher education*, 7 (1), 1-8.

Cohen, J. L. (2010) 'That's not treating you as a professional': teachers constructing complex professional identities through talk. *Teachers and Teaching: theory and practice* Vol. 14, No. 2, April 2008, 79-93

Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse* , Londra: Routledge

Foucault, M.(1972). *The archaeology of knowledge*.Londra:Tavistock Publications.

Gee, J. P.(2005). *An introduction to discourse analysis: Theory and method*(2nded.). New York: Routledge.

Gee, J. P.(2001). Identity as an analytic lens for research in education. In W. G. Secada(Ed.), *Review of research in education*(Vol. 25, pp. 99-125).Washington, DC: American Educational Research Association.

Gür, T.(2011). Türkçe öğretmen adaylarının dil tutumları ve kullanımlarının söylem çözümlemesi yöntemi ile betimlenmesi. Yayımlanmamış doktora tezi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Atatürk Üniversitesi

Graves, N., Epstein, M. (2011). Eportfolio: a tool for constructing a narrative Professional identity. *Journal of Business Communication Quarterly*. V. 74, N. 3 342-346

Lieblich, A., Tuval-Mashiach R. Ve Zilber, T. (1998) *Narrative Research. Reading, Analysis and Interpretation*. Thousand Oaks, London and New Delhi: Sage Applied Social Research Methods Series volume 47

Lortie, D.(1975). *School teacher*. Chicago, Il: The University Of Chicago Press.

Phillips N, Hardy C (2002). *Discourse Analysis – Investigating Processes of Social Construction*. *Qualitative Research Methods Volume 50*, SAGE Publications Thousand Oaks-London-New Delhi

Richardson, V.(1996). The role of attitudes and beliefs in learning to teach. sikula(ed.), *Handbook of research on teacher education*(S. 102-119). New York : Simon& Schuster/Macmillan.

Rorty, R. (ed.), 1967. *The Linguistic Turn: Recent Essays in Philosophical Method*. The University of Chicago Press, Chicago and London.

Somers, M. & Gibson, G. (1994) 'Reclaiming the Epistemological "Other": Narrative and the Social Constitution of Identity' in Craig Calhoun. (ed) *Social Theory and the Politics of identity*. Oxford & Cambridge: Blackwell Publishers.

Søreide, G.E. (2006). Narrative construction of teacher identity: Positioning and negotiation. *Teachers and Teaching: Theory and Practice*, 12(5), 527–547.

Van Dijk, T. (1997) *Discourse as Structure and Process* Londra Sage Weedon, C. (1997). *Feminist practice and poststructuralist theory* (2nd Edition). Oxford: Blackwell.

Wetherell, M.(2001). *Discourse and theory and practice in içinde*. Edited:M. Wetherell, S. Taylor, ve S.J. yates. Thousand Oaks CA: Sage

ИСТОРИЧЕСКОЕ ОТНОШЕНИЕ ЯКУТСКОГО ЯЗЫКА К ДРЕВНЕТЮРКСКОМУ, ВОСТОЧНО-ТЮРКСКИМ И МОНГОЛЬСКИМ ЯЗЫКАМ

THE HISTORICAL RELATION OF THE YAKUT LANGUAGE WITH THE OLD TURKIC, EASTERN TURKIC AND MONGOLIAN LANGUAGES

YAKUT DİLİNİN ESKİ TÜRKÇE, DOĞU TÜRKÇE LEHÇELERİ VE MOĞOL DİLLERİ İLE TARİHİ BAĞLANTILARI

ГЕРАСИМ ГЕРАСИМОВИЧ ЛЕВИН^{ss}
(ASSIST. PROF. DR. GERASIM LEVIN)

ÖZET

Bu makalede, Yakutça'nın eski Türk dilleri ile Doğu Türkçeleri ve Moğol dilleri ile olan ilişkileri üzerinde durulacaktır. Eski Türk-Yakut dilleri arasındaki benzerlikler ile ilgili Türkçe ve Moğol dil benzerliklerini toplam sayısı tanımlanmaktadır; bu bağlamda Türkçe ve Moğol soneklerinin yapısal, fonetik ve semantik farklılıklarının tutarlılığı ve esnekliği ile ilgili ilkeler belirlenmektedir; kıyas bağlamında ise, Yakut heceleme alt sisteminin değişimleri eski Türkçe, eski Moğolca, Moğol yazı dili ve günümüz Türkçesi ile Moğol dilleri arasındaki yapılar doğrultusunda incelenmektedir; Yakut dilinin eski Orhun, Yenisey ve Doğu Türkistan anıtlarındaki dil ile kıyası yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: leksikal semantic sınıflandırma, Türkçe ve Moğolca, Yakutça, yapısal semantic farklılıklar

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается вопрос исторической связи якутского и древних тюркских языков в их взаимоотношении с восточно-тюркскими и монгольскими языками. Определяется общее количество тюркских и монгольских репрезентаций в древнетюркско-якутских параллелях; в этом плане устанавливается характер устойчивости и изменчивости структурно-фонетических и семантических особенностей тюрко-монгольских рефлексов; в сравнительном плане анализируется особенность лексического пласта якутского языка в системе древнетюркского, старомонгольского, письменно-монгольского и современных тюрко-монгольских языков; анализируется отношение якутского языка к руническим текстам орхонских, енисейских, восточно-туркестанских памятников.

Ключевые слова: лексико-семантические группы, тюркские и монгольские языки, якутский язык, структурно-семантические особенности.

ABSTRACT

The issue of historical connection of the Yakut language with the Old Turkic languages in their relationship with the Eastern Turkic and Mongolian languages is considered in the

article. The total number of the Turkic and Mongolian revealings in Old Turkic-Yakut parallels is defined; in this context the principles of the stability and mobility of structural and phonetic and semantic peculiarities of Turkic and Mongolian reflexes are determined; in terms of comparison the Yakut lexical subsystem peculiarity in the systems of Old Turkic, Old Mongolian, the Mongolian written language and the present-day Turkic and Mongolian languages is analyzed; the Yakut language relation to the runic inscriptions of the Orhon, Yenisei and East Turkestan monuments is analyzed.

Keywords: lexical semantic group, Turkic and Mongol languages, Yakut language, structural semantic peculiarities

Как известно, якутский является древним языком среди современных тюркских языков. Его происхождение и историческое развитие совершенно иные, чем у большинства тюркских языков. Якутский резко отличается от других тюркских языков наличием пласта лексики неизвестного происхождения, а также значительного пласта монгольской и тунгусо-маньчжурской лексики. В этой связи в тюркологии много споров по вопросам происхождения и исторического развития якутского языка.

В 1851 году на немецком языке вышла классическая научная работа О.Н. Бетлингга «О языке якутов» до сих пор не утратившая свою научную ценность. Здесь он, сопоставляя якутский язык с другими тюркскими, а также с урало-алтайскими (монгольскими и финно-угорскими), отчасти с индоевропейскими языками положил начало сравнительному изучению не только якутского языка, но и всех тюркских языков. Сравнительное исследование позволило ему сделать вывод о древнем происхождении якутского языка. В этой связи О.Н. Бетлингг предлагал вводить новый термин «турецко-якутские языки», вместо ранее используемого «турецко-татарские языки» [Бетлингг, 1990: 44].

Академик В.В. Радлов в труде «Die jakuische Sprache in ihrem Verhältnisse zu den Türksprachen» (1908) по новому рассмотрел вопрос происхождения якутского языка. Он не только не признал якутский язык тюркским, но даже не включил его в свою классификацию. Он привлек 1748 корневых и неразложимых основ, из которых, по его определению, 572 (32,5%) тюркские, 425 (25,9%) монгольские, 724 (41,6%) неизвестного происхождения [Radloff, 1908: 2]. Используя эти статистические данные, В.В. Радлов историческое развитие якутского языка разделил на три этапа: 1. Урянхайский, когда якутский язык был самим собой, не монгольским и не турецким; 2. Монгольский, когда якутский праязык превратился в одно из монгольских наречий; 3. Тюркский, когда урянхае-монгольское наречие было сильно тюркизировано и преобразилось в тюркское в его современном виде [там же, 1908: 16-17]. Академик утверждал, что по грамматическому строю и лексическому составу якутский диалект занимает совершенно особое место среди тюркских языков.

Таким образом, расхождение взглядов двух академиков О.Н. Бетлингга и В.В. Радлова раскрыло множество вопросов для дальнейшего лингвистического исследования.

В представляемой работе мы рассмотрели проблему исторической связи

якутского языка с языком рунических текстов древнетюркской письменности VII-IX вв. С целью определения исторической связи якутского языка с восточно-тюркскими и монгольскими языками в качестве сравнительного материала были выбраны из восточно-тюркских языков: алтайский, хакасский, тувинский, уйгурский, киргизский; из монгольских языков: старомонгольский, письменно-монгольский, халха-монгольский, бурятский.

Основные цели — установление исторической взаимосвязи якутского языка с языком рунических памятников древнетюркской письменности, определение главных критериев исторической связи якутского и древнетюркского языков с современными восточно-тюркскими и монгольскими языками.

В соответствии с поставленной целью были установлены следующие задачи: 1) определение общего количество тюрко-монгольских репрезентаций в древнетюркском и якутском языках; 2) уточнение устойчивости и изменчивости структурных типов тюркских и монгольских рефлексов по отношению к древнетюркским и якутским формам; 3) определение устойчивости и изменчивости лексических значений тюркских и монгольских рефлексов по отношению к древнетюркским и якутским формам; 4) уточнение количества тюрко-монгольских рефлексов с одинаковым структурным оформлением и лексическим значением; 5) установление тюрко-монгольских рефлексов с абсолютными показателями; 6) определение характера изменчивости лексических значений слов в конкретных структурных типах; 7) определение основных правил орфографии текстов орхонских, енисейских и восточно-туркестанских памятников.

Сравнительный анализ семантических и структурных особенностей лексических параллелей якутского и древнетюркского языков в их отношении с монгольскими и тюркскими языками и исследование орфографической системы древнетюркской письменности привели к следующим основным выводам:

1. В текстах древнетюркской письменности выявлено всего 660 [ОС — 320/ДС — 325/ТС — 15] непроизводных основ и изолированных форм. Количество лексических единиц в отдельных группах письменных памятников таково: в орхонских надписях 447 [ОС — 244/ДС — 197/ТС — 6], в енисейских эпитафиях 253 [ОС — 133/ДС — 118/ТС — 2] и в восточно-туркестанских рукописных текстах 379 [ОС — 197/ДС — 172/ТС — 10]. Из 660 древнетюркских основ в якутском языке параллели имеют 475 (71,9%). В орхонских надписях из 447 основ лексические соответствия в якутском языке имеют 356 (79,6%), в енисейских эпитафиях из 253 выявляется 185 (73,1%) параллелей, в восточно-туркестанских рукописных текстах из 379 — 289 (76,2%) параллелей.

Высокий процент якутских репрезентаций отмечается в ОС — 240 [320] (75%) и ТС — 14 [15] (93,3%) основах, в ДС показатель несколько ниже — 207 [325] (68%). Этот показатель в письменных памятниках таков: в орхонских памятниках ОС — 79,9%, ДС — 79,1%, ТС — 83,3%, в енисейских эпитафиях ОС — 73,6%, ДС — 72%, ТС — 100%, в восточно-туркестанских рукописных текстах ОС — 78,1%, ДС — 72,6%, ТС — 100%.

2. По количеству выявленных параллелей из тюркской группы к якутскому языку близко стоит киргизский язык — 423 (89%) [ОС — 216 (90%), ДС — 193 (87,3%), ТС — 14 (100%)], более отдален тувинский язык — 380 (80%) [ОС — 206 (85,8%), ДС — 164 (72,2%), ТС — 10 (71,4%)]. В остальных тюркских языках

количество якутских лексических рефлексов представлено так: в алтайском 413 (86,9%) [ОС — 219 (91,2%), ДС — 181 (81,9%), ТС — 13 (92,8%)], в уйгурском 406 (85,4%) [ОС — 212 (88,3%), ДС — 183 (82,8%), ТС — 11 (78,5%)], в хакасском 400 (84,6%), [ОС — 207 (86,2%), ДС — 180 (81,4%), ТС — 13 (92,8%)]. Как видим, высокий процент якутских репрезентаций в тувинском, уйгурском языках отмечается в односложных основах, в алтайском, хакасском, киргизском — в трехсложных. В трехсложных основах абсолютное количество якутских репрезентаций выявляется только в киргизском языке.

В этом отношении из монгольской группы языков к якутскому ближе стоит халха-монгольский — 288 (60,6%) [ОС — 146 (60,8%), ДС — 134 (60,6%), ТС — 8 (57,1%)], более отдален среднемонгольский. В остальных монгольских языках количество якутских параллелей следующее: в бурятском 254 (53,4%) [ОС — 125 (52%), ДС — 123 (55,6%), ТС — 6 (42,8%)], в письменно-монгольском 224 (47,1%) [ОС — 114 (47,5%), ДС — 102 (46,1%), ТС — 8 (57,1%)], в среднемонгольском 199 (41,8%) [ОС — 89 (37%), ДС — 103 (45,6%), ТС — 7 (50%)]. Высокий процент якутских параллелей в трехсложных основах отмечается в среднемонгольском, письменно-монгольском языках, в односложных — в халха-монгольском, в двухсложных — в бурятском.

3. По количеству обнаруженных лексических рефлексов из тюркской группы языков к языку древнетюркских памятников близко стоит киргизский — 538 [ОС — 277/ДС — 247/ТС — 14] (81,5%), несколько отдалены тувинский 466 [ОС — 247/ДС — 209/ДС — 10] (70,6%) и якутский 475 [ОС — 240/ДС — 207/ТС — 14] (71,9%) языки. В остальных тюркских языках количество древнетюркских параллелей выглядит так: в уйгурском 511 [ОС — 267/ДС — 233/ТС — 11] (76,1%), в алтайском 504 [ОС — 265/ДС — 226/ТС — 13] (76%), в хакасском 489 [ОС — 252/ДС — 224/ТС — 13] (74%). Из монгольской группы языков к древнетюркскому более близкую позицию занимает халха-монгольский — 363 [ОС — 180/ДС — 175/ТС — 8] (55%), несколько отдален среднемонгольский язык. В остальных монгольских языках количество древнетюркских параллелей представлено так: в бурятском 321 [159/156/6] (48,6%), в письменно-монгольском 284 [145/131/8] (43%). Следует заметить, что близость халха-монгольского языка к древнетюркскому четко отражается не только в орхонских текстах, но и в енисейских эпитафиях и восточно-туркестанских рукописных текстах.

4. Лексико-семантический анализ показывает, что высокий процент древнетюркско-якутских параллелей выявляется в следующих тематических группах и частях речи: а) наименования частей тела и организма: др.-тюрк. — 93,7% [орх. — 90%, ен. — 100%, вост.-тюрк. — 92,3%], б) числительные: др.-тюрк. — 94,1% [орх. — 94,1%, ен. — 93,7%, вост.-тюрк. — 93,3%], в) основы, выражающие качественные признаки, формы, цвет и размер: др.-тюрк. — 82,1 [орх. — 90,9%, ен. — 100%, вост.-тюрк. — 82,3%], г) наименования природных явлений (полезные ископаемые): др.-тюрк. — 81,8 [орх. — 94,5%, ен. — 81,2%; вост.-тюрк. — 85,7%]. В остальных тематических группах и частях речи соотношение древнетюркских и якутских параллелей следующее: а) местоимения: др.-тюрк. — 76,4% [орх. — 86,6%, ен. — 75%, вост.-тюрк. — 69,2%]; б) названия животных и птиц: др.-тюрк. — 74,5% [орх. — 84,2%, ен. — 82,3%, вост.-тюрк. — 78%]; в) термины родства: др.-тюрк. — 72,2% [орх. — 77,2%, ен. — 67,8%; вост.-тюрк. — 70,5%]; г) названия жилищ, предметов быта: др.-тюрк. — 69,8% [орх. — 77,7%, ен. — 50%, вост.-тюрк. — 75]; д) глаголы,

выражающие движения, действия, состояния: др.-тюрк. — 69,8% [орх. — 75,6%, ен. — 75%, вост.-тюрк. — 73,7%]; е) наречные слова, выражающие локальные, временные и другие отношения: др.-тюрк. — 69,2% [орх. — 72,7%, ен. — 80%, вост.-тюрк. — 85,7%]; ж) названия абстрактных понятий: др.-тюрк. — 66,6% [орх. — 89,6%, ен. — 68,4%, вост.-тюрк. — 62,9%]; з) наименования явлений общественной жизни: др.-тюрк. — 64,4% [орх. — 65%, ен. — 66,6%, вост.-тюрк. — 77,7%]; и) послелогов и служебных слов: др.-тюрк. — 64,3% [орх. — 66,6%, ен. — 80%, вост.-тюрк. — 100%]; к) глаголы, выражающие чувства, эмоции, процессы мышления и речи: др.-тюрк. — 63,6% [орх. — 73%, ен. — 69,2%, вост.-тюрк. — 70,3%]; л) основы, выражающие внутренние, относительные признаки и качественные состояния: орх. — 75%, ен. — 46%, вост.-тюрк. — 60%, др.-тюрк. — 53,5%.

Большое количество якутских репрезентаций выявляется в основном в лексико-семантических группах орхонских памятников. В некоторых тематических группах (таких как «Наименования частей тела и организма», «Основы, выражающие качественные признаки, формы, цвет и размер», «Глаголы, выражающие движения, действия, состояния») доминируют енисейские тексты; в наименованиях явлений общественной жизни, в наречиях, послелогов и служебных словах наиболее высокий процент якутских параллелей отмечается в восточно-туркестанских текстах.

Сравнительный анализ основного словарного фонда якутского и древнетюркского языков свидетельствует, что расхождение якутского с древними тюркскими языками началось примерно в IV—V в. Подсчет по методу глоттохронологии показывает, что окончательное отделение якутского языка от языка орхон-енисейских памятников датируется началом VIII в. В этом периоде также прослеживается связь между якутским и тувинским языками.

5. Из 475 [ОС — 240/ДС — 221/ТС — 14] древнетюркско-якутских параллелей совпадение структурного типа лексемы встречается в 277 (58,3%) случаях, в том числе в ОС — 159 (66,2%), в ДС — 118 (53,3%). Сравнительный анализ лексических параллелей показывает, что в якутском языке произошли заметные структурные изменения фономорфологического характера.

5.1. В тюркских языках большой процент лексических рефлексов, идентичных древнетюркским формам, выявляется в уйгурском (77,8%) и киргизском (76,5%) языках. В остальных тюркских языках этот показатель оказался несколько ниже: в хакасском — 73,2%, в алтайском — 71,8%, в тувинском — 71,4%. Во всех тюркских языках большое количество лексических рефлексов, идентичных древнетюркским формам, наблюдается в односложных основах. В монгольских языках наиболее высокий процент рефлексов, совпадающих по структуре с древнетюркскими параллелями, отмечается в среднемонгольском языке — 33,3%. В других монгольских языках данный показатель несколько ниже: в письменно-монгольском — 26,7%, в халха-монгольском — 25,8%, в бурятском — 24,6%. Во всех монгольских языках превосходящее большинство лексических рефлексов, идентичных древнетюркским параллелям, выявляется в двухсложных основах.

5.2. Высокий процент лексических рефлексов, тождественных древнетюркским формам, наблюдается в уйгурском языке в следующих тематических группах: 1) наименования частей тела и организма; 2) названия жилищ, предметов быта; 3) наименования явлений общественной жизни; 4) основы, выражающие качественные признаки, формы, цвет и размер; 5) основы, выражающие внутренние, относительные

признаки и качественные состояния; 6) послелого и служебные слова. Аналогичный показатель также выявляется в киргизском языке в группах: 1) названия животных и птиц; 2) названия абстрактных понятий; 3) местоимения; 4) глаголы, выражающие чувства, эмоции, процессы мышления и речи; в алтайском языке — в терминах родства; в хакасском языке в группах: 1) наименования природных явлений (полезных ископаемых); 2) числительные; 3) основы, выражающие движения, действия, состояния; в тувинском языке — в наречиях.

5.3. Наиболее высокий процент монгольских рефлексов, идентичных древнетюркским формам, обнаруживается в среднемонгольском языке в тематических группах: 1) наименования природных явлений (полезных ископаемых); 2) наименования явлений общественной жизни; 3) основы, выражающие качественные признаки, формы, цвет и размер; 4) прилагательные, выражающие внутренние, относительные признаки и качественные состояния; 5) основы, выражающие чувства, эмоции, процессы мышления и речи; 6) основы, выражающие движения, действия, состояния; 7) послелого и служебные слова. Подобный показатель наблюдается в халха-монгольском языке в группах: 1) наименования частей тела и организма; 2) названия жилищ, предметов быта; 3) названия абстрактных понятий; 4) числительные; 5) местоимения; в бурятском языке — в терминах родства; в письменно-монгольском языке — в названиях животных и птиц, в наречиях.

6. Большое количество лексических рефлексов, конгруэнтных с якутскими параллелями, отмечается в тюркской группе — в алтайском (64,8%) и киргизском (64,5%) языках, в монгольской группе — в среднемонгольском языке (30,1%). Несколько отдаленную позицию занимают тувинский (59,4%) и письменно-монгольский (23,2%). Этот показатель в остальных языках представляется так: в хакасском — 61%, в тувинском — 59,4%, в уйгурском — 60,3%, в халха-монгольском — 23,6%, в бурятском — 24%, в среднемонгольском — 30,1%, в письменно-монгольском — 23,2%. В тюркских языках большое количество рефлексов, тождественных с якутскими формами, выявляется в односложных основах, в монгольских языках — в двухсложных основах. Наиболее высокий показатель отмечается в ДС — 58% и в ТС — 38,3% в алтайском языке, в ОС — 77,3% в киргизском. В этом плане в монгольской группе языков доминируют халха-монгольский (ОС — 23,2%, ТС — 12,5%) и среднемонгольский (ДС — 38,8%).

7. Сравнительный анализ семантических особенностей тюркских лексических рефлексов по отношению к древнетюркским параллелям показывает, что в сопоставляемых тюркских языках показатель УЛЗ рефлексов не имеет существенных различий. Однако наиболее высокий процент УЛЗ параллелей отмечается в уйгурском языке (83,7%). В остальных тюркских языках количество рефлексов с УЛЗ представлено так: в алтайском — 82,9%, в киргизском — 82,8%, в тувинском — 82,6%, в хакасском — 80,7%, в якутском — 69,6%. Во всех тюркских языках высокий процент УЛЗ рефлексов выявляется в односложных основах. В якутском языке показатель УЛЗ рефлексов в односложных, двухсложных, трехсложных основах не имеет существенных различий.

В тюркских языках более устойчивыми являются структурные типы CVC, VCCV, в которых средний процент рефлексов с УЛЗ составляет 90,9%. В структурном типе CVC самый высокий процент отмечается в киргизском языке

(93,2%). Данный показатель в остальных структурных типах (в которых имеется необходимое количество основ для анализа) составляет в ОС: VC — 88%, VCC — 84,3%, CV — 78,5%, CVCC — 68,8%; в ДС: CVCCV — 76,9%, VCCVC — 75%, CVCVC — 74,4%, CVCV — 74,5%, VCV — 71,1%. VCV — 74,2%. Абсолютное количество лексических рефлексов с УЛЗ наблюдается: в алтайском языке в ОС: VCC — 6 (6) [100%], в ДС: VCCV — 21 (21) [100%], в ТС: CVCVCCVC — 3 (3) [100%]; в хакасском языке ДС: VCCV — 15 (15) [100%], ТС: CVCVCCVC — 3 (3) [100%]; в тувинском языке ОС: CVCC — 8 (8) [100%].

Высокий процент тюркских рефлексов с УЛЗ выявляется в тематических группах: а) имена числительные (94,9%), б) названия животных и птиц (94,4%), в) основы, выражающие качественные признаки, формы, цвет и размер (94,1%), г) наименования природных явлений (полезные ископаемые) (91,4%). Низкий показатель обнаруживается в наименованиях явлений общественной жизни (52,1%) и в терминах родства (59,7%).

7.1. В тюркских языках высокий показатель УЛЗ древнетюркских параллелей отмечается в тувинском и уйгурском языках. В тувинском языке УЛЗ основ выявляется в шести лексико-семантических группах и частях речи, а именно: 1) в названиях животных и птиц; 2) основах, выражающих качественные признаки, формы, цвет и размер; 3) основах, выражающих внутренние, относительные признаки и качественные состояния; 4) числительных; 5) наречиях; 6) послелогох и служебных словах; в уйгурском языке — в группах: 1) наименования частей тела и организма; 2) названия жилищ, предметов быта; 3) основы, выражающие качественные признаки, формы, цвет и размер; 4) числительные; 5) местоимения; 6) глаголы, выражающие движения, действия, состояния; в алтайском языке — в группах: 1) термины родства; 2) наименования природных явлений (полезных ископаемых); в хакасском языке — в названиях абстрактных понятий; в киргизском языке — 1) в наименованиях явлений общественной жизни; 2) числительных; 3) глаголах, выражающих чувства, эмоции, процессы мышления и речи.

8. В монгольских языках наиболее высокий показатель рефлексов с УЛЗ отмечается в среднемонгольском (55,4%). В остальных монгольских языках данный показатель оказался несколько ниже: в халха-монгольском — 47,9%, в письменно-монгольском — 46,4%, в бурятском — 45,4%. В халха-монгольском и бурятском языках УЛЗ параллелей отмечается в трехсложных основах, в среднемонгольском и письменно-монгольском языках — в двухсложных основах.

В монгольских языках более устойчивыми являются структурные типы: в ОС SVC — 53,6%, в ДС CVCV — 62,9%, VCCVC — 80%. Общая картина монгольских рефлексов с УЛЗ представляется так: в халха-монгольском языке в ОС: VC — 40,8%, CV — 50%, SVC — 52,3%; в ДС: CVCV — 67,6%, CVCVC — 56,5%, CVCCVC — 46,1%; в бурятском языке в ОС: VC — 31,7%, SVC — 53,5%; в ДС: CVCV — 48,4%, CVCCV — 57,1%; в среднемонгольском языке в ОС: SVC — 58,2%; в ДС: CVCV — 73%, CVCVC — 55,5%, CVCCV — 66,6%; в письменно-монгольском языке в ОС: SVC — 52,1%; в ДС: CVCV — 64,5%, CVCVC — 48,6%. Высокий процент рефлексов с УЛЗ выявляется в тематических группах: а) названия животных и птиц (74,5%), б) местоимения (73,5%), в) наименования природных явлений (полезные ископаемые) (71,2%). Более низкий показатель обнаруживается в наименованиях частей тела и организма (13,1%) и в наречиях (25,6%).

В монгольских языках высокий показатель УЛЗ древнетюркских параллелей отмечается в среднемонгольском в тематических группах: 1) наименования природных явлений (полезных ископаемых); 2) названия животных и птиц; 3) названия жилищ, предметов быта; 4) наименования явлений общественной жизни; 5) основы, выражающие качественные признаки, формы, цвет и размер; 6) числительные; 7) глаголы, выражающие чувства, эмоции, процессы мышления и речи; 8) глаголы, выражающие движения, действия, состояния; 9) наречия; 10) послелого и служебные слова. В остальных монгольских языках данный показатель выглядит следующим образом: в халха-монгольском языке — в наименованиях частей тела и организма, в местоимениях; в бурятском языке — в названиях абстрактных понятий; в письменно-монгольском языке — в терминах родства, в основах, выражающих внутренние, относительные признаки и качественные состояния.

9. Сравнительный анализ семантических особенностей тюркских лексических рефлексов по отношению к якутским параллелям выявляет, что в тюркских языках показатель УЛЗ рефлексов не имеет заметных различий. Однако более высокий процент УЛЗ параллелей выявляется в хакасском (72,5%), алтайском (72,1%), тувинском (72,1%) языках. Этот показатель в уйгурском (69,4%), киргизском (69,9%) и древнетюркском (69,6%) языках чуть ниже. В большинстве тюркских языков высокий показатель УЛЗ рефлексов наблюдается в трехсложных основах. Исключение составляет только тувинский язык, где УЛЗ рефлексов отмечается в односложных основах. Во всех тюркских языках УЛЗ рефлексов заметно выше в односложных основах, чем в двухсложных.

Высокий процент лексических рефлексов с УЛЗ наблюдается в структурных типах: в алтайском языке в ОС: VC — 69,3%, CVC — 75,6%; в ДС: VCV — 70,5%, VCCV — 92,8%; в ТС: CVCVCV — 100%; в хакасском языке в ОС: VC — 71,1%, CVC — 77,4%; в ДС: VCVC — 73,3%, CVCV — 79,3%, CVCVC — 75,4%; в ТС: CVCVCV — 83,3%; в тувинском языке в ОС: CVC — 78,4%; в ДС: VCVC — 60,7%, CVCV — 70,8%; ТС: CVCVCV — 66,6%; в киргизском языке в ОС: VC — 70,2%, CVC — 73,4%; в ДС: VCV — 68,7%, VCCV — 80%; в ТС: CVCVCV — 80%; в уйгурском языке в ОС: VC — 68,7%, CVC — 71,8%; в ДС: VCV — 68,7%, VCVC — 70%, CVCCV — 82,3%, CVCCVC — 100%; в ТС: CVCVCV — 75%.

В тюркских языках более устойчивыми являются основы структурного типа: ОС: CV — 76,1%, CVC — 75,3%, ДС: CVCCVC — 75,7%, VCCV — 74,6%, ТС: CVCVCCV — 100%, CVCVCV — 80,7%. Показатель УЛЗ тюркских рефлексов в других структурах (в которых имеется необходимое количество для анализа) составляет: ОС: VC — 71,9%, VCC — 73%, CVCC — 52,6%; ДС: CVCCV — 68,6%, VCCVC — 61,7%, CVCVC — 66,1%, CVCV — 71,6%, VCV — 61,2%, VCVC — 64,6%, CVCCCV — 71,4%. Высокий показатель тюркских рефлексов с УЛЗ наблюдается в тематических группах и частях речи: а) местоимения (85,2%), б) имена числительные (84%), в) названия животных и птиц (82,7%), г) основы, выражающие качественные признаки, формы, цвет и размер (82,2%). Низкий показатель выявляется в наименованиях явлений общественной жизни (46,8%) в названиях жилищ, предметов быта (59,2%).

10. Сравнительный анализ семантических особенностей монгольских лексических рефлексов по отношению к якутским параллелям выявляет, что

наиболее высокий показатель УЛЗ лексических рефлексов отмечается в среднемонгольском языке (48,2%). В остальных монгольских языках данный показатель заметно ниже: в халха-монгольском — 38,8%, в бурятском — 39,7%, в письменно-монгольском — 37,5%. Во всех монгольских языках УЛЗ рефлексов отмечается в трехсложных основах. В среднемонгольском, бурятском, письменно-монгольском языках показатель УЛЗ рефлексов выше в односложных основах, чем в двухсложных. В халха-монгольском языке рефлекс с УЛЗ в равной степени отмечаются как в односложных, так и в двухсложных основах.

Более высокий показатель монгольских рефлексов с УЛЗ обнаруживается в структурных типах: в халха-монгольском языке в ОС: VC — 30,5%, CVC — 43%; в ДС: VCVC — 39,1%, CVCV — 52%, CVCCV — 46,6%; в ТС: CVCVCV — 75%; в бурятском языке в ОС: CVC — 50,6%; в ДС: VCVC — 35%, CVCV — 59,2%, CVCVC — 30,5%; в ТС: CVCVCV — 75%; в среднемонгольском языке в ОС: VC — 39,1%, CVC — 58,9%; в ДС: CVCV — 57,1%, CVCVC — 48,3%; в ТС: CVCVCV — 75%; в письменно-монгольском языке в ОС: VC — 33,3%, CVC — 43,4%; ДС: CVCV — 45,4%, CVCVC — 40%; в ТС: CVCVCV — 66,6%. Здесь более устойчивыми являются основы следующих структурных типов: ОС: CVC — 48%, CVCC — 31,2%; ДС: CVCV — 53,6%, VCV — 40,9%; ТС: CVCVCV — 73,3%, CVCVCCVC — 50%. Показатель УЛЗ рефлексов в других структурах (в которых имеется необходимое количество для анализа) составляет: ОС: VC — 27,6%, CV — 26,3%, VCC — 20%; ДС: CVCVC — 37,5%, VCVC — 37,3%, VCCVC — 21,7%, VCCV — 14,8%, CVCCVC — 9%. Большое количество монгольских рефлексов с УЛЗ наблюдается в тематических группах «Названия животных и птиц» (58,2%) и «Местоимения» (54%), а наименьшее число — в наименованиях частей тела и организма (8,5%) и в именах числительных (20,4%).

11. Анализ устойчивости тюркских рефлексов показал, что в отношении якутских параллелей большой процент рефлексов с УССК наблюдается в языке енисейских памятников (54,5%) и в алтайском (51,8%) языке. Среди монгольских языков подобные рефлексы определяются в среднемонгольском (21,1%). В остальных языках картина УССК рефлексов такова: в письменных памятниках: в орхонских надписях — 49,3%, в восточно-туркестанских рукописных текстах — 49,1%; в тюркских языках: в алтайском — 51,8%, в хакасском — 47,2%, в тувинском — 47,3%, в киргизском — 48,4%, в уйгурском — 44,7%; в монгольских языках: в халха-монгольском — 9,3%, в бурятском — 6,6%, в письменно-монгольском — 8,6%.

12. УФСК тюрко-монгольских рефлексов по отношению к якутским формам показывает, что к якутскому языку близко стоит язык енисейских памятников, где количество рефлексов с УФСК составляет 11,3%. В остальных тюркских и монгольских языках УФСК такова: в орхонских текстах — 7,8%, в восточно-туркестанских рукописных текстах — 10,3%; в тюркских языках: в алтайском — 7,5%, в хакасском — 8,2%, в тувинском — 6,5%, в киргизском — 7,8%, в уйгурском — 7,8%, в монгольских языках: в халха-монгольском — 0,34%, в письменно-монгольском — 0,44%, в бурятском — 0,78%, в среднемонгольском — 1,0%.

Резюмируя вышеизложенное, можно сделать следующие основополагающие выводы:

1. Орфографию системы рунического письма отличают: а) специфичность фиксирования гласных фонем в корневых основах и аффиксах; б) особенность вариации написания согласных (фиксирование особого статуса или полисемии слов, а также различия грамматических значений слов). Определяется генетическая близость орхонских и енисейских текстов, а в восточно-туркестанских текстах отмечены нововведения, изменившие основную систему орфографии классических орхонско-енисейских текстов. В силу этого восточно-туркестанские надписи имеют совершенно другую структуру орфографии, вероятно, более позднюю и модифицированную.

1. Из языков письменных памятников по количеству лексических рефлексов к якутскому близко стоит язык орхонских памятников. Однако, учитывая другие показатели, такие как устойчивость структурных и семантических особенностей лексических параллелей и количество абсолютно идентичных лексем, выдвигается версия, что к якутскому языку ближе язык енисейских памятников. Если язык орхонских памятников для якутского является древним ядром, то язык енисейских памятников представляет собой тот древнетюркский язык, с которым якутский соприкасался в более позднее время. В этом плане язык восточно-туркестанских памятников — промежуточное звено между языками орхонских и енисейских памятников. Заметная роль языка енисейских памятников в развитии якутского языка также отмечается в исследовании лексико-семантических групп языка древнетюркских памятников. Высокий процент якутских репрезентаций в таких тематических группах, как «Наименования частей тела и организма», «Основы, выражающие качественные признаки, формы, цвет и размер», «Основы, выражающие движения, действия, состояния», выявляется в языке енисейских памятников.

2. Из современных тюркских языков наиболее близко к якутскому расположены алтайский и киргизский. Близость алтайского языка особенно заметна в устойчивости структурных типов и структурно-семантической канвы лексических параллелей. Несмотря на то что самый высокий процент якутских репрезентаций во многих тематических группах выявлен в киргизском языке, он существенно уступает алтайскому по другим критериям, таким как устойчивость структурных типов, лексических значений и структурно-семантической канвы параллелей. Сравнительный анализ выявляет, что к якутскому языку также близок хакасский язык.

4. Из монгольской группы языков более близкую позицию к якутскому занимает среднемонгольский. Близость среднемонгольского языка особо выделяется в высоких показателях: а) соразмерности структурных типов параллелей в односложных основах; б) устойчивости лексических значений параллелей в односложных основах; в) устойчивости структурно-семантической канвы лексических параллелей; г) устойчивости лексических значений и структурно-семантической канвы параллелей во многих лексико-тематических группах. Из вышесказанного следует предположение, что якутский язык первоначально имел тесный контакт со среднемонгольским языком, потом соприкасался с халха-монгольским и бурятским языками. Наличие значительного пласта монгольских рефлексов во всех тематических группах, а также характерные фоносемантические особенности

монгольских репрезентаций в якутском языке показывают, что современный якутский язык и монгольские языки имели единый праязык.

5. К языку древнетюркских памятников наиболее близко стоят уйгурский и киргизский языки. Высокий процент уйгурских и киргизских параллелей отмечается во многих тематических группах. Близость уйгурского языка к древнетюркскому выявляется в устойчивости структурных типов и лексических значений параллелей. В этом плане все показатели киргизского языка несколько уступают уйгурскому.

6. Из группы монгольских языков к языку древнетюркских памятников ближе всех находится среднемонгольский. Критерии близости среднемонгольского языка — в устойчивости структурных типов и лексических значений параллелей. Доминирование показателей среднемонгольского языка отмечается во многих тематических группах. Следует заметить, что по устойчивости структурных типов и лексических значений рефлексов среднемонгольский язык ближе к древнетюркскому языку, чем к якутскому.

7. Сравнительный анализ структурных и семантических особенностей, рассмотрение устойчивости структурно-семантической и структурно-фонетической канвы позволяет сделать вывод о том, что в древнетюркскую эпоху структурно-типологическая и лексическая система якутского языка не имела сильных отличий от восточно-тюркских языков.

Таким образом, на становление якутского языка заметное влияние оказывали языки древнетюркских письменных памятников. В этом плане особая роль отводится языку енисейских памятников. Возможно, влияние данного языка на якутский было не только на позднем этапе, но и в первые столетия древнетюркской эпохи. Прослеживается тесная взаимосвязь якутского языка с алтайским, киргизским, хакасским языками в более позднее время.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бетлингк О.Н. О языке якутов. Новосибирск: Наука, 1990. – 646 с.
2. Radloff W. Die jakutische Sprache in ihrem Verhältnisse zu den Türksprachen. Spb., 1908. -- 86 S.

КАУНАҚСА

1. Betling O.N. O yazyke yakutov. Novosibirsk: Nauka, 1990. – 664s.
2. Radloff W. Die jakutische Sprache in ihrem Verhältnisse zu den Türksprachen. Spb., 1908. -- 86 S.

ŞAMANİZMDEN ALEVİLİĞE DİNİ RİTÜELLERDE RAKI İLE KİMİZİN İŞLEV VE ÖNEMİ

THE IMPORTANCE AND FUNCTION OF RAKI AND KOUMISS IN RELIGIOUS RITUALS FROM SHAMANISM TO ALEVISM

ЗНАЧЕНИЕ И ФУНКЦИЯ РАКИЯ И КУМЫСА В РЕЛИГИОЗНЫХ РИТУАЛАХ ОТ ШАМАНИЗМА НА ПУТИ К АЛЕВИЗМУ

TURGAY KABAK*

ÖZET

En eski inanç sistemlerinden günümüzdeki tek tanrılı ilahi dinlere kadar dini inançların hemen hepsinde önemli ritüel araçlarından birisi de içecekler olmuştur. Alkol içerip içermemesine göre ikiye ayırabileceğimiz içecekler; saçı olma, transa geçirmeye yardımcı olma gibi birçok işlev üstlenmiştir. Biz de bu çalışmamızda alkollü içecekler grubuna dâhil edebileceğimiz içeceklerden rakı ve kımızın, Eski Türk dininden Aleviliğe kadar geçen süreçte Türklerin dini ritüellerindeki işlevini ve önemini incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Şamanizm, Alevilik, Rakı, Ritüel, Tahtacılar

ABSTRACT

Beverages are also one of the main ritual at almost all belief systems from old ages to monotheist religions in today. The beverages, could be classified as ones have alcohol and ones have no alcohol, have lots of function same as shedding and helping to trans. Also in this study, we are going to try to analyse the function and importance of the koumiss, belongs to ones have alcohol, in the time from the old Turkish religion to Alevism.

Key Words: Shamanism, Alevism, Raki, Ritual, Tahtacis

РЕЗЮМЕ

От древних систем вероисповедания до сегодняшних религий напитки являются значительными средствами разных религиозных ритуалов. Алкогольные и неалкогольные напитки имеют такие разные функции в ритуалах как дар или способ перехода в положении транса и т.п.

В статье рассмотрены значения и функции ракия и кумыса в религиозных ритуалах от Шаманизма в Алевизм.

Ключевые слова: Шаманизм, Алевизм, ракия, ритуал, Тахтаджы.

---

* KTU Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Programı Türk Halkbilimi Doktora Öğrencisi, turgaykabak@gmail.com

Giriş:

1. İslamiyet Öncesi Dönem

Yaradılışı itibariyle daima bir şeye inanma ve tapınma ihtiyacı duyan insanoğlu, tarihinin ilk çağlarından itibaren, bugün adına ilkel dinler veya ilahi olmayan dinler dediğimiz bir takım dini inançları ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde insanoğlunun evren, evrenin yaradılışı ve evrende olan doğa olayları (yağmur, şimşek, yıldırım gibi) hakkında yeterli bilgisi bulunmadığı için doğaya ve doğa güçlerine tapınma ilk dinler veya dinlerin alt yapısı (prototipi) olarak kendini göstermiştir. Bu dinlere inanan insanlar, genellikle doğal felaketler, hastalıklar ve anlamlandıramadıkları doğa olaylarını tanrının/tanrıların insanlığı bir cezalandırması olarak görmüşler ve tanrıların gazabından kurtulmak için birçok dini ritüele başvurmuşlardır. Bu ritüellerin en çarpıcı özelliklerinden birisi ise içinde kurban verme âdetini barındırıyor olmasıdır. İnsanlar, tanrıları sakinleştirmek ve onlardan bir şeyler istemek için çeşitli kurbanlar adamışlar ve bu kurbanları zengin ritüellerle tanrılara sunmuşlardır. Kurban denilince ilk akla gelen kanlı kurbanlardır. Kanlı kurbanlar genellikle kesilen hayvanlardır; ancak tarihin çeşitli dönemlerinde ve değişik toplumlarda az da olsa insan kurbanı görülmüştür. Kanlı kurbanların dışında bir de “kansız kurban”(Kalafat 2009: 25) da diyebileceğimiz saçılar vardır ki saçıyı “Eskiden muhtelif olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan iye ve ruhlara sunulan ve onlar adına, onların rızasını ve yardımını kazanmak için dağıtılan cansız nesnelerdir”(Kalafat 2010: 324) diye tanımlayabiliriz. Bu saçılar “öz itibariyle bir cins kurban niteliği taşırlar”(Kalafat 2010: 324). Zamana ve topluma göre çeşitlilik gösteren saçı “Her kavmin kendi emeğiyle kazandığı, en kıymetli ve mübarek saydığı nimetlerden biri olur. Göçebe kavimlerde, süt, kımız, yağ; çiftçi kavimlerde buğday darı, şarap; tüccar kavimlerde ise para”(İnan 1976: 54) vb. saçı olarak kullanılmıştır.

Türklerin İslamiyet öncesi dönemde benimsedikleri inançlardan birisi olan Şamanizm’de de saçı, dini ritüellerin çok önemli bir parçasıydı. Birçok dini törende tanrılara, ruhlara ve iyelere çeşitli saçılar yapılırdı. Bu saçılardan alkollü içecekler sınıfına giren ikisi *rakı / arak / araga* ve *kımız*’dır.

Şamanist Türk kavimlerinin ayin ve törenlerini “Muayyen zamanlarda yapılması gereken ayin ve törenler” ve “Tesadüfî olaylar dolayısıyla yapılan ayin ve törenler” olarak iki kısma ayırabiliriz. Muayyen vakitlerde yapılan ayinler ilkbahar, yaz ve güz mevsimlerinde yapılan ayinlerdir ki bunlar çok eski zamanlardan beri yapıla gelmektedir (İnan 1976: 46).

İlkbahar bayramı Müslüman Kazak, Kırgızlarda ve Başkurtlarda *Kımız Murunduk* adıyla son yıllara kadar mayıs ayında yapılırdı (İnan 2006: 97).

Yaz mevsiminde yapılan ayinlere Yakut’lar “ısıah” yani saçı bayramı demektedirler. Yakutlar yedi ay süren sert kış mevsimini geçirdikten sonra kısraklarını sağarak *kımız* hazırlarlar. Bütün oymak-soy bir çayıra toplanıp soyun kamının idaresi altında ayin dansı yaparlar. Sonra kam *kımız* kabını başına kaldırıp algıs (iyi dua) söyler, ilk toplanan *kımız*ı saçı olarak tanrıların büyüğü *Ürun Ayi Toyon*’a ve *Ürun Ar Toyon*’a sunarak ilahi söyler (İnan 1976: 47).

Hiung-nu’lardaki Gök ayinini ancak hükümdar yapabiliirdi. Bu ayin de yılda üç defa (Bahar, yaz ve sonbahar) yapılırdı. Ayinde Çince *Lo* denilen *kımız* içilir ve at ile deve yarışları yapılırdı (Esin 2001: 97).

Genel olarak Tu-kiular döneminden beri, toprağın ilk ürünleri gün tanrılarına ve yeni yılda yıl tanrılarına sunulurdu. Sungunun aldığı en özgün şekillerden biri *kımız* ve kısrak sütünün; toprağın, atın, evin üzerine ve dört ana yönün her birine doğru serpilmesidir (Roux 2002: 249).

Ataları ile atlar arasında kan bağı olduğuna inanan ve Hakasya’da yaşayan Saha Türkleri evin en büyük direklerine at kanı, at yağı ve *kımız* sürerler. Şaman/Kam ateşin önünde Ak at derisi üzerinde dua eder. Yerin, dağın, ormanın ruhlarına dua ederken *kımız* ve at yelesi kullanır (Kalafat 2012: 152-153).

Eski Türklerin gömülme adetleriyle ilgili bilgi veren seyyahların yazdığı metinlerde mezarlara ölülerle birlikte diğer eşyaların yanında *kımızın* da bırakıldığından bahsedilmektedir. Rubruck bu durumu “*Samıyorlar ki, bu dünyadaki hayatlarında kendilerine gerekli olan şeyler gelecek hayatlarında da gerekecek*” sözleriyle açıklamaktadır. Mezarlarda ortaya çıkan, ölenin eline verilmiş halde, içinde kısrak sütü (*kımız*) bulunan kupaların varlığı (Roux 2002, 284) *kımızın* o dönemde diğer dünyadaki hayatta at, kılıç ve diğer eşyalar kadar gerekli bir şey olduğunun düşünüldüğünü göstermektedir.

Bazı kaynaklara göre Türk mitolojisinde Tanrılar panteonunun en üstünde bulunan, yer altını Erlik Han’a, yer üstünü de Ülgen Han’a vermiş olan Tanrı Kara Han hiçbir işe karışmaz, yalnız kendi şerefine bilhassa *kımız* içilmesini, eğlenilmesini ve raks edilmesini ister. Yakutlarda buna Art Tuyun Ağa denilmektedir. İlkbaharda, ihtimal Nevruz gününde yapılan ayinde Yakut gençleri bu mabut şerefine dokuz bardak *kımız* içerek eğlenirler (Yörükân 2009: 56-57).

Türklerde asıl önemli olan dini ibadetler, cemaat halindeki resmi ayinlerdir. Bunlardan en önemlisi de her sene haziranın birinden yirmisine kadar yapılan ve her kabilenin sırayla bir gün uyguladığı **Tanrı kurbanı** ayinidir. Ayin, bir dağ kenarında veya yüksek bir dağ tepesinde ve oymak, boy beyinin veya şamanın riyaseti altında yapılır. Boy ve oymak beyleri aynı zamanda dini liderdir de. Ayine giderken herkes yeni elbiseler ve beyazlar giyinir. Her aile birer kuzu alır, muayyen bir dağa gitmek üzere yola çıkar. Yolda mezarlığa uğrarlar ve kabirler üzerine *rakı* dökerler. Dağda biri “uluğ ateş” diğeri “küçük ateş” olmak üzere iki ateş yakılır. Uluğ ateşte hiçbir şey pişirilmez. Kurbanlar ve diğer ufak tefek şeyler küçük ateşte pişirilir. Kurban merasiminde bey hazır olur. Onun yanında birtakım yardımcıları vardır. Başutgan kurbanın başını tutar ve kurban, şaman usulünce ağzı, burnu güzelce sarılıp bağlanarak göğsü yarılmak ve kalbi çıkarılmak sureti ile kurban edilir. Kurban pişinceye kadar kutsal kayın ağacından büyük bir tepsi örülür ve pişen kurban bu tepsinin üstüne konduktan sonra başta bey veya şaman olmak üzere orda bulunanlar tarafından havaya kaldırılarak büyük ateşin karşısında durulur ve hep bir ağızdan dualar edilir. Dua bitirilince sofraya indirilir. Evvela oymak beyi veya beyaz kam bir kadeh *rakı* içer; sonra herkes birer fincan *rakı* veya *kımız* içer; kurban pay edilir ve müşterek sofraya etrafında eğlenilerek yenilir. Bu ayinde içilecek *rakı* hususi bir merasimle çekilir. *Kımız* kaynatılarak damıtılır ve buna *araga* (*araki*) denir. Bu ve alelade *rakı* ile *kımız* mukaddestirler. (Yörükân 2009: 68-70; Radloff 1956: 3-57; Eliade 2006: 222-232).

Yenisey’de yaşayan Şamanist Türk boylarından Beltirler’de, Tanrı kurbanı bilinmez, bunun yerine yapılan umumi kabile bayramlarında bugün için özel *aragi* (*rakı*) hazırlarlar. Bayramın yapılacağı tepeye giderken yolda bir mezarlığa rastladıkları zaman büyükler fincanlara *rakı* koyar, yerden bir ot alıp bununla mezara ve etrafındaki dağlara karşı *rakı* serperler. Nezirlerini kabul etmelerini dileyip ölü akrabalarını ve dağ ruhlarını çağırırlar.

Yolun yarısına geldikten sonra bu geçilen dağların ruhlarına yine *rakı* serpmek için dururlar (İnan 2006: 54-55).

Eski Türklerdeki bir inanışa göre evden çıkan ölünün ruhu eve musallat olduğu zaman aile içinden birine girer ve onu hasta eder. Bu gibi ahvalde o ölünün ruhunu evden çıkarmak için evi su basmalıdır. Bunu Yayık Han yapar. Bu takdirde kam, öteki dünyada bulunan ruhlar kendisini tanımamasın diye yüzünü garip çizgilerle boyar ve ayine başlar. Raks eder, öteki âlemde bulunan ruhlara *rakı* verir, böylece ölülerin hepsi sarhoş olur. O, yine davulunu çalmaya devam eder, bir aralık evi sel bastı diye bağırır. Deniz ve tufan Tanrısı bu ölülerin arkasından bir sel gönderir. Bütün bu ruhlar selin korkusundan kaçarlar. Bu suretle eve musallat olan ruhtan veya ruhlardan aile kurtulmuş olur. Merasim bittikten sonra yine kurban eti yenilip *rakı* ve *kımız* içilir (Yörükân 2009: 82).

Şamanizm inancına göre Suyla adı verilen ruh insanları korur ve yerde bulunur. Gözleri otuz günlük mesafeden görür, at gözlerine benzer. Ay ve güneşin kırıntılarından yaratılmış olan Suyla'nın görevi insanların hayatında vukua gelecek olan değişiklikleri haber vermek ve insanları gözaltında bulundurmaktır. Ayin esnasında şaman göklere veya yeraltına giderken Suyla, şamana yolda hücum edecek kötü ruhları kovar, Yayık ile beraber kurbanın canını göklere götürür. Ayin esnasında Suyla şerefine saçı olarak *rakı* kullanılır (İnan 2006: 34).

Abdülkadir İnan'ın belirttiğine göre Eski Türkler Körmös'lere de saçı olarak *arakı* sunmaktadırlar. Bu saçı ev içinde kaşıkla, dağlarda ise bir avuç ot demetiyle yapılmaktadır (İnan 1998: 433).

Türklerin yer-su'lara ibadet ederken ve savaşa çıkmadan önce yaptıkları ibadetlerinde de *kımız*ı kullandıklarını Emel ESİN, "Türk Kozmolojisine Giriş" adlı eserinde belirtmektedir (Esin 2001: 165).

Eski Türklerin, dini merasimlerinden sayabileceğimiz toylarda (Yörükân 2009: 71) da *kımızın* ve *rakının* önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. Beylerin yılda bir kez yaptıkları büyük toy ile Tanrıdan bir dilekte bulunacakları zaman yaptıkları toylarda *kımızın* da olduğuna en güzel örnek Dede Korkut'tur. Dede Korkut anlatmalarından *Dirse Han Oğlu Boğaç Han* boyunda oğlu olmayan kızını Dirse Han, Hanlar Hanı Bayındır Han'ın düzenlediği büyük toyda kara çadıra oturtulur. Bu durum çok ağırlığına giden Dirse Han, eşinin de telkiniyle bütün Oğuz beylerini çağırdığı büyük bir toy düzenler. Bu toyda tepe kadar et, göl kadar *kımız* yığıdırır, aç olanları doyurur, çıplak olanları giydirir ve bir ağzı dualının duasını tanrının kabul etmesiyle oğul sahibi olur (Ergin 2011: 4-5).

Oğuz Han da Suriye ve mısır seferinden avdet ettikten sonra büyük bir toy yaptırmıştır. Bu toyda dokuz yüz deve, dokuz bin koyun kesti, dokuz havuz *rakı*, doksan havuz *kımız* doldurdu (Yörükân 2009: 71).

Türklerin dini hayatında bu kadar önemli bir yere sahip olan *rakı/kımızın* saraylarda da özel törenlerle içildiği tarihi vesikalarda anlatılmaktadır. Bu belgelerden biri olan ve ilk defa Abdülkadir İnan'ın Rusçadan Türkçeye çevirerek yayınladığı "17. Asırda Özbek Hanları Saraylarında Merasim" adlı makale, Özbek Hanı Nadir Muhammed Han'ın sarayında yapılan bir *kımız* içme törenini şu şekilde anlatmaktadır: "Kalp sol taraftadır kaziyesine binaen sol tarafı sağa tercih etmek Özbek kavminin adetlerindedir. Sâdet penah hakanların sol taraflarındaki en kıymetli mevkilerden birisi çok muhterem nakiplerindir ki bunlar Ali evladındandırlar. Sarayda ikrama davet edilenler rütbelerine göre belli bir sıraya göre oturtulurlar. Hakanın işaretleriyle getirilen *kımız* kâsesi üzerinden han, bir miktar içtikten sonra geri kalanını sadık müşaviri olan emirine bırakır. Bundan sonra hizmetçi, gene hanın

işaretiyle bir kadeh içki içer. Saki, bundan sonra hana ait olan ikinci kupayı tekrar doldurur ve hana takdim eder. Daha sonra da sağda solda oturanlara içki ikram edilir. Saki, emirler halkasını devrettikten sonra memurlara ve askerlere kupa veya kâselerle içki dağıtır (İnan 1998, 546-554; Yörükân 1998: 272-273).

2. İslamiyet Sonrası Dönem

Türklerin din olarak İslamiyeti seçmeleri doğal ve kolay bir süreçte gerçekleşmemiştir. Tarihi verilere göre Türklerin boylar halinde Müslüman olmaları sekizinci yüzyıldan onuncu yüzyılın sonuna kadar işleyen bir süreçtir. Bu durumun sebeplerini ekonomik ve toplumsal koşullarda çoğaltabileceğimiz gibi en genel anlamda, Arap ve Türk orduları arasında geçen savaşlar önemli bir kırılma noktası olarak gösterilir. Türkler, Emevilerle birçok savaş yaptıkları için onların döneminde İslamiyetten uzak durmuşlardır. (Sümer 2011: 58-59).

Türklerin, Emevi saltanatına karşı duyduğu nefret ve boyun eğmeme geleneği Ehlîbeyt tarafından da yaşanmıştır. Irak Kerbela'da, Hz. Hüseyin'in, Muaviye'nin oğlu Yezid tarafından verilen emir ile 681 yılında şehit edilmesi bu nefreti ve Emevilerden farklı İslam anlayışı özelliklerini Türkler ve Ehlîbeyt beraberliğinde gün yüzüne çıkarmıştır. Horasan yöresindeki halkın Emevi zulmünü ve Emevi anlayışındaki İslamiyeti onaylamaması, Ehlîbeyt taraftarlarını Irak bölgesinden Horasan bölgesine yönlendirmeye yardımcı olmuş ve evlilikler yoluyla da bu iki halkın kaynaşmasını sağlamıştır. Bu bölgelerde yaşamaya başlayan Ehlîbeyt yakınları, Türkler ile kız alıp vermişler, Emevilerden farklı olarak dedeleri Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin açtığı yolda hilafetin sağlanması adına gerçek İslamın ve Kuran'ın özünü halka açıklamaya çalışmışlardır (Sümer 2011: 59).

Horasan bölgesindeki Türkler din esaslarını Ehlîbeyt'in eşitlik, hoşgörü ve muhabbete dayalı yorumundan almışlar, Peygamberin önderliğinde, Hz. Ali ve evlatlarının İslam anlayışını benimseyip kabul etmişlerdir. Bu gelişmeler neticesinde Türkler eski dinleri Şamanizmden oba oba, oymak oymak İslamiyete geçmişlerdir. Özellikle bilineni 960 yılında Karahanlı Türk Hakanı Saltuk Buğra Han'ın himayesinde 200 çadırlık bir Türkmen kitesinin toplu olarak Müslüman olmasıdır (Altınok 2001: 210).

İslamlaşma sürecini Ehlîbeyt imamlarının öncülüğünde devam ettiren Türklerin bir bölümü, Semerkand'a bağlı Matürîd kasabasında yetişmiş Türk bir aileye mensup İmam Ebu Maturidi'nin akli bilgileri ile yine bir Türk aileye mensup olan Ehlîbeyt'ten İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin fikhını benimsemiştir. Bu ekol ve soydan gelen Ahmet Yesevi de Hz. Ali ve Ehlîbeyt'ten yana olmuştur. Tercihini Hz. Ali ve Ehlîbeyt'ten yana yapan ve Türkistan tasavvuf okulunda yetişen Ahmet Yesevi'nin Vahdet-i Vücut'a dayalı tasavvuf anlayışı (Altınok 2001: 211) yetiştirdiği Türkler arasında benimsenmiş ve Yesevi dergâhı döneminin önemli, büyük eğitim kurumları arasında yer almıştır. Bu kurumun ışığında feyiz alan Hacı Bektaş Veli, Horasan'dan 13. yüzyılda, Anadolu'ya gelmiş, Ehlîbeyt'in yolunu halka Türkçe anlatmış, yetiştirdiği öğrenciler aracılığıyla da öğretinin yaşam tarzı geniş halk kitlelerine aktarılmış ve günümüze kadar varlık alanını yaşatmıştır (Sümer 2001: 61).

Ehlîbeyt olarak anılan Hz. Muhammed'in yakınları, Alevi olsun olmasın bütün Türkler tarafından sevilir ancak; bunların hepsine Alevi denmez. Alevilik sadece Ali'yi ve Ehlîbeyt'i sevmeyi değil, bunun yanında belli inançların tümüne sahip olmayı ve Alevilik kurallarına uymayı kapsar. Bu anlamdaki Alevilik belirtileri, Hz. Muhammed'in hayatında başlamıştır (Yaman 2004: 55). Sonrasında her türlü baskıya göğüs gererek Türkler tarafından sürdürülmüştür. Alevilerin İslam içindeki yeri ve anlamı "Dini İslam, kitabı

Kur'an, Allah'a kul, Muhammed'e ümmet, Hz. Ali'ye talip, Ehlîbeyt'in yolunu süren yani Kur'an'ı ve İslâmî Hz. Ali gibi anlayan ve on iki imam gibi bu inancı sürdüröenlerdir" (Saygı 2007: 109) diye tanımlanabilir.

Türklerin inanç dünyalarında meydana gelen bu değişim onların dini ritüellerini, inanışlarını ve değer yargılarını da belli oranlarda değiştirmiştir; ancak bu değişim eskinin tamamen yok olup yerine yeninin gelmesi şeklinde değil; yeni ile eskinin, yeninin görüntüsü altında birleşmesi şeklinde olmuştur. Yani eski gelenekler ve inanışlar, kendisini yeni gelenek ve inanışlara uydurarak varlığını devam ettirmiştir. Bu geçiş sürecini çeşitli belgelerden takip edebiliyoruz. Genellikle seyyahların bıraktığı bu belgelerden edindiğimiz bilgilere göre Türklerin çok eski bir geleneği olan ant içme merasimi bu geçiş dönemindeki değişime güzel bir örnek oluşturmaktadır. "Alaüddin Keykubad ile Oğuz beyleri arasındaki ant töreni Çu sülalesinin şölenine benzemektedir. Bu törende *kımızın* hala varlığını koruduğunu şu şiiirden anlıyoruz:

Hanlar atası Oğuz Han söyledi
Böyle töre, yol ve erkan eyledi
Ta ola oğullarına töre, yol
.....
İşbu tertib üzre oturmak gerek
Önlerinde muçlar (içki içilen boynuzlar) turmak gerek
Kımız ve kımran bu tertib ile
Ağa ve ini arasında içile
Manşib u beylik tahi bu resm ile
Urug ve soyuna göre vireler (Esin 2001: 142-143)

Osman Bey'e de tahta çıktığı zamanda obalardan *kımran* getirip beylerin sagrak sundukları ve "Oğuz resmince üç kere yükünüp baş koduklarını" Yazıcı-zade rivayet etmektedir (Esin 2001: 143).

Türklerin İslamiyeti kabul ettikten sonraki döneme ait dini hayatlarında eski Türk inanışlarının izlerini en çok Aleviler arasında görmekteyiz. Alevilik İslamiyet inancı içerisinde değerlendirilmesine rağmen eski Türk inançları ve kültürüyle daha sıkı bağlara sahiptir. Aleviliğe özgü "zikir uygulamalarında Şamanî vecd halinin izlerine rastlanmaktadır" (Tuna 2000: 185) çünkü "Kültürel belleğin hep özel taşıyıcıları olmuştur. Bu gruba şamanlar, ozanlar, öğretmenler, yazarlar, filozoflar ve adları ne olursa olsun kendilerine bilgi taşıma yetkisi verilmiş olanların tümü dâhildir. Cem törenlerini gerçekleştiren kişiler, semah ekipleri de bu grupta yer alır. Burada insan belleği veri taşıyıcısı olarak yazının bir ön biçimi şeklinde kullanılır. Bu biçime özellikle ritüel bilgisinin aktarılmasında rastlanır. Ritüel yazılı olarak var olmasa da çok katı uygulanması gereken kurallara tabidir" (Assmann 2001: 57).

Ritüeller, grubun kimliğini koruyucu bilginin sürekliliğini garanti ettiği sürece, kültürün yeni kuşaklara aktarılması süreci tekrarlama biçiminde yaşanır. Ritüelin yapısı belli bir düzenin mümkün olduğu kadar değişmeden yeniden üretimini gerektirir. Bu nedenle her ritüel uygulaması bir önceki uygulamaya benzer. Böylece yazısız kültürler için olan tipik "zamanın döngüsellliği" olgusu ortaya çıkar (Assmann 2001: 92). Bu da tekrarlama zorunluluğunu ortaya koyar. Tekrarlama ve yorumlama da geçmişin günümüze taşınmasındaki iki önemli unsurdur (Turan 2010: 154).

Anadolu'daki Alevilerin dini ritüelleri de geçmişte yapılan ritüellerin tekrarı ve yeniden yorumundan başka bir şey değildir. "Şamanlık ile Alevilik inancı arasında dini

liderler, törenlerde özel giysilerin giyilmesi, sıra ve merteye ile oturulması, tören esnasında müzik, şiir ve dansın birlikte bulunması, uygulanması, çeşitli erkân ve kurallar, kurban tığlanması, dualar” (Eröz 1977: 313), dini ritüellerde içilen içecekler, “Şamanlıkta ve dedelikte soyun önemli olması ve şamanlıkta da Alevilikte de ölmeden ölme yani mistik parçalanma” (Sümer 2011: 62) gibi konularda “benzerlikler vardır” (Eröz 1977: 313). Biz bu çalışmamızda içeceklerle ilgili benzerlikleri yansıtan örnekler üzerinde duracağız.

Tahtacılar da, **Lokma adağı** merasimi sırasında sahibinin isteği üzerine içki içilmesi ve eğlence yapılması isteniyorsa, o zaman **İçkili lokma adağı** yapılır. Süpürgeci ve suçu görevlerini yerine getirdikten sonra, saki yeşil bir tepsi ile meydana içki getirir; İmam Hüseyin’in kanına benzetildiği için Tahtacılar kırmızı renkte testi kullanmazlar, bu yüzden şarap da onlar için makbul bir içki olarak kabul edilmez. **Dolu** dendiği zaman **rakı** akla gelir. Saki, dara durur ve dede bir **dolu hayırlısı** verir. Bunun üzerine saki, içki kabını dudağına götürerek niyazını alır ve ortalarda bir yerde diz üstü olmak üzere oturma durumuna geçer. Yemekten önce bir çerez sofrası kurulur. İçki merasimine başlanınca saki, içine henüz su katılmamış **rakı** bulunan kadehi önce dedeye (dede olmazsa toplantının en büyüğüne) sol eliyle sağ bileğini tutarak uzatır. Dolunun hepsini içen dede, kadehi iade eder. Saki, kadehi yeniden doldurarak bu kez ikinci büyük babaya veya rehberine uzatır. O da içip iade edince üçüncü bir büyüğe kadehi uzatır. Sonra tekrar dededen başlayarak üç büyüğe böylece ara vermeden üç defa içki sunmuş olur. Bu üçlemeden sonra saki, sırayla herkese bu kez su katılmış olarak birer **rakı** verir. Bu üç büyüğe su katılmamış **rakı** verilmesinin bir sebebi bu kimseleri **çoşturmaktır**; çünkü saz çalacak ve nefes söyleyecek olanlar bunlardır (Yörükân 1998: 269-270).

Sakiye, eğlence sırasında içki dağıtmakta bir kadın da yardımcı olur. Bu kadın sunucu, kadınlar da dâhil olmak üzere herkese hep diz üstü durarak ve dedeye arkasını dönmeden içki sunar. Doluyu alıp içen kadehi geri verirken kadehi birlikte tutuyormuş gibi yaparak elini sunucunun eline değdirerek teşekkür eder; kadehi alan da “Afiyet olsun” diyerek niyazlaşmış olur. İçen sunandan epeyce yaşlı ise sunan onun kadeh tutan elini öper. Akran iseler yanaklarını birbirlerinin yanaklarına değdirerek niyazlaşırlar. İçen küçük ise bu kez dolu içen, sunan bacının elini öper ve bacı bu niyazlaşmadan sonra kadehi alıp sakiye götürür. Böylece bütün cemaati devreder. “Niyazlaşma Hak işidir, halk için yapan kâfirdir”. Muhabbet ve neşe biraz arttıktan sonra toplantıya katılmış olan bacıların erkeklerin arasına oturması istenir. Bacılar, istedikleri ve kocalarının rıza göstereceği kişilerin yanına gidip otururlar. Bu takdirde dolu sunan bacı kadehi önce erkeğe uzatır, erkek kadehin üzerinden biraz içtikten sonra kalanını yanındaki baciya uzatır. Kadın, **rakıyı** içip boş kadehi erkeğe uzatırken onunla niyazlaşır. Erkek boş kadehi dolu dağıtan baciya uzatırken onunla da niyazlaşır. Tabaktan meze alan erkek, önce yanındaki baciya besler. Böylece herkesi demlendiren saki bacı, doluyu son olarak sakiye uzatır; saki üzerinden biraz içtikten sonra baciya tekrar uzatır. O da geri kalan **rakıyı** içtikten sonra niyazlaşarak kadehi geri verir. Dedeye niyaz ettikten sonra ayağa kalkar ve gider (Yörükân 1998: 270).

Tahtacılar arasında uygulanan büyük adak türleri sadece Katmer adağından ibaret değildir. Ulu kişi ve yatırlara adanan ve koyun kurban etmeyi gerektiren büyük adaklardan bir tanesi **İmam Hüseyin** adına yapılan **adaktır**. Ulu kişi ve yatırlara adanan ve koyun kurban etmeyi gerektiren diğer adağa ise **Hak Kurbanı** denmektedir. İmam Hüseyin’e ithaf edildiği için **İmam Hüseyin Kurbanı** adını alan adak, adakların en önemlisi olarak kabul edilir. Burada kurban bir erkek hayvandır, daha doğrusu bir koçtur. Bu adak kurbanında da lokma adağında olduğu gibi **Dolu (rakı)** üçlemesi yapılır. **Dolu (rakı)** içenler kurbanın devamı müddetince su içemezler (Yörükân 1998: 270-271).

Bu adaklarda içilen *dolu (rakı)*, sadece bir içki olmaktan çok bir ibadet aracı; *rakı* içmek ise bir ibadettir (Yörükan 1998: 272).

Alevilerde büyük dini ayinler üç çeşittir. Bunlar: **Sohbet, Dernek ve Cem'dir**. Bunlara bazı yerlerde **Üç meydan** denildiği gibi, bazı yerlerde birincisine **Muhabbet**, ikincisine **Küçük ayin**, üçüncüsüne de **Erkan** denir (Yörükan 1998: 297).

Sohbet genellikle Cuma ve pazartesi geceleri yapılır. Sohbet, dedenin, dede olmayan yerlerde rehber veya zakirlerden birinin **gülbankıyla** açılır, bir gülbankıyla da hitama erer. İlk gülbank yerine **nutuk** denilen nefeslerden biri ve ekseriyetle düvazdeh imam okunur, semah dönülür. Semahtan sonra tekrar nefesler söylenir ve sakiler **üçlemeye** başlar. *Dolunun* üleştirilmesinde birleme ve üçleme, içilen *rakının* miktarını değil -ayın sırasında olursa- erkândan her birini ifade eder. Bazı yerlerde bu esnada, Faziletname-i Cenab- ı Şah- ı Vilayet'den ve Kumru'dan parçalar okunur. Eğer sohbet devam edecekse dede veya yasacı, yerine göre oyuncuları semaha kaldırır. Oyuna kalkanlar, kalkarken niyaz ettikleri gibi semahtan sonra da niyaz ederler ve yerlerine oturunca usulen yanındakilerle de niyazlaşırlar (Yörükan 1998: 297-305).

Sohbette kadınlar varsa aynı suretle oyuna iştirak ederler. Bazı yerlerde kadınlar Meydan'ın bir tarafında ayrıca otururlar. Bu takdirde de yine nefes okumaya, *dem çekmeye* ve saz çalmaya iştirak ederler. Bütün bunlardan sonra ruhlar artık işba haline gelmiştir. Dede bir gülbank çeker, arkasından dirlik ve bereket duası okur. Bazı yerlerde On iki imama salâvat okunur. Bazı yerlerde Kuran'dan bir aşir okunur. Sonunda kurban varsa sofraya oturulur. Sofranın tanzimi ve duaları usul dairesinde yapılır ve sohbet'e son verilir. Bu nevi sohbetlerde kurban nadiren ve tesadüfi olarak kesilir. Fakat *rakı* bulundurmamak ve *rakı* tasını Havz-ı Kevser namıyla Meydan'ın ortasına, merkeze koymak mutattır. Nadir ahvalde de olsa, *rakı* bulunmayacak olursa, bu gibi sohbetlerde *rakı* yerine su kullanılmaz (Yörükan 1998: 305).

Sohbetin akşamları yapılan *rakı* sohbetinden ocaklılardan birinin ziyareti münasebetiyle yapılan şekline varıncaya kadar muhtelif nevileri vardır. Bunların en yükseği ve resmi olanı ocaklıların ziyaretinde yapılan sohbettir. Bazen bu sohbet esnasında bir kısım erkân ve vazife de ifa edilir ki bu şekilden itibaren artık resmi bir ayin başlar ve Aleviler buna **Dernek** derler. Dernek ikrar vermek için de yapılır. Bu esnada mutad ayin ile beraber İkrar merasimi de yapılır (Yörükan 1998: 312).

İmam Cafer Menakıbı'na göre **Boğaz ipleme** veya **Oğlan ikrarı** denen törene katılacak olan delikanlılar toplu halde bir dizi işleme tabi tutulurlar. Bu merasim sırasında da *rakının* kullanıldığı görülmektedir:

..... Dar gülbankı çekilir. Döşek kalkar; Ferraş-ı Selman gelir. Bir gülbank çekildikten sonra *dolu (rakı)* getirilir. Delile birkaç damla *dolu* damlatıldıktan sonra, mürşide *dolu* verilir. Daha sonra da delikanlılara kendi dolularından verilir (Bozkurt 1982: 77-79).

Alevilerin en büyük ayinleri olan Cem ayininde de *rakının* önemli bir rolü vardır. Bu ayinin devamı müddetince *rakıya* devam edilir. Evvela tekleme, sonra çiftleme, sonra üçleme, beşleme, yedileme ayin bitinceye kadar devam eder (Yörükan 2009: 91).

Eski Türklerde gördüğümüz ayine giderken kabirlere *rakı* dökme âdeti Alevilerde de vardır. Bir hadise dolayısıyla bir adak adayacakları zaman, kabirlere yarım okka *rakı* adarlar (Yörükan 2009: 91).

Bütün Türk dünyasında Nevruz en önemli bayramlardandır ve çok büyük şenliklerle kutlanır. Aleviler arasında da Nevruz günü büyük ayin yapılır ve *rakı* bölüşülür (Yörükân 1998: 39).

Eskiden bir Tahtacı bir Sünni ile temas ettiği zaman derhal dededen bir hayırlı alırdı. Bilhassa şehre gidenler dededen hayırlı almadıkça evlerine giremezlerdi. Tahtacılar da hayırlı, dua manasını ifade eder. Muhtelif hayırlılar vardır. Bunlardan birisi de *rakı hayırlısıdır: Allah Allah, dolun dolu ola, yardımcın Şah-ı Merdan efendim Ali ola, bereketi bol ola, kesene Hızır uğraya, on iki imam dergâhına yazıla, gerçeğe hu...* (Yörükân 1998: 253,254) şeklinde devam eder.

Verdiğimiz örneklerden de anlaşıldığı gibi *rakı* ve *kımız* Türklerin dini ritüellerinde eski çağlardan beri bulunmakta ve önemli birçok işlevi yerine getirmektedir. *Rakı* ve *kımızın* dini ritüellerimizdeki işlev ve önemini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. İslamiyet öncesi dönemdeki dini ritüellerde genellikle *kımız* kullanılıyorken, İslamiyetin kabulünden sonra *rakının* ön plana çıktığı, Anadolu’da yaşayan Türklerin *kımız* üretmedikleri için *rakının*, *kımızın* işlevini üstlendiği görülmektedir.

2. Cem ayini, cemiyet halinin en hararetli şekilde yaşandığı bir ayindir. Cem, ferdi iktidarın büyük bir kudrete iştirakidir; kendini takdis heyecanının ihtişamlı bir şekilde yansımalarıdır. Bundan dolayıdır ki tabii duyguların sevgiyle dini hayat yaşayanlar, heyecanı arttırmak ve ruhi bir cevelan tesis etmek için *rakı* içmeyi kutsal merasimlerinin bir parçası haline getirmişlerdir (Yörükân 1998: 56). Yani *rakı*, dini ritüellerde ritüle katılanları coşturucu, vecde getirici, manevi heyecanı arttırıcı bir işlev üstlenmektedir. Zakirlerin ve dedelerin de *rakı* içtikten sonra çalıp söylemeye başlamaları *rakının* onlar üzerinde de rahatlatıcı, coşturucu ve hatırlamayı kolaylaştırıcı bir etki gösterdiğini kanıtlamaktadır.

3. *Rakının*, dini ritüellerde, ritüele katılan kişilerin arasındaki samimiyeti arttırıcı, kaynaşmayı kolaylaştırıcı bir işlev de üstlendiği “İçkili lokma adağı” ritüelinde açıkça görülmektedir.

4. *Rakı*, Aleviler için adetlerin ayrılmaz bir parçasıdır, bir **rüknü**dür. Ayin esnasında *rakı*, Ab-ı Kevser vazifesi görür. Bu dini vazifeyi dedeler her akşam sızincaya kadar ifa ederler (Yörükân 1998: 51). Ab-ı Kevser, Müslümanlar için Cennetten aktığına inanılan kutsal bir sudur. *Rakı* da Aleviler için Ab- Kevser’in yerini tutan kutsal bir içecektir.

5. Hz Muhammet Miraç’a çıkıp Hak’ın huzuruna vardı. Hak, kendisine tecelli etti. Muhammet, Hakk’ın didarını gördü, Hak ile doksan bin sır söyleşti ve hemen secdeye kapandı, ümmetini diledi. Hak, “Kalk habibim, mümin kulları yarlıgadam” dedi ve ona *bir salkım üzüm* vererek “Al habibim bunu Hasan ve Hüseyin’e götür” dedi. Selman-ı Farisi orada hazırды. Muhammet’e verilen üzümde Allah için bir parça istedi. Bunun üzerine Muhammet, Selman’a bir üzüm verdi ve yürüdü. Muhammet’in yolu kırklara uğradı. Bunları görünce kim olduklarını sordu. Biz kırklarız dediler. Hâlbuki otuz dokuz kişiydiler, Muhammet bunu kendilerine söyledi. Tam o sırada Selman geldi ve kırklar tamam oldu. Selman, geldiği zaman kudretten bir el, Selman’ın elindeki üzümü sıktı. Kırklardan birisi üzümün suyunu içti ve hepsi birden sarhoş oldu ve çıplak olarak semaha kalktılar. Muhammet bile kırklarla birlikte semaha kalktı. Ellerinde çalpare, dillerinde Hu! vardı. Şah-ı Merdan hepsinden coşkun idi... (Yörükân 1998: 94). Bu kırk kişinin Selman ile birlikte yirmi üç tanesi erkek, on yedi tanesi kadındır ve içlerinde Fatma Ana’mız da bulunmaktadır. *Bunların hepsi birdir, biri hepsidir*. Orada hepsi birbiri ile kardeş olmuşlardır (Yörükân 1998: 131). Miraç’ta *üzüm*, Dernek’te *Havz-ı Kevser* ve *rakiya* remzidir (Yörükân 1998: 95). Yani *rakı*, Miraç olayında Kırklardan birisinin içmesiyle

herkesin sarhoş olmasını sağlayan ve başta Hz. Ali olmak üzere herkesi coşturan üzüm suyunu da simgelemektedir. Birinin içtiği üzüm suyundan herkesin sarhoş olmasında orada bulunan herkesin aslında bir kişi olduğu düşüncesi yani Vahdet-i Vücut anlayışı vardır. *Rakı* da bu “Mistik birleşmenin bir aracı olarak” (Yörükân 1998: 131) işlevini devam ettirmektedir.

6. *Rakı* ve *kımızın* dini ritüellerde en önemli işlevlerinden birisi de saçı olarak kullanılmalarıdır. Eski Türklerde görülen mezarlara, yatırlara, ateşe, toprağa, tanrılara ve bazı ruhlara *kımızla* veya *rakıyla* saçı yapma âdeti, Alevilerde de mezarlara *rakı* dökme, delile *rakı* damlatma şeklinde devam etmektedir. Saçının kansız kurban olarak adlandırılabilceğini düşünürsek *rakının* ve *kımızın* bir çeşit kurban olma özelliği de gösterdiği söylenebilir.

7. *Rakı* tasının meydanın ortasına konması, *rakı* içmede üçleme, beşleme, yedileme yapılması *rakının* mitolojik öğelerle de bağlantılı olduğunu göstermektedir. Çünkü üç, beş, yedi gibi sayılar Türk mitolojisinde önemli bir yer tutan sayılardır (Çoruhlu 2010: 21-224).

8. Hem İslamiyet öncesi dönemde hem de Alevilikte *rakı* veya *kımızın* rastgele değil de belirli kurallarla içilmesi *rakı/kımız* içmenin bir ibadet; *rakı/kımızın* da sıradan bir içecek değil; ibadet aracı, kutsal bir içecek olarak kabul edildiğini göstermektedir.

9. Alevi ritüellerinde *rakı* kadehinin elden ele dolaşması ve herkes tarafından aynı şekilde içilmesi ayine katılanlar arasındaki eşitliği ve kardeşliği de simgelemektedir. Ayrıca bu durum eski Türk ritüellerindeki *kımız* içme şeklinin de bir devamıdır.

10. Alevilerde “Dini kutsiyet duygusuyla karıştırılan ve itiyat haline gelmiş olan *rakı* merasimi burada ahlaki seviyeyi düşürmekten ziyade, diğerkâm ahlaki hislerin tezahürüne hizmet eder. Büyük mutasavvıfların sekr ve sahv hali diye rumuzi bir suretle ifade ettikleri hakikati Aleviler içtimalarında (*rakının* yardımıyla) fiilen yaşarlar (Yörükân 2009: 107).

Sonuç

Tarihin ilk çağlarından itibaren hemen her dinde ayin sırasında cezbeyi arttırmak, ayine katılanları coşturmak ve mistik bir hava yaratmak için kullanılan unsurlardan birisi olan içki zamanla ritüelin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve kutsiyet kazanmıştır.

Türklerde de Şamanizm inancında özellikle saçı olarak kullanılan *rakı* ve *kımız* zamanla dini kültüre yerleşmiş, ritüellerin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiş ve kutsal içecek olma özelliği kazanmıştır. Türkler, Orta Asya’dan Anadolu’ya göç edince kültürel ve toplumsal hayatlarında birçok değişim meydana gelmiştir. Bunun sonucunda Orta Asya’dayken *kımız* üreten Türkler, Anadolu’da *kımız* üretmeyi bırakmış, *kımızın* yerini de *rakı* almıştır. *Rakı*, sadece eğlenmek için içilen bir içecek olarak kalmamış; aynı zamanda dini ritüellerde de *kımızın* yerini almış ve onun işlevlerini devam ettirir olmuştur.

Şamanizm inancında *rakı*, *kımız* gibi alkollü içecekleri içmek serbest iken Türklerin 8. yüzyıldan itibaren inanmaya başladıkları İslamiyet, alkollü içeceklerle şiddetle karşı olan, alkol; özellikle de şarap içmeyi haram ilan eden ve en büyük günahlardan sayan bir dindi. Bu sebeple Sünni kesimin dini ritüellerinde kendisine yer bulamayan *rakı*, sadece eski Türk inanışlarıyla daha çok bağı olan Alevilik inancının dini ritüellerinde varlığını devam ettirebilmiştir.

Sonuç olarak Sünni İslam inancına sahip Türkler, *rakıyı* bir eğlence aracı olarak içmeyi bile günah sayarken; Alevi inançlı Türk kesim; *rakıyı* dini ritüellerinde kullanmaya devam etmiştir. Yani *rakı*, Heterodoks (Alevi) İslam inancı içerisinde **kutsal içecek** olma özelliğini devam ettirmiştir.

Kaynakça

- ALTINOK Baki Yaşa: (2001). “Ehl-i Beyit ve Türkler”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.18, Ankara.
- ASSMANN Jan: (2001). *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, Çev. Ayşe Tekin, İstanbul
- BOZKURT Fuat: (1982). *Buyruk*, Anadolu Matbaası, İstanbul
- ÇORUHLU Yaşar: (2010). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınları, İstanbul
- ELİADE Mircea: (2006). *Şamanizm İkel Esrime Teknikleri*, Çev: İsmet Birkan, İmge Yayınevi, Ankara
- ERÖZ Mehmet: (1977). *Türkiye’de Alevilik-Bektaşilik*, İstanbul
- ESİN Emel: (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınları, İstanbul
- İNAN Abdülkadir: (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- İNAN Abdülkadir: (1998). “Altay Şamanlığına Ait Maddeler”, *Makaleler ve İncelemeler*, C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.404-454.
- İNAN Abdülkadir: (2006). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- KALAFAT Yaşar: (2009). *Halk İnançlarından Mitolojiye-1*, Berikan Yayınevi, Ankara
- KALAFAT Yaşar: (2010). *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan Yayınevi, Ankara
- KALAFAT Yaşar: (2012). *Altaylardan Anadolu’ya İnanç Göçü*, Berikan Yayınevi, Ankara
- RADLOFF Wilhelm: (1956). *Sibirya’dan II*, Maarif Basımevi, İstanbul
- ROUX Jean Paul: (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Kabalcı Yayınları, İstanbul
- SAYGI Hakkı: (2007). *Alevi-Bektaş İnanç*, Cem Vakfı Yayınları: 11, İstanbul
- SÜMER Derya: (2011). , “Alevi-Bektaş Miraç Söyleminden Cemin Simgesel Temsillerine Hakk’ın Birlik Bilinci”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Araştırma Dergisi*, C.57, Ankara, s.57-84.
- TURAN Fatma Ahsen: (2010). “Şaman Ritüellerinden Alevi Semahlarına Esrarlı Yolculuk”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Araştırma Dergisi*, S.56, Ankara, s.153-162
- YAMAN Mehmet: (2004). *Alevilik, İnanç, Edeb, Erkan*, Garibdede Türbesi Koruma Onarma ve Yaşatma Derneği Yay., İstanbul
- YÖRÜKAN Yusuf Ziya: (2009). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, Ötüken Yayınları, İstanbul
- YÖRÜKAN Yusuf Ziya: (1998). *Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

**GÜNÜMÜZ SIRADAN İNSANIN TRAJİK OLGUSU VE
“KİTABE-İ SENG-İ MEZAR” ŞİİRİNDE SÜLEYMAN
EFENDİ BETİMLEMESİNDE DURUMUN İRDELENMESİ**

**TRAGIC CONDITION OF MODERN ORDINARY MAN AND ANALYSIS
OF THE CASE THROUGH PORTRAYAL OF SÜLEYMAN EFENDİ IN
KITABE-I SENG-I MEZAR**

**ТРАГЕДИЯ СОВРЕМЕННОГО ЧЕЛОВЕКА И АНАЛИЗ ПОРТРЕТА
СУЛЕЙМАНА ЭФЕНДИ В СТИХОТВОРЕНИИ “НАДГРОБНАЯ ЭПИТАФИЯ”**

VEDİ AŞKAROĞLU¹

ÖZET

Trajik kavramı insanın evrendeki konumu ve bu konuma karşı sorgulama yapan zihnin kaderini değiştirmeye çalışırken yaptığı eylemlerin ve verdiği kararların kişiyi pathetic bir duruma getirmesi ile ilgilidir. Eski tragedya geleneğinden günümüze kadar kavram değişime uğramış ve eski asil trajik kahramanların yerini, günümüzde baş döndürücü bir hızla değişen, dönüşen dünya şartları karşısında bir tür çaresizlik içinde kaderine etki edemeyen yenilgiyi kabullenmiş modern sıradan insana bırakmıştır. Bu insan tipolojisi, özellikle 1. ve 2. Dünya savaşlarının etkisi altında yaşamı bir nihilist yaklaşımla algılamaya başlayan, ana karakteristiği kötümserlik olan sanat eserlerinde çokça işlenmiştir. Bunlardan biri olan Süleyman Efendi tiplemesi, Orhan Veli Kanık'ın Kitabe-i Seng-i Mezar adlı şiirinde modern sıradan insanın dünya şartları karşısındaki çaresiz umutsuzluk imgesi olarak sunulmuştur. Bu çalışmanın amacı da bu şiirden yola çıkarak, modern insanı trajik hale sokan şartların irdelemesini yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Sıradan İnsan, Trajik, Süleyman Efendi, Kitabe-i Seng-i Mezar

Abstract

The “tragic” concept is related to man’s position in the universe and his / her questioning of and revolt against the present forces responsible for such a case, which in turn leads to the character’s pathetic end. This concept has undergone great changes since classical tragedy times, and old noble tragic heroes have given way to modern ordinary man, who accepts defeat hopelessly in the face of his inability to cope with the swiftly changing world around him / her. This new human typology was particularly made a theme of innumerable art works influenced by the nihilistic air pervading the world under the influence of the destruction caused by World Wars. One of such types is Süleyman Efendi, depicted in Kitabe-i Seng-i Mezar by Orhan Veli Kanık. He is presented as a frustrated helplessness imagery of modern ordinary man against the harsh world conditions. The aim of this study is to analyze the conditions responsible for the tragic case of modern man in the example of this poem.

¹ . Ardahan Üniversitesi, Ardahan.

Key Words: Ordinary Man, Tragic, Süleyman Efendi, Kitabe-i Seng-i Mezar

PEZİOME

Понятия трагедии связано с положением человека во вселенной и после размышлений этого, для изменений своих мыслей, принятые меры приводят его к патетизму. Начиная со старых традиций трагизма по сегодняшний день большинство идеи изменились и место старых трагических героев заняли современные люди, которые поддались головокружительным изменениям мировых условий. Они не могут исправить своё безвыходное положение и легко принимают поражение. Типология человека, жизнь которого полон нигилизмом, в основном после событий 1-ой и 2-ой Мировой войны, досканально изучены в произведениях пессимистического характера. Один из них тип Сулеймана Эфенди, вообразённый в стихотворении Орхана Каника “Надгробная эпитафия”. В нём современный человек безсилен и безнадёжен против всеобщих мировых требований. Цель этой статьи, исходя из вышеуказанной стихотворений, исследовать все условия приводящие современного человека к трагизму.

Ключевые слова: Обыкновенный человек, трагическая, Сулейман Эфенди, Надгробная эпитафия

1. Giriş

Çağımız olağanüstü kişileri, kahramanları, olayları, insanın hem bireysel kaderini hem de içinde bulunduğu toplumun kötü talihini bertaraf ederek, insanları bir kaos durumundan kozmos düzeyine taşımaya başardığı trajediler çağı değildir artık. Bunun nedenleri çok olabilir: artık kahramanların ortaya çıkmasına imkan tanıyan şartlar mevcut değildir; günümüz insanının damarlarındaki kahramanlık eğilimini bilim, bilimsel gelişmeler ve teknolojik imkanlar emip boşaltmıştır; ya da yaşamın karşısında kahramanca bir duruş sergileyerek kendini kitle adına feda etmenin yüce erdem ve anlamı modern insanın “sağırılığı”, “körlüğü”, “kayıtsızlığı” ve “kendine dönüklüğü” yüzünden artık yitmiştir. Hangi neden olursa olsun, trajik olay algısı, günümüzde köklü değişimlere uğramış ve doğrudan insanın evrendeki konumu, kendisini ve hemcinslerini algılama düzeyindeki zemin yitiminin bir yansıması haline gelmiştir. Trajik olmak şimdiye kadar kadim bir insanlık algısı olarak tanıya zafe edilebilecek nitelikte özelliklerin insanda yansımını bulması şeklinde algılanmıştır. Pek çok trajedi metninin imlediği gibi, sadece çok üst hiyerarşik konumda olanların, örneğin kralların, padişahların, ya da onların kanını ve üst düzey algısını miras alanların görebileceği bir işlev olarak görüle gelmiştir.

Peki günümüzde, kralların yerini sıradan insanın alması ile trajik olabilmek ne kadar mümkündür? Örneğin, kraliyetini üç kızı arasında paylaşırken, övgü ile gerçeklik arasında yatan doğruculuk – sahtekarca yalakalık yanılımasının sonucu dünyayı ve insanı değerlendirmede yanılıya düşen Kral Lear’ın trajik olgusu köylü Ahmet’in üç çocuğu arasında tarlalarını paylaşırken kalbinin kırılması ile benzer trajik sonuçlara gebe midir? Bu sorulara verilecek yanıtlar, işlenen insanların toplumsal statülerine göre değil, edebi eserin konuyu işlemedeki başarısı ve tematik açıdan okurla eserdeki duyuş, algılayış ve yaşamsal deneyim açısından bağlantı kurmasını sağlayabilme başarısına göre değişir.

Bu makalenin amacı geleneksel “trajik kahramanın” tanımını yapmak; günümüz sıradan insanın trajik durumunu sorgulamak ve Orhan Veli’nin “Kitabe-i Seng-i Mezar”

adlı şiirinde betimlenen Süleyman Efendi tiplemesi ile sıradan insanın ne derecede trajik olabileceğini belirlemektir.

2. Trajik Olmak

2.a. Sınıfsal Statü

Sırf “üstün” bir toplumsal statüye sahip olması, esere konu edilen kişilerin trajik olması için bir gerekçe oluşturmadığı gibi “trajik” olarak nitelenebilecek olayların ve olguların da sunumu tek başına yeterli olamaz. Bunların yerine, eserdeki kişiler, ister “üst(ün)” sınıfları temsil eden birileri isterse “sıradan” insanlar olsun, eserin “trajik” olarak nitelenebilmesi için aynı anda bir çok niteliği içinde barındırması, bu niteliklerin sunum tarzının etki yaratımı açısından iyi işlenmesi ve okur / izleyici’nin algı düzeyine uygunluğu, duygulanım sağlama, etki yaratabilme, hem olayın içine okuru / izleyiciyi katabilme hem de aynı anda okur / izleyicinin olayın dışında bir tanık olarak durmasını sağlayabilme gibi nitelikleri içinde barındırması beklenir.

Süleyman Efendi, üst/ün bir sınıfın mensubu olarak sunulmaz. O toplumun büyük bir çoğunluğunu oluşturan bir insan tipolojisinin prototipidir. Yoksuldur, işsizdir ve borç içinde yaşamaktadır:

Duyarlarsa öldüğünü alacaklılar

Haklarını helâl ederler elbet.

Alacağına gelince...

Alacağı yoktu zaten rahmetlinin.

Bu özellikleri ile sıradan insanın sahip olduğu sınıfsal statü ve ekonomik durum klasik trajik kahramanın ön gördüğü üstün bir sınıftan olma gerekliliğinden ayrılır. Modern insan artık kralların ya da padişahların yerini alan yeni bir toplumsal düzenin simgesidir. Ancak, insanın evrenin değiştirilemez güçleri karşısındaki zayıflığını sürdürmesi bakımından, trajik olma vasfını kaybetmez.

2.b. Anlatım Tarzı

Trajedi kavramı içinde, okur / izleyici açısından iyi bir kurgu içine yerleştirilmiş olması durumunda hem “üst” hem de “sıradan” olan aynı etkiyi yaratabilir, çünkü asıl olan malzemedan ziyade eserin uyandırdığı duyumsama, algı seviyesi ile zihinsel süreçleri yaratabilme ve yönlendirebilme gücüdür. Bu algı ve süreçler ise ilk olarak okurun / izleyicinin malzemeye değil, malzemedeki sunum biçimine göre, kendi varlık alanında eşdeğer bir algı, zihinsel süreç ya da varlığına yönelik bir tehdit duygusunun hissedilmesine bağlıdır. Aksi durumda, sunumda bir aksaklık okur-olgu özdeşleşmesini engelleyecek ve hatta algı ve kavramı bile imkansız hale getirecektir.

Sunum açısından, sıradan insan olarak Süleyman Efendi örneğinde Türk toplumunun alt kesimini konu edinen Orhan Veli, kolayca anlaşılabilir bir tarz benimsemiştir. Böylece, şiiri okuyan her kişi anlatılan durumu çok açık bir şekilde anlayabilecek ve kendi bireysel durumunu sunulan evrensel durumla bağdaştırabilecektir. Algıda yaşanabilecek sorunların aşılmasını sağlayan ana anlatım malzemesi, hakim bakış açısı ile bir tür öykünün anlatımıdır. Hakim bakış açısı sayesinde, Süleyman Efendi’nin hayat hikayesinden önemli kesitleri tarafsız bir şekilde anlamak mümkün olmaktadır. Üçüncü tekil şahıs şeklinde yapılan sunum sayesinde, okur bir izleyici konumuna sokulmuş ve hikaye görsel bir tarzda gözlerinin önünde akıp gitmektedir.

2.c. Kahramanlık Vasfı / Toplum Adına Kendini Feda Edebilme Erdemi

“Trajik duygu(lanım)”, doğası gereği, bir bireyin kendi değerlerini, onurunu, saygınlığını korumak adına (ki bu bazen çevresindeki diğer kişilerininkini de kapsayabilir) canını tehlikeye atmak konusunda tereddüt etmeden öne atılma cesaretini gösterebilecek “kahraman” kimliğini gerekli kılar. Bu kavram, yaygın inancın tersine, mutlak surette bir kılıç, silah vb. kan dökme, yıkma, yakma, gibi eylemleri gerektirmez. Özellikle günümüzde, “kahraman(lık)” bir tür ölüm değil, aksine bir doğumdur: bireyin kendi adına ölümcül olan bir değer olmadığında, kaybedildiğinde, sağlanamadığında, o bireyin sıradanlaşması ve değersizleşmesidir. Farklı bir değerlendirme ile “o değer”in yokluğunda, varlığında sahip olunabilecek “tamlik” duygusunun ve tatmininin eksik kalmasıdır. “Eksilme”, fizyolojik bir ölümü gerekli kılmaz, ancak o bireyin erdem varlık alanında bazı insani niteliklerin o tahtadan silinmesi ve birbirine dayanan değerler dizgesinde ardıl sarsıntıların ortaya çıkması ile birlikte, bir daha asla onulamayacak ve bir daha düzenlenemeyecek kaotik bir durumun ortaya çıkması demektir.

“Matara”, “tüfek”, “esvap” ve “depo” sözcüklerinin şiirde imlediği anlam çok önemlidir. Bir zamanlar, askerliğini yapmış olan Süleyman Efendi’nin, yine tüm erkekler gibi toplumsal vazifelerini yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Klasik trajik kahraman, bireysel iradesine dayanarak bir eyleme girer ve bu yüzden kahramanlık sıfatını hak eder. Süleyman Efendi de, tipik Türk erkeğinin yapmaya her an hazır olduğu gibi, vatan, özgürlük, bağımsızlık ve şeref gibi kavramlar uğruna, gözünü hiç kırpmadan canını ortaya atabilecek bir asker olarak sunulmuştur. Askerlik bir tamlanmadır. Nasıl ki trajik kahraman, onur savaşına girmek zorunluluğunu hissederek adını temize çıkarmak zorunda ise, Süleyman Efendi de vatan görevini görerek, onurlu olmayı seçmiş ve adını temize çıkarmıştır.

2.d. Toplumsal Saygınlık

Batı “trajedi” anlayışında, örneğin Shakespeare’in Macbeth, Hamlet, Othello ya da Kral Lear’inde, trajediye zemin sağlayan ana unsur, ana karakterin toplumda “hak ettiği” saygınlığın kazanılması için giriştiği bir çabanın anlatımıdır. Bazen trajik karakter toplumun tamamen dışındadır, bazen sosyal durumu aniden kazanılmış olabilir, bazen de konumunu kazanması için çok uzun ve çetrefil bir yol kat etmek zorundadır ki her zaman başarıya ulaşma şansı yoktur. İşte bu çabaların içinde “trajik” olma durumu toplumsal saygınlık kazanma çabasının oluşturduğu bir sosyal yaradır. Trajedi ise kişinin kendi toplumsal değerini belirleme konusundaki çabanın sonuçsuz kalmasının diğer adıdır.

Sıradan bir insan olarak, toplumsal vazifelerini yerine getirmiş olan Süleyman Efendi, tıpkı simgelediği diğer sıradan halk kesimi gibi, modern zamanların adını unutmaya yüz tuttuğu bir bireydir. Yaşamak dışında bir durum kazanmamıştır. Toplumda saygı görmesi gerekirken, çoğu kimsenin farkına bile varmadığı birisidir.

Harcanan emeğin, kendini toplum için feda etmeye hazır olmanın ya da toplumsal düzenin sürmesine yaptığı katkının karşılığını alamamış çoğunluğun sadece bir ferdidir. Ancak, toplumsal düzen içinde, herkesten önce işlere koşan, herkesten önce canını feda eden/etmeye hazır olan ve bir ülkenin kuruluşu ve bağımsızlığının sürmesi için vazgeçilmez olan kişilerin, ülkenin unutulmuş ve değer görmeyen kişileri haline gelmeleri zaten modern insanın en büyük trajik durumudur.

Süleyman Efendi, bu yönü ile, unutulmanın, hak ettiği değeri görememenin sonuçlarına katlanan çoğunluktur. Vatanın refahı için uğraşmıştır ama müreffeh olmaktan uzaktır. Yurdunu savunmuştur ama yurdunda bir yabancı gibidir. İnsanların namusu için

vatan bekliliği yapmıştır, ama ne bir ailesi vardır ne de aidiyetini gösteren bir iz. Ülkeyi ve düzeni koruyup var eden kişilerdendir ama var olması pek önemli değildir. Onun ölümü yankı uyandırmaz. Büyük bir üzüntü yaratmaz. Sıradan bir insandır ve ölümü de sıradandır:

Bir akşam uyudu;

Uyanmayıverdi.

İşte Süleyman Efendi karakteri ile özdeşleşen sıradan modern insanın trajik durumu budur. Fark edilmeden ve önemsenmeden yaşamak. Sıkıntılarla boğuşmak ve yarı aç yarı tok gezmek. Nihayetinde ise “uyanmayıvermek”, ölüvermek.

2.e. Trajik Hata / Trajik Konum

Trajik olmak bir serüvene benzetilebilir: karakterin anlatının başından başlayarak, döngüsel bir biçimde giderek yoğunlaşan, kimi zaman geriye dönüşlerle eski değerlerin yeniden yeni bir bakış açısıyla değerlendirildiği, kimi zaman yapılanın pişmanlığı içinde zamanın geriye çevrilmez doğasının gereği, çaresizlik içinde kişinin kendi düşüşünü seyretmesi vb şeklinde gerçekleşen bir serüven. Ancak, trajik olmanın ilk ve vazgeçilmez koşulu, mevcut durum ile arzu edilen durum arasında bir farkındalığın oluşmasıdır. Bu farkındalık dışarıdan bir uyaran tarafından olabileceği gibi, kişinin kendi kendine yaptığı gözlem ve sorgulamaların da sonucu oluşabilir: bu farkındalık sıradan insan için önemli bir şey ifade etmezken, trajik insan için değerlerin, varlığının, yaşamsal gerekçelerin ve hatta yaşamın anlamının sorgulanmasına neden olur. Zihin yavaşça uyanışa geçtiği andan itibaren ise geri dönülemez bir yolculuk başlar, cevapları pek de iç açıcı olmayan sorularla, sorgulamalarla bezenmiş kabusvari bir uyanış serüvenidir bu. Mevcut duruma uyum sağlamak yerine, zihin olanın yerine olması gerekenin, evrensel adalet ülküsünün peşine takılır, tabi ki özne olarak kendini ortaya koyarak. İşte bu ülküsel olanın peşine düşmeyi sağlayan ve trajik kişide bulunan bu zorlayıcı niteliğin adı “trajik hata”dır. Bu hata bir eksiklik değil, aksine, sıradan insanda pek bulunmayan, kolaycılık yerine zoru, kadercilik yerine tanrısal bir adalet sağlayıcılığı rolüne soyunan üst düzey bir zihinsel gelişkinlik durumudur. “Hatasız” olanlar, yaşamın kendilerine dayattığı bir meydan okumaya karşı kayıtsız kalabilmeyi başaranlardır ve bunlar toplumda ezici bir çoğunluğu oluştururlar. “Hatalı” olanlarsa, çıplak insan kuvveti ile en keskin kılıçların, en etkili kurşunların işleyemeyeceği bir devle savaşmak gibi, tanrısal yazgıya meydan okuma cesareti gösterenlerdir ve bu yüzden onların bu “üstün” zihinsel durumları onlarda bir “hata” olarak ortaya çıkar.

Sıradan insan, trajik hatası kişiliğinden ortaya çıkan trajik kahramanın tersine, trajik konumu toplumsal güçlerin ve denge(sizlik)lerin sonucu olarak var olan bireydir. Bir birey olarak toplumdaki durumu toplumun düzenine etki edebilecek durumda değildir. Bu yüzden, klasik trajik kahramanla bu bakımdan ayrılır. Onun kendi adına verdiği kararlar geniş bir etki alanına sahip değildir ve bu yüzden bir tür çaresizlik içinde, hayatın öznesi olmaktan çıkmış sadece bir nesne haline gelmiştir.

Süleyman Efendi, hangi kararları alırsa alsın, toplumun gidişatını değiştirmeye muktedir olmayan bireydir. Yüce ülküler peşinde koşup koşmaması önemli değildir. Düşünceleri, beğenileri, sıkıntılıları sadece kendisini ilgilendirmektedir:

Hiçbir şeyden çekmedi dünyada

Nasırdan çektiği kadar;

Bu özelliği ile, yani sıradanlaşmanın ve gittikçe önemsizleşmenin getirdiği yazgı ile, sıradan insan başlı başına bir trajik durum içindedir. İnsan, yaradılışı itibarı ile, doğayı

aşabilmek, toplumsal bir düzen kurmak, onurlu bir yaşam sürmek ve bir özne olarak kendini var etmek güdülerine sahiptir. İşte bütün bu özellikler, günümüz insanında, teknolojik, ekonomik, sosyal ve askeri güçler tarafından eksik bırakılmıştır. İnsan sıradanlaşmıştır. Etkisiz bir nesne haline dönüşmüştür. Asıl trajik durumu oluşturan bu konumdur.

2.f. Trajik Yazgı / Trajik Olma Potansiyeli

Klasik trajedide “değiştirilemez” bir çevre ya da yazgı ve bu yazgının karşısında kendini “güçlü” sanan bireyin kaçınılmaz düşüşünden kaynaklanan bir tür dehşet ve korku duygusu bulunur. Kendi kaderine razı olmayı reddeden, kayıtsızlık içine girmeden yel değirmenlerine karşı hem kendisi hem de toplum adına gözü kapalı savaşmaya girişen, ancak görünürde durağan bir kozmos karşısında kıyım uğrayan bir bireyin yenilgisidir trajedi.

Süleyman Efendi, görünürde durağan bir evrenin kıyım uğrattığı insandır. Hayata karşı bir duruş sergilemiş olmasına rağmen artık sadece kayıtsızlığa düşmüş birisidir. Zaten yapabileceği başka bir şey de yok gibidir.

Hatta çirkin yaratıldığından bile

O kadar müteessir değildi;

Kundurayı vurmadiğı zamanlarda

Anmazdı ama Allahın adını,

Eski trajedi anlayışındaki, “trajik kahraman” olgusu ve onunla özdeşleşen asil kandan birisi olma gerekliliği sadece trajedi kavramının ilk dönemlerine özgü biçimsel bir durumdu. Başka bir ifadeyle, eğer trajik olma durumu sadece soyluluk ile ilgili olsaydı, trajedi de sadece soylu olanların güdülerine hitap eden dar kalıplara sıkışmış bir alan olurdu. Oysa ki trajedi insan olmakla ilintilidir sadece. Trajedi bir – ya da birkaç – kişinin kurgusal yaşamsal örneğinde, ırk, dil, din ayrımı olmaksızın, her insana bu sonlu dünya içinde, insanın kader (özellikle de ölüm) karşısındaki çaresizliğini gösterebilmesi açısından evrensel niteliktedir. İşte bu niteliği ile, “trajik kişisi” (“trajik kahraman” yerine) ister bir kral, padişah isterse bir çiftçi ya da bir ev kadını olsun, trajedi asıl özünü uyandırdığı evrensel duyum ve düşüncelere göre bu adı hak eder.

Bu yüzden, “Kitabe-i Seng-i Mezar”, bir trajedi metni olarak algılanmalıdır. Ölüm korkusunu sıradan bir olgu olarak göstermesine rağmen, Süleyman Efendi’nin içinde bulunduğu duruma düşmek okuyucuda bir korku yaratır. İnsanlar, unutulmaktan korkar. Kimsesiz kalmak, sıkıntılar içinde, aidiyetsiz ve geleceksiz olmak trajik potansiyel olarak şiire ana rengini kazandırır.

3. Sıradan İnsanın Tanımı ve Trajik Durumu Oluşturan Unsurlar

Günümüz dünyasında, trajik olma olgusu, bulunduğu konumdan edilme, yerinden, yurdundan, yuvasından, sevdiklerinden ya da değerlerinden, inançlarından olmaktan kaynaklanan korku ile özdeşdir. Bir bakıma, fiziksel ölümün yerine yersiz, yurtsuz, kimsesiz ya da inançsız kalmak demek ne bireysel niteliği ne de ülkü değerleri olan ruhsuz bir bedene, bir makineye, ya da Kafkavari etiketle, bir “böcek”e dönüşmek anlamına gelir. Teknolojinin hızı, iletişim araçlarının kapsama ve etki alanının genişliği, dev ulusal ve uluslar arası şirketlerin dünyanın ekonomik “tanrı”ları olma iddiaları, geçen yüzyıla damgasını vuran dünya savaşları, devrimler, karşı devrimler, iç çatışmalar, terörist eylemler vb. modern gerçeklikler, sıradan insanın daha öncesinde bilek kuvveti, zekası ya da kılıç, ok gibi kendi gücünü çok daha fazla ön plana çıkartan “kişi” olma önemini ortadan

kaldırılmıştır.

Artık kendisine zarar verebilecek olan düşmana karşı cesaretle karşı koyabilecek olan insanın yerine düşmanın ne olduğunu bile görmeden, bilmeden yenilgiyi kabul etmek zorunda olan bir insan tipi mevcuttur. İşte bu insan tipi, “sıradan insan” tipidir. Sürekli korku içinde yaşamaktadır. Bu günümüz dünyasının bir özelliğidir.

Trajik olan durum çaresizlik içinde bulunmaktan kaynaklanmaz: doğal niteliğinin sonucu, insanın kişiliği tomurcuklanmaya ve kendini gerçekleştirmeye meyilli iken, modern dünyanın koşulları bu kişiliği bastırır, insanın derininden gelen duygu akışını dönüştürür ve bazen yaratıcı, dönüştürücü güdülerini köreltir. Trajik durum, tüm bu zor koşulları alt edebilmek için girişilen çabanın çeşitli şekillerde yenilgi ile son bulmasıdır. Dehşet verici şey, durağan gibi görünen evrenin sorgulanmasıdır, çünkü bunlara, metafizik olanın dışında, tatmin edici bir cevabın bulunması imkansız gibi görünmektedir.

Modern insanın bu trajik durumundan sadece sosyal, ekonomik ya da teknolojik yeni olgular sorumlu değildir. Kişinin trajik olması için bir nedensellik ilişkisi içinde sorgulamadan sorgusuzluk durumuna, inançtan inançsızlığa, hareketlilik durumundan yığın bir edilgenliğe ya da kosmostan kaosa dönüşmenin gerçekleşmesi gerekir. Benzer şekilde, trajik kişinin tüm yetersizliği ile yıkılmaz gibi görünen iradesinin bir boşluk duygusuna dönüşmesi, yaşamın karşısında ruhsal bir ölümle son bulan bir mücadeleden sonra, toplumdaki ayrıksanmış, kendi iç dünyasının koca hiçliğinde kaybolmuş bir “hayalet” gibi yaşamaya başlaması da modern zaman insanının trajedisidir.

Süleyman Efendi de artık hem kendine hem de topluma yabancılaşmıştır. Kendi iç dünyasında yaşamaktadır:

Yalnız şu beyit kaldı,

Kahve ocağında, el yazısıyla:

"Ölüm Allahın emri,

Ayrılık olmasaydı."

Toplumdan ayrıksanmış biri olarak, sadece kahve ocağındaki el yazısı bize iç dünyasına dair ipuçları verir. Onun hakkındaki tek bilgi ölümle ve ölüme karşı ne duyumsadığı ile ilgilidir. Ölüme karşı bile kayıtsızlığı, edilgin bir kabullenmeyi anlatan bu beyit, kaderci bir anlayışın, artık dünyadan el etek çekmenin göstergesidir. Trajik bir insan olarak Süleyman Efendi bir tür boşluk duygusu içinde yaşamaktadır. Onun yaşamı ruhsal bir ölüm şeklindedir. Düşünsel ya da eylemsel herhangi bir yaşamsal gösterge yoktur.

4. Kitabe-i Seng-i Mezar ve Sıradan Trajik İnsan Süleyman Efendi

4.a. Dil ve Sıradan İnsan

Şiirin adı eski söyleyiş biçiminde, bir üst dil olarak terkip kullanılarak oluşturulmuştur. İronik bir durum yaratmak açısından, bir tür alaycı yaklaşımın sergilendiği şiirin dizelerinde kullanılan “sıradan”, süslemesiz dil karşımıza çıkınca anlamaktayız. Baki'nin “Kanuni Sultan Süleyman Mersiyesi”ne bir atıfta bulunularak, orada toplumun üst(ün) bir kişisi için yakılan ağıtın üst dil ile sunumuna karşılık olarak “alt” tabakadan bir kişinin ölümüne karşı gösterilen tepkinin sıradanlığı karşılaştırılmıştır.

Modern trajik kavramı dil olarak da ağdalı, eğretilmeli, bol teşbih ve imgesel bir üst dili geçersiz kılar. Asıl olan söylemin kendisi değil, söylemin ardında betimlenen duygulanımdır. Özcan'a göre, “Garip hareketi, Tanrı'nın konumunu ölüm düzeyinde algıladığı için sürekli olarak nesnel dünyanın anlatımını üstlenen materyalist öğeler içerir.”

(2004; s.131). Şiirde de bu paralelde kelime seçimi çok ön plana çıkartılmıştır: “nasır / kundura / tüfek / esvab / torba / ekmek / matara / kahve ocağı”. İsim olarak bu nesnelere ya da isimlere eğilim gösterilmesi, trajik olmanın materyalist yönüne de vurgu yapar. İnsanlarda bir üzüntü, şefkat ve korku duygusu uyandırmak için ille de bir taht, bir şah, bir cenkten bahsedilmesi artık gerekmemektedir. Zaten zamansal durum açısından, tarihin geri planında kalmış olan bu kişiler ile okuyucunun kendini özdeşleştirilmesi de gitgide zorlaşmaktadır, çünkü artık okuyucu kendini bir prensin, bir padişahın yerine koyabilecek yaşamsal, tarihsel algıdan oldukça uzak bir konumdadır. Ancak, şiirde tanımlanan “Süleyman Efendi”, hangi kitleden olursa olsun, modern insanın ya doğrudan kendisidir ya da komşusu veya sokakta her an karşısına çıkabilecek birisidir. Bu yüzden, buradaki sözcükler bile zamanın “ulvi” dönemlerden getirdiği etkinin geçmişliğine bir “sıradan” ağıttır.

4.b. Mekan ve Sıradan İnsan

Klasik trajedide mekanlar genellikle trajik kahramanların asaletine uygun olarak seçilirler. Ancak, şiirde Süleyman Efendi'nin yer olarak bulunduğu tek mekan olarak “kahve(hane)” gösterilmiştir. Bu bir tür mekansal aidiyet eksikliği olabileceği gibi, anlatılan durumda bulunan insanın kitlesel boyutunu da gösterebilmesi açısından önemlidir.

Süleyman Efendi sadece kendisi değildir, her an sokakta bir dilenci kılığında, bir kahvehane köşesinde kağıt oynayan, ağzı küfür dolu, sigarasından küller dökülen biri, bir pazar yerinde pazarcılarının satamadıkları meyveleri, sebzeleri bir yerlerden bulduğu bir poşetin içine doldurmaya çalışan biri olarak karşımıza çıkabilir. Öte yandan, bir Hamlet, bir Kral Lear, bir Kanuni sultan Süleyman'ın bulunduğu mekanlar saraylardır, savaş alanlarıdır. Üstelik sadece bir Lear, bir Kanuni bulunur. Garipçiler zaten bu durumu bilinçli bir şekilde işlediklerini belirtirler; “bu insan, kendi merkezinde bir dünya olan Sultan Süleyman'ın ve onun mensubu bulunduğu müreffeh sınıfın yerine; yaşamak hakkını mütemedi bir didişmenin sonunda bulan büyük çoğunluğun temsilcisidir” (Garip, s.7).

4.c. Ülkü Değerler ve Sıradanlaşmanın Arka Planı

“Mesele falan değildi öyle,

To be or not to be kendisi için;”

Burada artık yüce ülküler peşinde koşan bir insan bulunmamaktadır. Atıfta bulunulan bir diğer trajedi ise Shakespeare'in Hamlet'idir. Hamlet, yaşadığı olayların trajik niteliği karşısında, evrendeki hem kendisinin hem de genel olarak tüm insanlığın varoluşsal durumunun elemli, acı veren yanını sorgulamaktadır. Hayatın anlamına dair sorular sormaktadır. Ölümün karşısında insanın sonlu hayatının hiçliğinin çaresizliğinde yüzmektedir. Böylesine üst düzey hayat algısının karşısında, trajik kahramanlara özgü çatışmalar, kadere karşı çıkışlar, her insanı ilgilendiren ölümün karşısında Tanrısal yazgıya başkaldırı, artık modern insanın yaptığı, yapabildiği, yapmaya imkanının olduğu bir eylem değildir. Süleyman Efendi bu tasalardan uzak bir hayat süren basit bir insandır. “Onun (O. V. K.) hiçbir romantizmi olmayan ve sadece nasırlarından şikayet ederek yaşayan ve ölen kahramanı Süleyman Efendi, her türlü idealizmin ve değer hiyerarşisinin dışında ilk doğmuş insan yahut bilinmeyen amelelerden geçmiş ve transcendental'le her türlü alakasını kesmiş bir mahluk gibi sadece var olmakla yetinir.” (Tanpınar, 1992; s. 115).

Soylu insanlarla geleneksel olarak özdeşleştirilen dünyasal varoluş ve sonu ölümle biten yaşamsal uğraşı ve kaygıların trajikliği Süleyman Efendi ile birlikte sona ermiş

gibidir. “Evrenin merkezi konumu olarak ele alınan insan modeli, “Kitabe-i Seng-i Mezar”da sıradan bir insana dönüştürülür.” (Özcan, 2004; s.132).

“Hiçbir şeyden çekmedi dünyada
Nasırdan çektiği kadar
Hatta çirkin yaratıldığından bile
O kadar müteessir değildi;
Kundurasi vurmadiği zamanlarda
Anmazdı ama Allah’ın adını,“

İşte bu anlamda ele alınan insan artık soylu insan tipi değil, sıradanlaşmış, kendine özgü kaygı(sızlık)ları olan fiziksel bir varoluş içinde yaşayıp ölen, hatta nesneleşmiş insandır. Özcan’a göre; “İnsanı, bu manada ele alışıyla birlikte önceki dünyanın soylu insan tipolojisi gözden düşerek yıkılır. Şairin amacı; soyut idealizmin Tanrılaştırdığı insanı yere indirmektir.” (2004; s.132). Aslında yıkım evreni korkunç genişlikte olan iki barbar dünya savaşının karşısında, her an bir kurşun, bir bomba ya da bir top güllesinin hedefi olabilecek, ölüm olmasa bile yıkımın üretimi felce uğrattığı bir dünyada karnını doyumak için garantisi olmayan insanın Tanrısal adalete olan inancının yittiği bir çağın meyvesidir Süleyman Efendi. Öztürk Emiroğlu’na göre; “ Savaş sonrasında her şeyden bıkılmış, zavallı, bitkin bir insan tipi söz konusudur ve bu yeni insan tipi de kendini “Kitabe-i Seng-i Mezar” gibi şiirlerde gösterecektir. “ (2003; s.137-138).

Bu insan Franz Kafka’nın kendini birdenbire böceğe dönüşmüş olarak gören insandır. Gerçeklik üst gerçeklik karşısında bir kabus haline dönüşmüştür. Dolayısıyla üst değerlerde birer yalan, yanlış öğreti olarak algılanmış, insan hem kendi değerlerini hem de genel insani değerlere yabancılaşmış bir nesne halidir artık. “Böylece yeni insanın hedefi değişmiş olur. Yüzünü yaşanan dünyaya dönen bu insanın yapıp ettikleri, kendi yolunu açmak içindir. Metafizik yükü hayli hafifleyen özne, hayatını sevap ve günah ekseninden daha çok geçim galesiyle tamamlar.” (Özcan, 2004; s.133).

Modern insan tam anlamı ile Süleyman Efendi ile Türk edebiyatında işlenmeye başlayan bir konu haline gelir. Bu insan tipi ne geçmişin soylu sınıflarının temsilcisi, ne ideolojik olarak çeşitli siyasi söylemler peşinde koşan, ne de yüzü dış dünyaya dönük metafizik kaygılarla şekillenmiş biridir. “Böylece, o güne kadar Türk şiirinde yerini bir türlü alamayan küçük insan, şiir haritamızın merkezindeki yerini alır. Bu küçük insan, her türlü soyut güçlerle münasebetini kestiği gibi, toplumcu gerçekçi anlayışın çizdiği dünyanın dönen dişlisi olmaktan da uzaktır. Küçük insanın Garip şiiri içindeki en somut görünümü, kendi bireyselliğinin varoluş serüvenini kurcaladığında çağdaş felsefenin hiçliğine düşman; varlığını sadece yaşadığı dünya ile olumlayan ve geleneksel olana ironik bakan Süleyman Efendi’dir.” (Korkmaz, 2009; s.278).

Süleyman Efendi ile somutlaşan yeni insan tipolojisinin önem kazanmasının arka planında hem sosyal, hem ekonomik hem de askeri gerekçeler bulunmaktaydı. “Sanayi ve madencilik alanında zaten var olan geri teknoloji ve beraberinde gelen yetersiz üretim, geri kalmış tarımsal üretim, bütçe açıkları ve tüketici konumunda bulunan askerler, ülkeyi büyük bir bunalıma sürüklemiştir. Hayat pahalılığı halkı sefaletle sürüklemiş ve hükümet bazen sert tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştır. Ekmek alabilmek için evindeki eşyaları satan memurlar veya halkın diğer kesimleri, bakımsızlık ve iyi beslenememekten kaynaklanan salgın hastalık ve ölümlerle de karşılaşmışlardır.” (Ay, 2009; s.1230).

Hakan Sazyek Garipçilerin toplumun “orta ve alt katmanlarını” şiirlerinde işledikleri ve bunu gittikçe daha fazla bir vurgu ile yaptıklarını söyler (1999; s.347). Garipçilerin insana yönelik kötümser bir algı ile şiir yazmalarını dönemin siyasi yapısına bağlayan Mehmet Kaplan’a göre ise “Bu neslin inkârcılığında, bir sürü değersiz insanın yüksek mevkilere geçmeleri ve refah içinde yüzmelerine karşılık, kendilerinin zaruretler içinde kıvrılmalarının da rolü vardır. İkinci Dünya Savaşı esnasında vurguncular şehirlerde keyif sürerlerken, Orhan Veli nesli kırlarda, bayırlarda askerliklerini yapıyorlar, ölümü ta kalplerinin içinde duyuyorlardı.” (1984; s.134).

“Kitabe-i Seng-i Mezar”da Süleyman Efendi de borç içinde yaşayan, sefaletle aşına, hatta savaşta yer aldığı düşüncesini yaratan tüfeği olan sıradan bir insandır. Görünüşe göre, döneminin tüm sosyal ve ekonomik olumsuzluklarının sonucuna katlanmak zorunda kalmış bir sade vatandaşdır. O, soylu insana özgü yaratıcı, sorgulayan, kaderini değiştirmek ve insanlığa üstün meziyetleri ile hizmet etmek için canını sorgusuzca tehlikeye atabilen klasik dönem trajik kahramanın cenazesidir. O yeni bir konumda, hiçliğin biçimlendirdiği, aidiyetsiz, kısırlaşmış düşlü, biz öznesinde değil tek başına ben öznesi olarak mevcudiyetini sürdüren, kaygısı evrensel değil bireysel olan çağımızın nesneleşmiş insanıdır.

5. Sonuç

İnsanın varoluşu ölümle sona erdiğinden, geniş bir perspektifle bakıldığında, ölüm karşısında insan trajik bir konumda algılanır. Dönemlere göre ölüm olgusu değişmez bir ilkedir. Her zaman ölüm olgusuyla karşı karşıya kalan insanlığın, trajedisi ve trajik algısı bu olguya nasıl tepki verdiği ile ilintilidir. Ölümü soylu bir işlev yerine getirip, erdemli, insanlığa hizmetle dolu geçirdikten sonra kaçınılmaz bir son olarak gören klasik trajedide, soylu trajik kahraman üst düzey bir sorgulamadan geçerek değişime uğrar. Bu değişimde ilk algı ile sonraki algı arasında başta vermiş olduğu kararların ve eylemlerinin sonucu yıkımdır. Daha üst bir algıya kavuşan kahraman artık dingin bir bilinçle, soylu bir kabul ile ölümü bekler.

Oysa gittikçe modernleşen, yalnızlaşan, sosyal ilişkileri kopan çağımız insanı için, soylu sorgulamalar, asil davranışlar, insanlıkla ilgili evrensel kaygılar yerini bencilleşmiş, toplum yerine sadece yaşamsal / geçimsel kaygılar yaşayan, daha edilgen, nesneleşmiş, aidiyet duygusunu, evrensel değerlerini ve adalet duygusunu yitirmiş birey tipine bırakır. İşte günümüz, ülküsüzleşen, değersizleşen, her han her tür bencil eylem içinde tutarsız eylemsellikte görebileceğimiz insan Orhan Veli’nin “Kitabe-i Seng-i Mezar” adlı şiirinde işlediği Süleyman Efendi insan tipolojisinde bulmak mümkündür. Bu insan kendi eylemlerinin sonucu olarak bu duruma gelmiş değildir. Sıradanlaşmak, çağımız sosyal ekonomik ve teknolojik gelişmelerin bir sonucudur. İnsanın tabiatına aykırı olarak ortaya çıkan bu durum, günümüz insanının trajik konumunu oluşturan ana motiftir.

Kaynakça

Ay, Yasemin Mumcu *Turkish Studies / International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4 /1-II Winter 2009.*

Campbell, Joseph, **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**, Çev.: Sabri Gürses, Kabalcı Yayınevi, İstanbul: 2000.

Kanık Orhan Veli, **Bütün Şiirleri**, Adam yayınları, İstanbul: 1998.

Korkmaz Ramazan ve Özcan Tarık, “*Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri*”, (Ed. Ramazan Korkmaz), **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000**, Grafiker Yay., Ankara 2004.

Mehmet Kaplan, **Şiir Tahlilleri 2- Cumhuriyet Devri Türk Şiiri**, Dergâh Yay., İstanbul 1984.

Özcan, Tarık. “*Sultan Süleyman’dan Süleyman Efendi’ye İki Şiirin Metinler Arası İlişki Bağlamında Değerlendirilmesi*”, Fırat Üni. Sos. Bil. Der., C. 14, 2, 129-134 (Temmuz 2004).

Öztürk Emiroğlu, **Türkiye’de Edebiyat Toplulukları**, Akçağ Yay., Ankara, 2003.

Sazyek Hakan, **Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Garip Hareketi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1999.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, Dergah Yayınları, İstanbul: 1992.

Veli, Orhan; Oktay Rifat; Melih Cevdet Anday, **Garip**, İstanbul Resimli Ay Matbaası, 1941.

KARADENİZ

BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ

Uluslar Arası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

❖ **Yayın İlkeleri** ❖

1) Karadeniz (Black Sea – Chornoye More) Dergisi yılda dört kez yayımlanan uluslar arası hakemli bir dergidir.

2) Karadeniz (Black Sea – Chornoye More) Dergisi'nde yayımlanacak yazılar, daha önce herhangi bir yayın organında yayımlanmamış olacaktır.

3) Karadeniz (Black Sea – Chornoye More) Dergisi'nde yayımlanacak yazılar metin olarak en fazla 20 sayfa; resim, belge, kroki, harita ve benzeri malzemeler mevcut ise bu eklerle birlikte en fazla 23 sayfa olacaktır.

4) Türkiye Türkçesi ve Türk Dilinin diğer şiveleri ile yazılan yazılara Türkçe Özet (ortalama 70 kelime), İngilizce veya Rusça Özet, Anahtar Kelimeler (ortalama 5 kelime) ve bunların İngilizce veya Rusça karşılıkları eklenecektir.

5) Yabancı dillerde yazılmış yazılara, yazının Türkçe başlığı ve Türkçe özeti eklenecektir.

6) Dergimize Türkçe, İngilizce ve Rusça olmak üzere üç dilde yazı gönderilebilir.

7) Yazılar, disket/CD kaydı ile birlikte dört nüsha halinde ve üç nüshasında yazar adı belirtilmeden yazışma adresine gönderilecektir.

8) Yazılar, Times New Roman (11 punto) yazı karakteriyle, tek satır aralığıyla yazılacaktır.

9) Metin içinde yapılacak göndermeler ad, yayın yılı ve sayfa numarası biçiminde parantez içinde belirtilecektir. (Köprülü 1989: 9). “Dip notlar” yalnızca açıklamalar için kullanılacak ve “Son not” olarak metnin sonunda Times New Roman yazı karakterinde 10 punto ile yazılacaktır.

10) Yazılarda yararlanılan kaynaklar yazının sonundaki Kaynaklar bölümünde alfabetik olarak verilecektir.

11) Çalışmanın “Kaynaklar” bölümünde yararlanılan eserler (kitaplar için) KÖPRÜLÜ M. Fuat: (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay., 11 b. (makale ve bildiriler için) ASAN Veli: (1995). “Tahtacı Türkmenler-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, *Cem*, V (49), s. 44-45. örneğindeki sisteme uygun biçimde belirtilecektir.

12) Yayın kuruluna gönderilen yazılar, hakem heyeti içinde yer alan konuyla ilgili iki uzmana gönderilecek ve yazılar gelecek raporlara göre yayımlanacak veya düzeltmeler varsa yazı sahiplerine düzeltmelerin yapılması amacıyla gönderilecektir.

13) Dergiye gönderilecek yazılarla birlikte www.karadenizdergi.com adresinde yer alan “Makale Sunum Formu” doldurulup gönderilecektir

14) Yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazı sahiplerine ait olacaktır.

KARADENİZ
BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ
An International Journal of Social Sciences

❖ Publication Principles ❖

1) Karadeniz (Black Sea–Chornoye More) is a quarterly journal of social science subject to international peer review.

2) All articles submitted to the Karadeniz (Black Sea–Chornoye More) should be original contributions, meaning that they should not be published previously or should not be under consideration for any other publication at the same time.

3) All articles submitted to the Karadeniz (Black Sea–Chornoye More) should have a maximum text length of 20 pages, to be extended to 23 pages in the case of articles containing photos, documents, drawings, maps or similar materials.

4) With regards to articles written in Turkish (as it is spoken in Turkey) or other Turkish dialects, a Turkish, English or Russian abstract (average 70 words) and Key Words (average 5 words) in all three languages should be provided.

5) With regards to articles written in foreign languages, titles and abstracts of the articles should be submitted in Turkish.

6) Articles written only in Turkish, English and Russian are accepted to our journal.

7) All articles should be submitted in a CD/floppy disk with four written samples, three of which should be sent to the given correspondence address without stating the writer's name.

8) All articles should be written in Times New Roman, size 11pt with one lined space.

9) References in the text should be signified in brackets as name, publication year and page number. (Köprülü 1989: 9). "Foot notes" should be used only for statements and should be written in Times New Roman font and 10 font size at the end of the text as a "Last Note".

10) References used in articles should be given under the title References at the end of the article in an alphabetical order.

11) Literatures in the "Bibliography" section of the study should be indicated as in the example of the system "KÖPRÜLÜ M. Fuat: (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay., 11 b." (for the books) and "ASAN Veli: (1995). "Tahtacı Türkmenler-IX: Tahtacılar da Musahiplik", *Cem*, V (49), s. 44-45." (for the essays and papers).

12) All articles submitted to the publisher's board will be, firstly, sent to two different experts concerned with the subject in the referee committee. Then, they will be published according to the reports taken from these two referees or sent back to the owners of the articles for editing/reviewing if needed.

13) When sending the articles to the journal, also, "Article Presentation Form" which can be found in the website www.karadenizdergi.com should be filled and sent.

14) The owners of the articles are fully responsible for their published writings.

KARADENİZ**BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ****Ежеквартальный международный журнал общественных наук****❖ Основные положения журнала и требования к статьям ❖**

1) Журнал Karadeniz (Black Sea – Черное море) – является ежеквартальным международным изданием, со своей редколлегией.

2) Журнал Karadeniz (Black Sea – Черное море) – издание, в котором будут печататься нигде до этого времени неопубликованные статьи. Если же статья уже выходила в свет, в нашем журнале она может быть опубликована на другом языке.

3) Объем статей для журнала Karadeniz (Black Sea – Черное море), должен составлять не более 20 страниц. Если в статье имеются дополнения в виде рисунков, документов, схем, карт и др. подобных материалов, объем статьи может увеличиваться до 23 страниц.

4) Если статья написана на турецком или других тюркских языках, к ней требуются резюме на турецком, а также на русском или английском языках (примерно 70 слов) и список ключевых слов (примерно 5 слов) с переводом на английский или русский.

5) Статьи, которые будут написаны не на турецком языке, будут дополняться переведенной на турецкий язык аннотацией и названием статьи.

6) Наш журнал принимает статьи, написанные на турецком, английском и русском языках.

7) Статьи на дискетах или CD в четырех экземплярах, в трех из которых не должно быть указано имя автора, отправляются на адрес издательства.

8) Статьи должны быть набраны в программе Times New Roman, кегль -11, межстрочный интервал - 1.

9) Ссылки на библиографию в тексте выполняются следующим способом: в круглых скобках указывается автор издания, год (разделяется запятой) и страница. Указание страницы разделяется двоеточием. Например: (Körgülü, 1989: 9). Для сносок следует использовать 10 размер шрифта Times New Roman.

10) Используемая для написания статьи библиография, должна приводиться после текста статьи в алфавитном порядке.

11) Список литературы в разделе «Библиография» представлен по образцу системы “KÖPRÜLÜ M. Fuat: (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay., 11 b.” (для книг) и “ASAN Veli: (1995). “Tahtacı Türkmenler-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, *Cem*, V (49), s. 44-45.” (для эссе и прочих документов).

12) Присланные в издательство статьи, отправляются двум специалистам (по теме статьи) из редколлегии и, согласно их отчету, принимается решение о публикации. Если, по мнению редколлегии, статья требует исправлений, ее высылают обратно автору для доработки.

13) При отсылке статьи в журнал также должна быть заполнена и отослана «Форма Презентации Статьи», которую можно найти по ссылке www.karadenizdergi.com

14) Всю ответственность за статьи, опубликованные в журнале, несут авторы.

❖ Abone Sartları ❖

Abone olacaklar Erdoğan ALTINKAYNAK adına 5732013 numaralı posta çeki hesabına abone bedelini yatıracaklar ve dekontlarını adres bilgileri ile birlikte yazışma adresine posta veya faks yoluyla iletceklerdir.

❖ Payments ❖

Subscribers should deposit the subscription fee to Erdoğan ALTINKAYNAK's postal cheque account number: 5732013 and send their receipts as well as their own contact addresses to the communication address via mail or fax mentioned above.

❖ Абонентное Условие ❖

Для оформления подписки необходимо произвести оплату на имя Erdoğan ALTINKAYNAK, банковский счет № 5732013 Квитанцию об оплате вместе с информацией о Вашем адресе необходимо передать почтой или по факсу в редакцию журнала.

❖ Fiyatı / Стоимость / Price ❖

15 TL (Yurt içi / для граждан Турции / Interior)
20 \$ / 15 Euro (Yurt dışı / для граждан других стран / Abroad)

❖ Abone Bedeli / Стоимость подписки / Subscription Price ❖

50 TL (Yurt içi / для граждан Турции / Interior)
70 \$ / 60 Euro (Yurt dışı / для граждан других стран / Abroad)